
3 1761 07878572 2

Gedrukt bij H. M. VAN DORP & Co. — Batavia.

Inlandsch Landbouw-Crediet op Java

DOOR

P. J. F. VAN HEUTSZ,

Assistent-Resident.

(1900—1901.)

BATAVIA
H. M. VAN DORP & Co.
1901.

LIBRARY
NOV 27 1967
UNIVERSITY OF TORONTO

INHOUD.

VOORWOORD.

In een tijd als de tegenwoordige, waarin algemeen geklaagd wordt over den toenemenden achteruitgang van de materieele welvaart van Java's bevolking, zijn zeer zeker alle geschriften betreffende gemaakte studiën over dat onderwerp aan alle belangstellenden hoogst welkom.

De volkswelvaart toch is een factor, die in alle opzichten een voorname rol speelt. Ze te helpen bevorderen, zij het ook indirect, is zeer zeker de plicht van allen, die daartoe in de gelegenheid zijn. Landbouw, handel, scheepvaart en wat dies meer zij, zoowel als het gezag van de Regeering hangen daarmede ten nauwste samen. Wat zouden de Nederlandsche bezittingen in Oost-Indië, die vergeleken worden bij een gordel van smaragd, beteekenen, als er steeds armoede wordt geleden?

Veel is er reeds over geschreven, herhaaldelijk is er zelfs door bevoegde personen de aandacht op gevestigd, doch van de resultaten valt nog weinig te bespeuren.

Waar het geldt zulk een belangrijk onderwerp, kan het natuurlijk niet anders dan dat gevoelens worden gekoesterd, die, zij het ook slechts ten aanzien van de détails of van de voorgestelde wijze van uitvoering, van elkander verschillen.

Onder de reeds bij gedeelten in de dagbladen gepubliceerde resultaten van langdurige studiën behooren ook die van den Heer P. J. F. van Heutsz, Assistent-Resident, waarvan thans een verzameling in boekvorm het licht ziet. Hoewel

ze bij menigeen niet onbekend meer zijn, heb ik evenwel zonder aarzelen de taak op mij genomen om ze bij het belangstellend publiek in te leiden, omdat ze mededeelingen, wenken en voorstellen inhouden, die bij de behandeling van de aangelegenheid, welke thans het onderwerp van veler ernstige overdenkingen uitmaakt, van nut kunnen zijn en bovendien het getuigenis afleggen van des schrijvers warme belangstelling.

Heeft de schrijver door zijn beschrijving zoowel van den œconomischen toestand des volks als van den omvang van den woeker, waaronder de bevolking van Java gebukt gaat, getoond op dat gebied geen vreemdeling te zijn, uit zijn vergelijkende studiën van de in verschillende landen bestaande woekerwetten en bank- en credietinstellingen ten gerieve van het volk, kan blijken dat hij zich niet weinig moeite getroost heeft om zijn zaakkennis te vervolledigen.

Voldoende wordt daarbij ook aangetoond, dat er zelfs in de beschaafde landen gewoekerd wordt, doch dat het niet aangaat zulks lijdelijk aan te zien waar gebleken is, dat het de volkswelvaart onderdrukt, gelijk in deze streken het geval is. De landbouwende bevolking heeft telken jare geldelijke hulp noodig, het is een periodiek terugkeerende kwaal, desniettemin kan zij ze nergens vinden zonder zich te werpen in de klauwen van woekeraars van allerlei landaard. Waar zonder eigen kapitaal gewerkt wordt en de rentevoet bizonder hoog is, wordt alleen om de zaken gaande te houden reeds veel verdiend. Immers moet de winst in alle gevallen het bedrag der te betalen rente overschrijden om voordeelen te kunnen afwerpen.

Het pandhuis, de eenige door de Regeering geauthoriseerde inrichting, die verondersteld wordt ten gerieve van de aan geldnood lijdende bevolking te zijn, blijkt tot de zuigpompen te behooren, die den nationalen rijkdom doen verminderen en den pachters groote weelde veroorloven. Java's bevolking heeft behoefte aan hulp, door een ieder wordt dit gevoeld; de Regeering heeft er hare aandacht reeds op gevestigd, met het doen van de noodige stappen om de belangrijke aangelegenheid te onderzoeken of voor te bereiden, is een aanvang gemaakt.

Moge dit werk bij alle belangstellenden een gunstig onthaal vinden en moge het iets bijdragen tot het aanwijzen van den juisten weg, die ter bereiking van het beoogde doel leidt, nl. bevordering van Java's welvaart, maar dan ook, mogen mijn landgenooten, voor wie gewerkt wordt, hun medewerking verleenen!

Hadi Ningrat.

Demak, *21 October 1901.*

I.

INLEIDING.

In eene serie artikelen in de *Java-Bode* van 13, 15, 17, 24 en 25 Januari jl. bespreekt de heer F. FOKKENS op de hem eigen vloeiende en boeiende wijze de kwestie van het landbouwcrediet voor inlanders op Java.

Van die artikelen, tot een overdruk vereenigd, zond de schrijver mij een exemplaar, voor welke attentie ik hem mijn dank betuig.

Door zijne lezing over dit onderwerp, te 's Gravenhage in het Indisch Genootschap van 4 Februari 1896, welke ik het genoegen had bijtewonen, tot meerdere studie aangetrokken, verschafte ik mij daartoe tijdens mijn verlof in Europa de noodige gegevens met welwillende hulp van den directeur der rijkspostspaarbank te Amsterdam, den heer ARMAND P. TH. SASSEN. Ook de bibliotheek van het ministerie van koloniën en de koninklijke bibliotheek te 's Gravenhage waren de kanalen, waarlangs ik mijne onderzoekingen aanvulde, welke ik later op Java, in de desa teruggekomen, uitwerkte tot een tiental hoofdartikelen in de *Locomotief* van 21, 23, 24, 29 en 31 Juli, zoomede van 6, 17, 18, 19 en 23 Augustus 1897 en met den nom de plume Pandémas onderteekende.

Ook in het weekblad *Insulinde* van 3 Maart 1896 no. 9 gaf ik enkele opmerkingen ten beste over het verhandelde in de lezing van den heer F. FOKKENS in het Indisch Genootschap van 4 Februari te voren. Ik gaf hem de eer deze zaak voor het eerst te hebben ingeleid, doch dat artikeltje was niet anders dan eene voorloopige bespreking der zaak.

Nu de heer FOKKENS in zijn artikel V in de *Java-Bode* van 25 Januari jl. een zeer klein gedeelte van den inhoud mijner studie, hierboven bedoeld, bespreekt buiten elk verband en Pandémas' opinie omtrent het groote risico eener staatslandbouwcredietbank voor inlanders in twijfel trekt, gevoel ik mij verplicht mij tegenover hem te stellen. Enfin, du choc des opinions jaillit la vérité!

De heer FOKKENS houde het mij ten goede dat ik in het belang der door ons, ieder van zijn standpunt voorgestane zaak, zijne beweringen hier en daar in twijfel moet trekken en zal trachten aantetoonen, dat zijne aanprijzing van de zwitsersche bankinrichting als „probatum est" voor Java niet geheel opgaat.

Nieuwe denkbeelden vond ik in zijne jongste verhandeling niet.

Nu alzoo bekend is wie Pandémas is, moet mij vooraf de mededeeling van het hart, dat wat ik ook over landbouwcrediet en postspaarbanken moge geschreven hebben, ik zulks nimmer deed om daarmede aan den weg te timmeren en te trachten de aandacht op mij zelf te vestigen, doch zuiver en uitsluitend in het belang der zaak, welke ik voorstond en bestudeerde. In een land als Indië, waar als regel geldt: „il faut juger les écrits d'après leur origine" en waar schrijverij van subalterne ambtenaren — vooral in couranten — vaak als uit den booze werd beschouwd en behandeld, daar teekende ik in hetzelfde belang der zaak die studiën liever met een nom de plume dan met mijn eigen naam, om geen sluimerend vooroordeel optewekken, niet denkende dat ik ooit te dezer zake zou worden aangevallen door een ouderen collega!

Nu dat evenwel toch het geval is, waag ik mij nog eens aan eene bespreking dezer voor land en volk zoo kiesche en urgente aangelegenheid, waarop zeker niet genoeg de aandacht gevestigd kan blijven.

Met den heer FOKKENS ben ik het eens dat niet in betere irrigatie alleen het panacée van het wel en wee van Java

en daarmede voor een goed deel van ons koloniaal bezit moet gezocht worden.

De conclusiën, waartoe de ingenieur Homan van der Heijde, op grond van zijne becijferingen komt, waartoe de statistieken der Koloniale Verslagen 1885/96 hem aanleiding gaven, zijn zeker verre van onbetwistbaar.

De verschijning van zijn werk juich ik echter ten zeerste toe, omdat het tot overdenking en studie aanspoort.

We weten toch allen reeds, dat ook deze cijfers, al zijn ze officieel en al behooren ze bij de Koloniale Verslagen, weinig vertrouwen verdienen. Er is meer bouwgrond dan te boek staat, er is meer bebouwbare braakliggende grond dan men weet, doch er zijn misschien ook meer zielen dan zijn opgegeven.

Zijn de conclusiën, waartoe de heer Homan van der Heijde op bladzijden 2, 3, 9, 14, 15, 22 en 23 (de laatste vooral) van zijn werk komt, dan ook al geen axioma's, als rustende op een grootendeels onzuivere basis, aan den anderen kant acht ik toch de verschijning van dit degelijk en goed overdacht werk in de tegenwoordige tijdsomstandigheden een gelukkig verschijnsel.

Het is ten minste geen mooi-praterij, die al zooveel onheil stichtte. Het is klare wijn! Onwederleghaar wordt door des auteurs arbeid aangetoond, dat de welvaart op Java voor viervijfde deel rust op den inlandschen landbouw en dat het rustig bezit van dit eiland en daarmede van een goed deel onzer koloniën in zijn geheel ten nauwste samenhangt met een gezonden agronomisch-œconomischen toestand des inlandschen landbouwers.

Is aldus uitgemaakt, dat het zwaartepunt onze binnenlandsche veiligheid ligt in de welvaart onzer inlandsche landbouwindustrie en niet bij hare particuliere europeesche zuster, doch dat deze, althans voor Java, slechts in de tweede plaats als factor voor welvaart en rust in aanmerking mag komen; wordt deze stelling aan de hand des heeren Homan van der Heijde als onbetwistbaar aangenomen; dan rijst de

hoop, dat ook van regeeringswege zal uitgezien worden, naast en gelijktijdig met verbetering der irrigatie, naar opheffing van den inlandschen landbouwer uit zijn staat van afhankelijkheid en toenemend verval, waarin de landbouwwoeker hem schier overal gekneld houdt.

Het moet daarbij natuurlijk onverschillig zijn door welken landaard die woekerhandel wordt gedreven. De heer FOKKENS schijnt meer speciaal de Chineezen en Arabieren op het oog te hebben. Hij noemt op bladzijden 14 en 15 van zijn brochure herhaaldelijk de vreemde Oosterlingen.

Doch ook inlanders, vooral hadji's, erneeren zich vaak met den landbouwwoeker; ja er zijn zelfs streken, waar weinig Chineezen wonen, waar de opkoop van padi door middel van allerlei systemen die aan woekertransactiën gelijk staan, in handen is van Europeanen. De djoeragankopi zijn in Midden-Java bijna altijd inlanders, in Oost-Java Chineezen.

Doch ook de visscherij is door middel van voorschotten langs Java's Noordwal verpacht aan Chineezen, de prauwtjes en netten evenzoo.

Naar mij bekend is, hebben de Arabieren op Java zich minder op den landbouwwoeker geworpen en maken zij er op hunne omzwervingen door de binnenlanden meer hun hoofdbedrijf van om geld uitteleenen tegen woekerrenten en het verkoopen van goederen (kleeren en preciosa) met woekerwinsten.

De stelsels van afpersing, bij den inlandschen landbouwer bekend als „djoewal-gade" in West-Java „maron, mreteloe en mrapat" in Midden-Java, „torogan en pripillan" in Oost-Java, door den heer FOKKENS met zooveel talent beschreven, zijn zeker niet de eenige methoden om den goedgezinden, goedhartigen en weinig nadenkenden desaman van het product zijns akkers te ontlasten; het algemeen bekende en verboden idjon-stelsel of het geven van voorschotten op het groene of jonge gewas tegen terugbetaling in rijp product voor een prijs, ver beneden de laagste marktwaarde bij den

oogst (waar die toch al zoo gering is), dat is de vampier, die den inlandschen landbouwer met duizenden tongen uitzuigt.

Aan dat „idjonnen” doen vooral Chineezen, rijk geworden inlanders (vaak hadji's), desahoofden en gepensionneerde inlandsche ambtenaren van lageren rang, vaak ook Europeanen van minder allooi in de binnenlanden mede.

Die padi (c. q. rijst) zoo verkregen, wordt dan later in den oostmoesson, als de marktprijzen zijn gestegen, wederom op crediet verkocht aan desalieden of uitgevoerd naar den overwal, zoodat een groot deel van het hoofdproduct (vooral door Chineezen) wordt uitgevoerd naar Borneo en Celebes, naar de kleine Soenda-eilanden, de Straits en naar Europa door tusschenkomst der expòrthuizen.

De opkoopers zijn meest Inlanders, Chineezen en Europeanen. Eene verbeterde irrigatie en waterloozing zal vooral langs de bevolkte Noordkust van Java, waar de laatste op enkele plaatsen nog veel te wenschen overlaat, de produktie der bouwvelden kunnen doen stijgen; maar dat hooger beschot zal voor een goed deel komen in handen der hierboven aangeduide parasieten en daardoor minder bijdragen tot de algemeene welvaart der kleine bevolking dan de ingenieur HOMAN VAN DER HEYDE wel vermoedt.

Ware de heer FOKKENS ook gewestelijk secretaris en assistent-resident geweest, waardoor hij van zelf ook de bijfunctiën van notaris voor korteren of langeren tijd zou hebben uitgeoefend, dan zouden hem nog andere staaltjes van landbouwwoeker bekend zijn dan hij thans weet aantehalen.

Doch het is waar, uit die ervaring mag niet geput worden en deze staat niet ten dienste van het publiek. Toch achten wij het (en ook daarom) een gelukkig idee dat bij de aanstaande reorganisatie van het binnenlandsch bestuur de bijfunctiën van notaris den besturenden ambtenaar in de binnenlanden zullen worden ontnomen; want zoolang de functiën van assistent-resident en van notaris vereenigd blijven en men

in de laatste kwaliteit zijn ministerie desvereischt niet mag weigeren, zoolang blijft ook de positie van een bestuursambtenaar tweeslachtig. (1) Naast den opiumpachter en den pandhuishouder staat toch de landbouwwoekeraar om den desaman uitteknijpen en deze drie parasieten aan de welvaart van Java hebben juist het drukst den plaatselijken notaris noodig.

Meer heb ik hieraan niets toetevoegen om die tweeslachtige positie in het licht te stellen.

Words, only words! hoor ik den heer FOKKENS al uitroepen als hij dit leest.

Facts, only facts! wensch ik hem te antwoorden, gaven mij dit in de pen! . . . .

. . . .

Zijn bewijs voor de stelling, dat eene staats-landbouwcredietbank voor den Inlander op Java niet kan falen omdat die in Zwitserland niet gefaald heeft, door zijne beschrijving van de goede resultaten der instelling te Bern, acht ik zwak.

De heer FOKKENS maakt zich hier schuldig aan de groote fout, die nog algemeen begaan wordt en die hierin bestaat dat men europeesche toestanden vergelijkt met javaansche door den Zwitser en den Javaan in één adem te noemen, en uit de ervaring van Zwitserland conclusiën te trekken voor Java, zonder vergelijkende studie der toestanden. Spaarzin toch zit den Westerling, hij moge dan Zwitser, Italiaan, Duitscher, Oostenrijker, Nederlander, Schot of Brit zijn, in het bloed; bij den Javaan moet deze œconomische trek (behoudens uitzonderingen) nog opgewekt, en, eenmaal opgewekt, ook levendig gehouden worden.

Het streven naar coöperatie is in Europa eerst een product van den lateren tijd: het solidariteits-beginsel zit daarentegen den Javaan in merg en bloed en verraadt zich in alle instellingen en gewoonten van het desaleven. Maar de Javaan is alleen vatbaar voor het demonstratieve en neemt niet spoedig

---

(1). Zie ook mijne brochure *De Reorganisatie van het binnenlandsch bestuur op Java en Madoera, wenschen en wenken van een oud-controleur*. DE BUSSY 1896.

iets nieuws over. Nu hij door jaren lange verdrukking door zijne desahoofden eenmaal achterdochtig en wantrouwend is geworden, acht ik het wenschelijker, dat de zoo uiterst teere zaak van het landbouwcrediet door het particulier initiatief worde aangevat met den zedelijken steun en onder contrôle van het hoogste europeesche en inlandsche bestuur in het gewest of de afdeeling dan wel door den staat en met staatsfondsen.

De spaarkas tevens landbouwcredietbank te Modjowarno is op die wijze in het leven geroepen en werkt met gunstige resultaten.

Dit is mijns inziens een meer afdoend bewijs dan de resultaten der bank in Zwitserland. Het bestuur kan toch het initiatief nemen. Eene andere inrichting van dien aard, waarop de heer FOKKENS doelt, leed door jarenlang oneerlijk beheer eene groote schade (*f* 10.000). Doch dit was eene zuivere onderlinge spaarkas van inlandsche ambtenaren zonder meer en zonder toezicht of contrôle van het europeesch bestuur en het daarin ontdekte déficit kan niet aangevoerd worden voor de juistheid zijner ideeën.

Daar de heer FOKKENS niet heeft geschroomd om hetgeen door hem in de vergadering van het Indisch Genootschap van 4 Februari 1896 werd ten beste gegeven nogmaals te doen drukken, houde hij het mij ten goede dat ik bij hetgeen volgen zal ook weder gedeelten mijner vroegere studiën zal ten beste moeten geven om mijn plan de campagne te ontwikkelen, dat in hoofdzaak zeer veel van het zijne verschilt, doch in de bijzonderheden zijne denkbeelden weer nadert.

In een volgend opstel hoop ik in de gelegenheid te zijn aantetoonen, welke inrichting van het inlandsch landbouwcrediet voor Java en Madoera mij in 1897—1898 en, na rijpere ondervinding, ook nu nog als de beste voorkomt, als zijnde gebaseerd op toestanden, die althans iets met javaansche credittoestanden gemeen hebben en als komende door practischen zin en eenvoud het meest in de primitieve landbouw-gelegenheden van den desaman voor toepassing in aanmerking.

Hetzij mij daarbij vergund om aan de hand van de critiek op het eerste jaarverslag der Postspaarbank in Indië, uit de

pen van den heer ARMAND P. TH. SASSEN voornoemd, die voorkomt in het *Algemeen Handelsblad* van 8 Januari jl., de kwestie nader te bespreken van de mogelijkheid en de wenschelijkheid een deel der bij de Postspaarbank ingelegde gelden te gebruiken voor het steunen van het inlandsch landbouwcrediet, iets dat in Nederland nog niet heeft kunnen gebeuren.

Er is toch, ten einde de geldmarkt niet te veel te drukken, een débouché noodig voor de hier ingelegde gelden, nu de rijksinrichting in Nederland zelf reeds 80 millioen gulden heeft te beheeren en te beleggen.

Ook de heer SASSEN haalt mijne studie over „de rijkspostspaarbank in verband met locale spaarbanken" aan, welke studie als hoofdartikel eerst werd geplaatst in het *Soerabaiasch Handelsblad* van 6, 7 en 8 December 1897, 28 Januari, 1 Februari, 15 Maart, 7 en 13 April 1898 en vraagt nu de oplossing van het standpunt, waarop ik mij in zake het spaarbankwezen in Indië in het algemeen en tegenover de Postspaarbank in het bijzonder toen heb geplaatst

Daar de resultaten, tot nu toe met de Postspaarbank in Indië verkregen, mij hebben versterkt in mijne meening dat het wenschelijk ware geweest eerst den œconomischen zin des inlanders demonstratief door locale landbouwcredietbanken tevens spaarkassen optewekken, alvorens tot de oprichting der Postspaarbank overtegaan en aldus vooraf in een gevestigd landbouwcrediet een natuurlijk débouché te zoeken voor de belegging der inteleggen kapitalen en deze later productief te maken ten voordeele van Indië zelf, zoo hoop ik nu een en ander nader te ontwikkelen.

Ik herhaal mijne vroegere motto's:

„l'Epargne générale joue le grand rôle dans la transformation du prolétariat!".

Les Prolétaires cesseront d'être des pauvres au moment où ils seront devenus des êtres moraux."

„La question du crédit agricôle est un problême de notre temps."

II.

FUNDAMENTEELE OORZAKEN VAN DEN ACHTERUITGANG VAN JAVA'S WELVAART SEDERT 1850.

Het maleisch-polynesische ras in het algemeen, het javaansche in het bijzonder, behoort zeker tot de œconomisch zwakke volken. Niet gesteund en geleid door den meer zelfstandigen en œconomisch beter ontwikkelden Westerling, zouden zij, ondanks de vruchtbaarheid van den bodem, allengskens tot financieelen ondergang zijn gedoemd. Nergens is het pauperisme numeriek sterker, mogelijk nergens ook minder aan de oppervlakte komende dan juist in de tropen.

De geringe beschaving doet weinig behoeften ontstaan, het milde klimaat veroorzaakt er geene, de rijke bodem voorziet met het grootste gemak in het levensonderhoud van den autochtoon.

Het volk vermenigvuldigt zich onbegrensd. Zelfs bij misgewas en rampen van niet te wijd om zich grijpende omvang, blijven orde en rust bewaard.

De huizenbouw staat op lagen trap: landbouw en nijverheid worden meestal empirisch en bovendien slordig gedreven.

De prikkel tot financieel zelfbehoud is gering. Pådå hoerip, pådå mati — men deelt wat men heeft met zijn medemensch.

Zijn in een en ander reeds vele verontschuldigingen gelegen voor de œconomische onzelfstandigheid van den Javaan, de onzekerheid van het bezit, de vroegere afpersingen van vorsten en grooten, de onveiligheid in één woord maakten dat bezit zelfs lastig en de handhaving er van dikwijls gevaarlijk.

En de verdeeling des boedels na overlijden is in handen der priesters!

Het gehalte der desahoofden, vooral in streken met communaal bezit, houdt elken waarborg voor de zekerheid van het bezit tegen.

De rechtsmiddelen ter bescherming daarvan zijn zwak en kostbaar en omslachtig.

Is het wonder dat onder deze ongunstige invloeden geen spaarzin, geen opbouwende œconomische trek kan ontstaan?

Men zal mij bewijzen voor het bovenstaande vragen. Is het nog noodig die te leveren?

Ieder, die eenigen tijd in Indië heeft doorgebracht, kent den voortdurenden geldnood zijner bedienden; elk binnenlander weet wat voorschotten beteekenen en hoe dat stelsel in vele streken een chronische kwaal is geworden.

Elk politie-rechter weet dat feitelijke diefstal volgens onze begrippen van misdrijf, dikwerf als leening (pindjem) wordt beschouwd en door den beschadigde zelf wordt verontschuldigd.

In de desa is het niet anders. Een paar meer ontwikkelde lieden houden daar de koorden der beurs in handen en exploiteeren de rest. Ook de javaansche kapitalist ontziet niets.

Zijn de zoo uiterst schrale resultaten met de Postspaarbank verkregen ten opzichte der inlandsche bevolking niet bewijs genoeg voor de stelling dat er onder die bevolking nog geen spaarzin is ontstaan of dat men, zoo die er wel is, daarvan nog niet durft te laten blijken.

In bijna twee jaren tijds bracht die over den geheelen archipel met 122 kantoren verbreide instelling slechts 7326 inlanders van de meer dan 40.000.000 zielen tot sparen. Alzoo slechts 1/[illegible] procent.

De totaal-inleg van inlanders bedroeg in dien tijd een zeer onaanzienlijk bedrag, dat niet in verhouding staat tot dat door Europeanen ingelegd. (1)

En wie waren die inlandsche inleggers?

Geen desalieden.

---

(1) Plm. 2 ton op de ongeveer 2 millioen van Europeanen.

Ook het aantal vreemde Oosterlingen (535) blijkt uiterst gering .... $^1/_{10}$ procent.

De gemiddelde inleg per hoofd blijft voor alle categorieën hoog; ook dit pleit meer tegen dan voor de instelling als volksinrichting. De postspaarbank heeft *niet* gepakt — ze zal in Indië op deze wijze aangevat, nimmer populair kunnen worden.

Waarom?

Omdat hare organisatie voor Indië niet deugt, omdat zij te vroegtijdig werd geboren en als blijk van vooruitgang en geleidelijke ontwikkeling der toestanden geen levensvatbaarheid bezit.

De œconomische toestanden zijn voor de bevolking juist van af 1897 sterk achteruit gegaan en de postspaarbank alleen kan dien teruggang niet tegenhouden. Zij belet den woeker niet.

Eene groote instelling, door het rijk gedreven — laten wij hier het door ARMAND SASSEN geincrimineerde woord „universeele instelling" herhalen — gesteund door allerlei faciliteiten, die het rijk alleen bieden kan, alzoo met bijna totaal geen risico voor de inleggers doch daarentegen met een zeer lage rente-uitkeering, kan alleen bloeien wanneer de œconomische zin van het weinig ontwikkeld individu tot in de minst beschaafde deelen des lands vooraf wordt opgewekt door plaatselijke spaarkassen, die zonder dwang reeds de zegeningen van het sparen onder alle klassen der maatschappij in klinkende specie hebben gebracht.

Maar juist dwang, zedelijke pressie doet deze instelling, die het individueel bezit wil regelen en beheeren, veel kwaad.

Nergens ter wereld, waar de postspaarbank een hooge vlucht nam, bestond niet reeds van lange jaren her een vrij ontwikkeld spaarbank- of spaarkassenleven van gemeentelijken of coöperatieven aard, in de scholen gevoed en gesteund. ([1]).

---

(1) In Nederland b. v. de spaarbanken tot Nut van het algemeen. naast de scholen van het Nut.

Toen nu in 1881 de Rijkspostspaarbank werd opgericht, die naast groote faciliteiten bij den inleg, over alle deelen en uithoeken des lands verbreid, groote securiteit bood door haar karakter van rijksinstelling en hare allersoliedste wijze van belegging, kreeg deze het superlativum van vertrouwen van het publiek en werden in Nederland door haar oordeelkundig en voorzichtig beheer in nog geen twintig jaren tijds 77 millioen gulden ingelegd bij zeer kleine bedragen tegelijk (*f* 1.).

Daarnaast bleven de particuliere banken en spaarkassen, die meer rente konden bieden, bloeien en ook de coöperatieve of vak-instellingen van dien aard ondervonden van de Rijkspostspaarbank alleen medewerking doch geene concurrentie.

In Indië daarentegen bestond nog geen bloeiend gemeentelijk spaarbankwezen en was dit spaarmiddel uitsluitend bij zuinige Europeanen in gebruik, voornamelijk bij de klasse der blijvers. Geringe kapitaaltjes werden hier gevormd, waartoe de maximum-bepalingen van bijna al die instellingen toen ook aanleiding gaven. Door inlanders en vreemde Oosterlingen werd van de enkele plaatselijke spaar-inrichtingen bijna nog geen gebruik gemaakt.

Toen nu op eens in een tijdperk van overgang voor den inlander van een communaal lastdier tot een vrij individu (dwangcultuur, heerendiensten, opiumpacht, pandhuispacht bestaan immers nog) de postspaarbank werd opgericht, kon het resultaat ten opzichte dier inlanders niet anders dan pover zijn.

Zelfs voor den spaarzamen Chinees bleek de instelling niets aantrekkelijks te bezitten, wat natuurlijk alleen in de lage rente is gelegen.

En in theorie blijft het penningstelsel voor inlanders, om bij gemis aan een burgerlijken stand de indentiteit der teruggvragers te kunnen constateeren, het zwakste punt onzer postspaarbank (1).

---

(1) Zie *Algem. Handelsblad* dato 8 Januari 1900 No. 22501: *Naar aanleiding van het eerste verslag betrekkelijk onze Oost-Indische Postspaarbank*

De post-ambtenaren, die de voedingskanalen der bank beheerschen, missen bijna zonder uitzondering gelegenheid en tijd om het inlandsch en daarmede gelijkgesteld publiek door overreding en takt de groote œconomische voordeelen van het sparen onder het oog te brengen. Reeds meer dan slecht bezoldigd voor hetgeen zij moeten verrichten, ontvangen zij buitendien voor hunne werkzaamheden en hunne verantwoordelijkheid in zake het postspaarbankwezen geen extra belooning.

De desa-inlander, die nooit of nimmer op een postkantoor komt, blijft onbekend met de instelling. Die gaat hem ook te hoog. Slechts hoofden en enkele meer ontwikkelde inlanders komen er achter en leggen wat in op aansporing der bestuurs-ambtenaren. Overreding alleen kan echter weinig baten.

Dit instelling was niet voorbereid onder het volk, voor hetwelk zij moest dienen. De bodem was niet bewerkt, de oogst kon niet anders dan schraal zijn en aan haren eersten eisch: het œconomisch zwakke individu tot sparen aan te moedigen, voldeed de instelling alvast niet.

Had men eerst allerwege door oprichting van plaatselijke districts-spaarkassen tevens landbouwcredietbanken op coöperatieven grondslag en met solidaire verantwoordelijkheid der inleggers (stelsel Raiffeisen), onder leiding en toezicht der bestuursambtenaren het denkbeeld van zorg voor het zelfbehoud en de toekomst van het gezin bij den bruinen broeder met voorbeelden en feiten weten optewekken, eerst dan zou mijns inziens het oogenblik gekomen zijn om over te gaan tot oprichting der Postspaarbank van rijkswege, om daarin het door den inlandschen landbouwer boven zijne dagelijksche behoefte en zijne directe belastingen vergaarde, onder de hooge bescherming van het gouvernement, veilig te kunnen bewaren voor den kwaden dag.

Eerst volksbanken, daarna postspaarbank en eindelijk eene landbouwcrediet- of circulatiebank voor den landbouw.

Zoo stel ik mij ook voor dat het niet goed zal gaan met de door den heer F. Fokkens voorgestane rijkslandbouwcre-

dietbank, wier oprichting niet voldoende zal zijn voorbereid in de desa. Worden er proeven genomen, dan dient dit op vele plaatsen tegelijk te worden gedaan, en niet alleen in enkele meer bevoorrechte streken. Trouwens, ik geloof niet dat, nu er reeds een postspaarbank is, eene centrale landbouwcredietbank tevens spaarbank voor inlanders meer noodig is. Misschien later als circulatiebank wel. Alleen de comptoirs agricôles ontbreken nog. Ik geloof dan ook veeleer, en naar het schijnt heb ik in dit opzicht ook medestanders, dat het credietgebouw eerst van onderen af aan zal moeten worden opgetrokken en dat men verkeerd zou doen met de kap van het gebouw te plaatsen, voordat de fundeering werd gelegd.

Wel is waar wil de heer F. FOKKENS de controleurs bij het binnenlandsch bestuur laten fungeeren als agenten der „de son haut lieu" gedecreteerde credietinstelling. Deze agenten zouden dus als de stijlen van het gebouw dienen te fungeeren; doch ik ben het met den ongenoemden inzender van het opstel in de *Java-Bode* van Zondag 18 en Maandag 26 Februari jl., getiteld: *Inlandsch landbouwcrediet of Irrigatie ter verhooging der volkswelvaart op Java* in zooverre eens, dat crediet zonder geoefende contrôle gevaarlijk is voor den begunstigde en dat men, om eene credietbank te kunnen beheeren, eerst met het geven van crediet in den goeden zin van het woord bekend moet zijn.

En dat zijn de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur tot nu toe niet.

In zekeren zin zouden de plaatselijke spaarkassen tevens credietbanken voor plaatselijke behoeften onder solidair verband hun daarvan ondervinding kunnen geven.

III.

DE POSTSPAARBANK ALS VERSTERKEND MIDDEL.

In mijn vorig opstel heb ik mij verstout eene welwillende critiek te leveren op de organisatie van enkele onderdeelen en op een goed deel der gestie van de Postspaarbank in Indië. Ik deed zulks ter aanvulling van hetgeen ik vroeger hieromtrent onder een pseudoniem heb in 't licht gegeven over deze, toen nog ongeboren instelling. En ook in verband met het landbouwcrediet. Nu hoor ik al, op echt indisch bureaucratische wijze „haro, sur le baudet!" roepen over deze ongehoorde stoutheid van een subaltern ambtenaar. Toch zou mij niets gemakkelijker vallen dan uit het werkelijke leven het door mij in 1898 en thans betoogde te bewijzen.

Bij voorbeeld! In zekere afdeeling van Java wilde het, ondanks al de ontvangen officieële aansporingen van hooger hand, met den inleg door Inlanders maar niet vlotten. Europeesche en inlandsche bestuursambtenaren van minderen rang deden hun best om door leiding, leering en aanmoediging inzetten te verkrijgen van den kleinen man. Het wilde alles niet baten! Sparen op gezag, het ging niet. Toen werd de regent er voor gespannen en. . . . ziet, de inleg van de desalieden werd groot. De aansporing in heilig drievoud hield nu langzamerhand op en — na een paar maanden was alles teruggenomen, van wege de te lage rente.

In een ander gewest van Java trachtte, na ontvangen schriftelijken last (verzoek), een resident de regenten over te halen de saldi der moskeekassen op de hoofdplaatsen te deponeeren in de Postspaarbank. Het geld was daar zoo veilig en de interest niet verwerpelijk. Men had gemoedsbezwaren, doch

die bezwaren werden den beheerders (regenten) uit het hoofd gepraat. Toen, op eens, hadden de districts-moskeekassen aanvulling noodig! Maar het terugbekomen van sommen boven de honderd gulden bleek zoovele moeilijkheden opteleveren, dat het beheer van de dzâkat-, wâkap- en andere moskee-inkomsten daardoor te veel werd opgehouden. Men nam den inleg langzamerhand, na enkele mutatiën in het ambtelijk personeel, terug, omdat de districtsmoskeekassen telkens meer dan *f* 100 tegelijk tot aanvulling noodig hadden. In eene afdeeling van Java weigerde het inlandsch bestuur rondweg en kortweg het beleggen der moskeefondsen in de Postspaarbank, op grond van een voorschrift in den Qôraän, dat het kweeken van interest in het algemeen van gelden, aan godsdienstige instellingen behoorende, verbiedt.

Genoeg reeds om aantetoonen, dat en haut lieu het karakter, de strekking en het doel der Postspaarbank niet goed begrepen zijn. Vele staaltjes zou ik kunnen bijbrengen, die uit een werkelijk objectief en deskundig oogpunt beschouwd het doorslaand bewijs zouden kunnen leveren van de vermoedelijke juistheid mijner vroegere en tegenwoordige beweringen.

Ook de directeur der Rijkspostspaarbank in Nederland, de heer ARMAND SASSEN, meermalen genoemd, heeft onder de lectuur van het „Eerste jaarverslag van de Oost-Indische Postspaarbank" blijkbaar iets van het ongezonde dier instelling gevoeld en begrepen, want hij schrijft:

„Mij veroorloovende dien raad te geven" (1), zegt de heer SASSEN, is het de vraag of het aantebevelen, ja zelfs maar te verdedigen is, een zoodanige taak het (let wel tot een onbepaald bedrag!) rentegevend maken van de onder de regeering van Nederlandsch-Indië berustende gelden, toebehoorende aan derden, te leggen op de schouders eener instelling, met wier eigenlijk *karakter* — dat van spaarbank —

(1) Nl. voortaan in de verslagen weg te laten de inhoud van Koninklijke en Gouvernementsbesluiten, benevens dien van ambtelijke instructiën, die 33 van de 57 bladzijden vullen.

zulks, mijns erachtens, *volstrekt niet* is overeen te brengen."

Die derden, grootendeels ambtenaren, worden omtrent die belegging bij de Postspaarbank bovendien niet gehoord en dus en daardoor op de meest autocratische wijze, die zich laat denken, behandeld in hun eigendom. Zij zijn wel is waar aan dergelijke bejegening langzamerhand en vooral in de latere jaren gewoon geraakt, maar eene financieele instelling, die zich Postspaarbank noemt, verloochent haar karakter en miskent hare eigen bestemming als zij die gelden op die wijze inneemt als inleg.

„Het is mogelijk," zegt de heer SASSEN verder, „dat iets dergelijks, hetwelk ongetwijfeld door geen enkelen deskundige *in beginsel* zal verdedigd worden, op grond van bijzondere, ginds aanwezige en mij niet genoegzaam bekende omstandigheden te billijken is."

Ik durf den heer SASSEN de verzekering geven dat die omstandigheden hier *niet* aanwezig zijn en dat er verscheidene zeer soliede geldinstituten op Java werken, die allen waarborg aanbieden voor de veiligheid dier beleggingen en althans bij mij meer vertrouwen genieten omtrent een deugdelijk deskundig beheer dan de Postspaarbank.

„Maar," zegt de heer SASSEN, „wat daarvan ook zijn moge, „in elk geval moet, ja, mag men, naar mijn oordeel, die gelden niet opnemen onder de eigenlijke spaarbank-inleggen, onder het eigenlijke spaarbank-tegoed: dient men de opgaven daaromtrent, dient men alles, wat daarmede ook naar eenigszins in verband staat, zoowel in de periodieke tusschentijdsche opgaven ([1]) als in de verslagen streng afgescheiden te houden van het eigenlijk spaarbankmouvement. Anders levert men — 't is niet te betwisten — een onjuist beeld van den toestand, brengt men hem, die uit een en ander conclusiën wil trekken, op een dwaalspoor."

Het verdere van deze uiterst welwillende critiek van de hand

([1]) Die ons trouwens in de binnenlanden veel te laat — drie maanden na dato — bereiken. Waarom werd het eerste jaarverslag niet toegezonden?

van den zoo bekwamen deskundige, wil ik maar liefst onbesproken laten. Tot zoover dus de heer ARMAND P. TH. SASSEN!

Zeker ver genoeg om u te doen inzien, geachte heer F. FOKKENS, dat *sparen* op gezag, evenmin als *gelooven* op last nog gaat in onze dagen. Zoudt u nu meenen, dat crediet-nemen op gezag heilzaam zou werken? Al wat overtuiging is, al wat buiten het doode bureaucratische omgaat, slaagt steeds, omdat het de kiem van leven heeft.

Ook het omgekeerde dezer stelling blijkt wel eens waar te zijn.

Uwe centrale landbouwcredietbank met haar, niet onduidelijk voorzeker, aangegeven ambtelijk karakter, beheer en contrôle, zou naar mijne meening, evenmin als de Postspaarbank kunnen wortelen in het hart van een volk, voor hetwelk financiëele berekeningen, zich verder uitstrekkende dan het budget van één dag, meerendeels nog *rare avis* zijn.

Een resident van een naburig gewest schreef mij onder meer, naar aanleiding van mijne artikelen over inlandsch landbouwcrediet op Java in de *Locomotief* van Juli en Augustus 1897 en van mijn eerste opstel in de *Java-Bode* van 1 Maart jl. over hetzelfde onderwerp — en dit geloof ik met hem — dat de grootste moeielijkheid bij het verleenen van landbouwcrediet aan inlanders wel altijd zal blijven dat er zich gevallen kunnen en zullen voordoen, dat de bevolking eener desa eenvoudig weigert om toetestaan, dat hare gronden in andere handen overgaan. Dit is reeds gebeurd.

Die gronden zijn immers onvervreemdbaar aan niet-inlanders (1) en eene hypotheek, op zulke gronden gevestigd, zou, ondanks eene uitzonderingswet, althans voor woeste gronden, blijkens Staatsblad 1875 no. 179, niet executabel kunnen zijn. Die uitzonderingswet zelve zou, het moet gezegd worden, dat grondbezit, van ontgonnen en van onontgonnen grond beide, op losse schroeven zetten.

De staat souverein, die van de gebruikers der ontgonnen gron-

(1) M. i. het gebruiksrecht daarop, tenzij deze eerst de gebruiksrechten afkoopen en haar daarvoor ten genoege der regeering schadeloos stellen. — Staatsblad 1875 no. 180.

den belasting heft in geld en niet in natura, die alzoo kunstmatig een anderen rechtstoestand heeft geschapen dan dien tusschen eigenaar en pachter, kan bezwaarlijk zelf als crediet gever optreden en hypotheek vestigen op zijn eigendom ten eigen behoeve.

Uw landbouwcrediet zou, mijns bedunkens, dus niet kunnen rusten, het zij hier in het belang van land en volk gezegd, op een zakelijk verband op den grond, communaal geoccupeerd, om te voorkomen dat uw middel, het crediet, in zijne rechtsgevolgen erger zou worden dan de kwaal — den landbouwwoeker.

De desa immers, geachte heer FOKKENS, de gemeente, het moet u uit uwen jarenlangen werkkring op Java bekend zijn, heeft zulk een groote, doch haar wellicht veelal nu nog onbewuste macht, haar veto heeft zulke ver reikende gevolgen, dat het ontzaglijk groot beleid zou kosten, om bij het verleenen van landbouwcrediet aan inlanders, in streken met overheerschend communaal bezit, al is ook het individueel bezeten terrein uitgemeten, speciaal bij het geven van waarborgen aan den geldschieter, te voorkomen dat men hard tegen hard kwam te staan.

Die resident had wel gelijk met zijne opmerking.

Zijn u procedures bekend van inning van achterstallige, dus vorderbare landrente van communaal bezeten bouwgronden langs den weg van rechten?

Men zag daarvan tot nu toe wijselijk af. Wat is Java anders dan eene federatie van ruim 33.000 kleine erkende republieken, welker innerlijke huishouding men tot dusverre, zeer oordeelkundig, onaangetast liet?

Geloof mij, geachte heer FOKKENS, ééne executie van staatswege, op initiatief eener bankinstelling, zou den desainlander des te zekerder voeren in de armen van den landbouwwoekeraar. Dit zou *te* gevaarlijk zijn.

En het is juist ons beider streven dien woeker te breidelen, terug te brengen binnen enge, geoorloofde grenzen, door het aanbrengen van versterkende œconomische middelen.

Fiscus en crediet, macht en spaarzin zullen blijken onvereenigbare grootheden te zijn.

IV.

HET VRIJE EXPLOITATIE-STELSEL.

Java's welvaart, alias de nationaal-maatschappelijke rijkdom, gaat hard achteruit. De ingenieur HOMAN VAN DER HEIJDE heeft het ons onwederlegbaar aangetoond met zijne nare, harde cijfers.

Ik acht zijn staathuishoudkundig betoog, zijne „millioenen-studiën", de præmissen zijner latere stellingen in hoofdstuk VI (blz. 38—50) van zijn bekend werk, **Verhooging der volkswelvaart op Java** een van de helderste aantooningen, die ik ooit op staats-œconomisch of sociaal-politiek gebied over Indië las. Een eeresaluut aan dezen hoog ontwikkelden technischen ambtenaar, die met grooten moreelen moed en helderen blik ons, bekrompen ambtenaren van het binnenlandsch bestuur, het oog opende voor wat er om ons voorvalt en wat zeker ons allen, onder de dagelijksche sleur der vele dienstbeslommeringen, niet geheel duidelijk was. Hij vulde ons gebrek aan ontwikkeling aan. Veel studie werd aan zijn werk ten koste gelegd.

Als het waar is dat de grooten het prangen der behoeften even goed voelen als de kleinen, dan is het te hopen dat, vóór en aleer het tot uitersten komt, zoools nu in Britsch-Indië het geval is, van verschillende zijden de hand aan den ploeg zal worden geslagen om het maatschappelijk en gemeenschappelijk gevaar te keeren. Nog is het tijd, zooals de heer HOMAN VAN DER HEIJDE aantoont, om met kracht van geld (240 millioen) de irrigatie en waterloozing zoodanig te verbeteren, dat de productie voldoende kan stijgen, om Java in stede van een rijst-invoerend weder een rijst-uitvoerend land te doen worden.

Wij willen aannemen, dat men trapsgewijze zal kunnen komen tot eene afdoende verbetering der bevloeiingen van den waterafvoer. Wij zullen hopen dat men zal leenen, onder verband der uit de gewone middelen aangelegde staatsspoorwegen, om het noodige bedrijfskapitaal machtig te worden en dit alzoo wederom niet aan de staatsgemeenschap te onttrekken. Doch het kan zijn nut hebben vooraf eens na te gaan welke andere oorzaken dan de door den heer HOMAN VAN DER HEIJDE genoemde, buitendien nog den maatschappelijken rijkdom van Java gestadig hebben doen verminderen.

Als noodzakelijk gevolg daarvan kunnen wij dan geraken tot eene beschouwing van het inlandsch landbouwcrediet met de noodige wetten tegen den landbouwwoeker als versterkende middelen, daartoe dienende om den teringachtigen patiënt wederom zoo krachtig te maken, dat hij de zegeningen eener alom verbeterde irrigatie kunne verteren. Dit echter in een volgend opstel. Want anders zou het immers mogelijk worden, dat men de door den ingenieur HOMAN VAN DER HEIJDE aangegeven dure middelen tot verhooging der volkswelvaart toepassende, de voordeelen dezer groote en noodzakelijke financiëele opofferingen titulo toto zou zien geraken in handen van woekeraars en speculanten, vennootschappen en maatschappijen en dat men er zoodoende toe medewerkte om de resultaten dier versterkende oeconomische middelen wederom aan het buitenland te doen toekomen. Dat mag echter vooral niet. Ik wensch dus zeker hand aan hand te gaan met den meermalen genoemden kundigen technicus, behoudens aanvulling van zijn program. Alvorens nu te komen tot eene uiteenzetting mijner denkbeelden omtrent de noodzakelijke, oeconomische ontwikkeling des bruinen broeders, in staat de verschillende zegeningen onzer overheersching naar waarde te schatten en te genieten, lijkt het mij noodig ook de aandacht te vestigen op andere oorzaken en invloeden, die voortdurend de maatschappelijke welvaart van Java deden en nog doen verminderen.

Java, zegt de heer HOMAN VAN DER HEIJDE op bladzijde 39 van zijn werk, uit een staatsoeconomisch oogpunt bezien,

verkeert in eene bijzondere conditie. Tegenover de b. v. in 1899 aan uitgaven in Nederland besteede 29 millioen, staat geen voordeelige post. Alzoo wordt één vijfde deel van alle jaarlijksche uitgaven ongeveer niet in het land zelf uitgegeven. En dit is altijd zoo geweest, althans sinds lange jaren. De bezitters van in Indië gewonnen kapitalen wonen meestal in 't buitenland, vooral in Nederland. De opbrengsten der particuliere spoor- en tramwegen, der landbouwindustrie, van den mijnbouw, der stoomvaart en van den groothandel komen grootendeels ten bate van buitenslands wonende kapitalisten. Van den uitvoer der stapelproducten komt slechts een zeer ondergeschikt deel ten goede aan het maatschappelijk kapitaal des lands. De uitvoer van goederen gaf over het tijdvak 1885-90 gemiddeld een saldo van 56,7 millioen 's jaars aan. Over 1891-96 gemiddeld 43,4 millioen. In ongeveer tien jaren tijds ging dus het saldo-uitvoer met plm. 13,3 millioen achteruit.

De op Java aangelegde spoorwegen verhoogen slechts indirect de totale productie. Eene fabrieksnijverheid hebben zij tot nu toe zich niet doen ontwikkelen. De spoorwegen hebben de totale productie der inlandsche landbouwnijverheid niet verhoogd. Door het gering verschil in den aard der inlandsche landbouwproducten droegen hier de spoorwegen weinig bij tot grootere distributie dier voortbrengselen. (Mogelijk zou de katjang-kedelei en de cassave of ketela-pohon hiervan kunnen worden uitgezonderd.) Dit doet aan het groote geheel echter weinig af. Wegens het ontbreken van het noodige kapitaal is de teelt van export-producten op groote schaal door de bevolking niet te verwachten.

Spoorwegen op Java (wij zouden hier ook willen bijvoegen stoomtramwegen) zijn, op de wijze als *nu* plaats vindt, geëxploiteerd, uitsluitend rentegevend voor den ondernemer.

Aan financiëele verplichtingen tegenover het buitenland (vreemde kapitalisten) wordt gemiddeld jaarlijks 43,6 millioen aan Java onttrokken. Het gemiddeld saldo-uitvoer aan goederen vertegenwoordigt jaarlijks nog 43,4 millioen, doch is dalende. Steeds wordt meer vreemd kapitaal in onderne-

mingen op Java gestoken, steeds vermeerderen de staatsuitgaven in Nederland ten behoeve van Java, waarvoor geen kapitaal terugkeert, het saldo-uitvoer van goederen en producten daalt altijd door. Java's grootste exporteur en importeur, het nederlandsch-indisch gouvernement, voert steeds minder uit aan producten en steeds minder in aan kapitaal. Ziedaar, de financieele achteruitgang van Java, waarin voorloopig geen verbetering te voorzien is, ampel verklaard.

Voor een land, zoodanig van kapitaal bezit ontbloot als Java, is financiëele achteruitgang in enkele jaren hetzelfde als financiëele onmacht. Die achteruitgang bedreigt den goeden gang der geheele nederlandsch-indische staatsgemeenschap. Bezuiniging op de gewone uitgaven kan daarin geen verbetering brengen, integendeel. De europeesche cultures alleen kunnen dien naderenden financieelen ondergang niet genoegzaam tegenhouden. Een jaarlijksch tekort van 5 à 10 millioen op de œconomische balans der volkshuishouding op Java is onbetwistbaar, alhoewel het nederlandsch-indisch gouvernement blijkbaar niet financieel is achteruitgegaan. Aanhoudend toch kunnen groote sommen worden uitgegeven voor werken en inrichtingen, die slechts zeer indirect de productiviteit des lands verhoogen — voor sommigen zelfs, die nòch direct, nòch indirect daartoe bijdragen.

Weldra zal dan ook mèt de toename der dadelijke behoefte, door de vermeerdering van het zielental, niet alleen de *relatieve* koopkracht der bevolking individueel, doch ook de *absoluut-totale* koopkracht van de gemeenschap voor den invoer van de (steeds door verminderende geïmporteerd wordende hoeveelheid) consumptie- en andere gebruiksartikelen, financiëel niet meer toereikend zijn.

Houdt ook de aanleg van spoor- en tramwegen op, dan zal het noodlottig, dadelijk maatschappelijk tekort des te duidelijker in het licht treden en grooter verhoudingen moeten aannemen.

De tot stand gebrachte verbeterde gemeenschapsmiddelen, in absoluten zin genomen, maken de œconomische verhou-

dingen van de bevolking tegenover het buitenland eer ongunstiger dan gunstiger, omdat zij in de koloniën niet noemenswaard bijdragen tot verhooging der productiviteit van den grond, ergo tot vermeerdering van den nationalen rijkdom slechts weinig medewerken. De transportkosten toch vloeien in den vorm van renten en dividenden naar het buitenland, het kapitaal voor den aanleg wordt dadelijk verbruikt voor den aankoop van consumptie-artikelen, is dus niet opgelegd doch vernietigd en bevordert slechts eene tijdelijke schijn-welvaart.

Tot zoover de Heer HOMAN VAN DER HEIJDE.

Zijne præmissen, die wij gaarne onderschreven en zoo mogelijk hier en daar een weinig aanvulden, toonen duidelijk aan dat de urgentie meer dan ooit bestaat om de bevolking te brengen, op welke wijze dan ook, tot kapitaalvorming en kapitaalbezit. Dit is eenvoudig staatsplicht. Laten wij het ronduit bekennen: wij hebben te veel voor ons zelven, te weinig voor haar gedaan. Ons stelsel van exploitatie wordt ons zelven noodlottig.

Waar wij in betrekkelijken zin vooruitgang brachten, vormden wij in absoluten zin achteruitgang. Bij eene bevolking, die voor vier vijfde deel zich met den landbouw erneert, staan naast de middelen, die tot verhooging der productie moeten leiden, drie wegen open, die tot het gewenschte doel, de kapitaalvorming, kunnen voeren, en deze zijn naar mijn bescheiden meening:

a. het opwekken met alle geoorloofde middelen van den spaarzin der bevolking op het platteland;

b. het aanwenden van een deel van het gespaarde kapitaal ten dienste van den inlandschen landbouw voor rationeeler cultuur, voor bemesting, verstrekking van zaad en van ploegvee, zoomede voor tijdelijke voorschotten aan hulpbehoevende desagenooten — grondbezitters — om later in een meer verwijderd verschiet die gronden voor een deel dienstbaar te maken aan de cultuur van producten voor de europeesche markt door de bevolking zelve; en

c. het tegengaan van staatswege van den landbouwwoeker en het bestrijden van dien kanker op afdoende wijze door middel van strenge straffen.

Weg *a* zal vele moeilijkheden opleveren en veel beleid en tact vorderen, doch, in de inlandsche scholen voorbereid en aangemoedigd, van zelf leiden tot de oprichting van districtsspaarkassen onder vertrouwd inlandsch beheer met europeesche contrôle.

Bij geleidelijke ontwikkeling zullen deze kassen van inleg kunnen leiden naar weg *b* en zal men kunnen komen tot splitsing van het spaarbank-mouvement in inleg of deposito en in bedrijfskapitaal voor het inlandsch landbouwcrediet.

In den strijd tegen den landbouwwoeker zullen deze inrichtingen dan op den weg *c* een krachtig wapen moeten gegeven worden.

V.

DE DRAINAGE.

Het slechte geweten van den verkwister uit zich in gierigheid bij kleine uitgaven.

Is deze stelling waar, dan kunnen wij aannemen dat Java's bevolking een goed geweten heeft en ons eigen vonnis daarmede is geveld. De œconomische zijde van het vraagstuk is voor ons verre van schoon.

Het lijkt noodig het geschokte evenwicht zoo spoedig doenlijk te herstellen binnen het land zelf en daartoe rechtstreeks op het doel aftegaan. Aan financiëele verplichtingen tegenover het buitenland wordt gemiddeld jaarlijks 35 millioen aan Java alleen onttrokken volgens den heer Homan van der Heijde. Momenteel wordt dit kapitaalverlies nog vrij wel opgewogen door de waarde van den uitvoer van inheemsche producten van landbouw en nijverheid.

Doch buiten en behalve de door den heer J. Homan van der Heijde opgesomde en in rekening gebrachte oorzaken van den merkbaren achteruitgang der maatschappelijke welvaart — van de vermindering van den nationalen rijkdom — zijn er nog vele andere invloeden, die deels voortdurend en deels tijdelijk bijdragen om het evenwicht te verstoren.

Het kunstmatig kloppend maken van de jaarlijksche begrootingen en de vaststelling dier begrootingen en latere credieten bij de wet, is slechts een gebrekkig administratief-legislatief werk, zonder staathuishoudkundige beteekenis, doch vaak van nadeeligen invloed op de ontwikkeling van den œconomischen toestand des lands. ([1])

([1]) Van af 1867 is die nadeelige invloed der contrôle van het moederland gevoeld. Die contrôle was niet altijd in bekwame handen.

In de eerste plaats moet als oorzaak van den achteruitgang van het maatschappelijk kapitaal worden genoemd de aanhoudende onttrekking van rijkdom aan het land door de vreemde Oosterlingen, vooral door de Chineezen.

Bijna iedere singkeh en ook vele pranakan-Chineezen remitteeren jaarlijks groote sommen aan hunne achtergebleven bloedverwanten in China en wel liefst in contanten en sieraden. Java en Madoera tellen op dit oogenblik volgens de officieele opgaven ongeveer 140.000 mannelijke Chineezen en 10.000 mannelijke Arabieren. Totaal 150.000 vreemde Oosterlingen.

Stel dat gemiddeld elk dezer, door ons kosteloos toegelaten vreemde exploiteurs slechts *f* 100.— 's jaars uit het land voert, voor welk kapitaal-verlies niets terugkeert, dan is dit reeds 15 millioen per jaar.

Het zal echter wel meer zijn.

Doch ook de javaansche bevolking zelve onttrekt voor den Hadjz (bedevaart naar Mekka en Medina), in bijdragen aan moslimsche instellingen in het heilige land, godsdienstscholen, passantenhuizen, moskeeën enz. in Arabië, een vrij groot kapitaal aan onze bezittingen, voor hetwelk evenmin veel anders terugkeert dan bidsnoeren, djimâts en geloofshaat.

In een zeker, hier niet met name te noemen gewest van Java werd voor laatstbedoeld doeleinde, zelfs in tijden van epidemieën en schaarschte aan voedingsmiddelen, nog *f* 100.000.— per jaar aan de welvaart (?) onttrokken, in den vorm van dzâkat voor Mekka.

Stel slechts dat tengevolge dezer zuiver moslimsche drijfveeren een bedrag van *f* 50 000.— 's jaars per gewest van Java aan den nationalen schat wordt onttrokken, dan maakt deze jaarlijksche cijns aan godsdienstige overtuiging reeds een kapitaal van 22 × 50.000 of 1.100.000 guldens, waarmede Java (1) telken jare verarmt.

Ook het klein-kapitaal, de jaarlijks naar Europa terug-

(1) Onder Java wordt hier stilzwijgend ook Madoera gerekend.

keerende landgenooten, ambtenaren, particulieren en gewezen mindere militairen onttrekken geld, aan Java vooral, waarvoor niets terugkeert.

Stel dat van de 50.000 westersche vreemdelingen (het leger medegerekend) jaarlijks één procent of 500 personen repatrieeren en deze 500 menschen gemiddeld *f* 10.000.— per hoofd aan het indisch maatschappelijk kapitaal onttrekken, dan gaat op die wijze wederom een schat van vijf millioen per jaar te loor, voor welks verlies niets terugkeert. Dit zal *ook* wel meer zijn.

Verder de Atjeh-oorlog, de Flores- en Lombok-expeditiën, voornamelijk betaald uit javaansch kapitaal, beschouwd als tijdelijke en plotseling opkomende oorzaken van achteruitgang der volkswelvaart, de veepest in West-Java, de Krakatau-ramp, de sereh- en bladziekte in suiker en koffie hebben bijgedragen tot de verarming van dit schoone land.

Vooral de Atjeh-oorlog, die ons nu nog jaarlijks 6 millioen aan extra-uitgaven kost, was in de laatste kwart eeuw een kankerachtig gezwel aan Java's welvaart, dat daaruit ruim 800 millioen aan oorlogskosten trok of gemiddeld 30 millioen 's jaars, welke oorlogskosten nu wel niet zoo heel spoedig uit dat overigens rijke land zullen terugkeeren naar Java.

Wij willen niet overdrijven, wij willen geen hongersnood voorspellen en alles slechts matig berekenen.

Wij nemen daarom aan dat de zeven-en-twintigjarige Atjeh-oorlog gemiddeld niet meer dan 30 millioen 's jaars aan Java's welvaart onttrok, voor welk bedrag niets voor Java terugkeerde. Wij willen gelooven dat deze oorlog niet meer heeft gekost dan strikt behoefde.

Wij zullen verder aannemen dat de opium- en pandhuis-pachters niets verdienen en alleen de jaarlijksche pachten, die te zamen met de opiumverstrekking 12.6 millioen bedragen, uit Java's bevolking halen. In vroegere jaren, vóór de regie was ingevoerd, was dit ruim 20 millioen.

Wij willen verder aannemen dat de buitenbezittingen die,

met uitzondering van Palembang, Sumatra's Oost- en Westkust, Banka en Billiton voor het grootste gedeelte gevoed en bestuurd worden uit Java's inkomsten (buiten Atjeh), niet meer dan 5.8 millioen per jaar gemiddeld den lande hebben gekost.

Wij willen verder onze becijfering, als billijke gemiddelde schatting van wat jaarlijks aan Java's maatschappelijken rijkdom onder ons beheer werd onttrokken slechts uitstrekken over de tweede helft der negentiende eeuw, alzoo over de 50 jaren, waarin ons gezag behoorlijk was geconsolideerd.

Wij komen dan tot de volgende berekening, naar aanleiding van het staathuishoudkundig betoog van den ingenieur J. HOMAN VAN DER HEIJDE en van deze aanvulling op zijne becijferingen, met verwaarloozing van eene menigte kleine factoren, die slechts enkele tonnen gouds kunnen beloopen.

Tijdvak 1851 tot en met 1900.

JAARLIJKSCH MAATSCHAPPELIJK KAPITAAL-VERLIES VAN DEN JAVAAN.

JAVA-DRAINAGE 1851—1900.

Aan financieele verplichtingen tegenover het buitenland, buiten Azië, per jaar.	Overbrenging van kapitaal naar China en Arabië per jaar.	Overbrenging van klein-kapitaal naar Nederland en elders per jaar.	Verlies van kapitaal door expeditiën en pacificatiën gemiddeld per jaar.	Opium- en pandhuispacht per jaar.	Bestuurskosten der buitenbezittingen per jaar.
35 millioen.	16.1 millioen.	5 millioen.	30 millioen.	12.6 millioen.	5.8 millioen.

of totaal ruim: 100 millioen per jaar. — In 50 jaren: 50 × *f* 100.000.000 = 5 milliard gulden.

Alzoo werd in de laatste halve eeuw Java's maatschappelijke rijkdom zeker met vijf milliard gulden verminderd, dat is juist het sommetje, onder welks verlies *la grande*

nation sinds 1871, of nu reeds dertig jaren lang, zoodanig gebukt gaat, dat het dien slag mogelijk œconomisch nimmer te boven komt.

Doordat onder ons beheer die vermindering langzaam en geleidelijk plaats had, werd de verarming niet zoo in eens gevoeld, alhoewel de tekorten op het staatsbudget al van 1877 af zijn begonnen. Doch dit was geheel onze schuld, door buitengewone zaken te bestrijden uit de gewone middelen.

Wel is waar zegt de ingenieur Homan van der Heijde op de bladzijden 44 en 47 van zijn bekend werk, dat daartegenover nu nog een uitvoer van goederen staat van ongeveer 34,8 millioen waarde, die als kapitaal in het land terugkeert, doch dit cijfer staat niet vast, is dalende en de groote aanvoeren van specie uit Nederland wijzen er op, dat het geflatteerd is en het evenwicht reeds lang werd verbroken.

Indië moge dan, onder de leiding van eminente mannen volgens den heer G. H. van Soest een rechtstaat geworden zijn en niet meer als wingewest kunnen worden beschouwd, wij gelooven dichter bij de waarheid te zijn als wij blijven spreken van onze verarmde oost-indische bezittingen, waarin de kern der kolonisten nog in de groote minderheid is.

Doch laten we met den heer Homan van der Heijde aannemen dat door den uitvoer van goederen en producten jaarlijks 30 millioen als kapitaal in het land terugkeeren, dan wordt nog altijd een kapitaal-verlies van 70 millioen per annum, dat naar Europa en Azië verhuist, geleden, waarvoor niets terugkeert.

Dit zal echter niet lang meer kunnen voortduren.

De inlandsche bevolking van Java, de kinderen des lands en de klasse der europeesche blijvers hebben recht te vragen, dat hierin verandering kome, als vormende hun land een integreerend deel des rijks. Het volk van Nederland bespaarde door de oprichting der rijkspostspaarbank in twintig jaren (1881 — 1900) ruim 70 millioen, het volk van Java ging gedurende vijftig jaren telken jare dit bedrag in maat-

schappelijke welvaart achteruit. Onaangename tegenstelling voorzeker !

Ons zuiver administratief-legislatief beheer bereikte gaandeweg deze resultaten, die ons in alle richtingen hebben verlamd en ons zelfs buiten staat hebben gesteld om 's lands productiviteit door aanleg van groote werken te verhoogen. Wij hebben het cultuurstelsel met zijn *dwang* en *dienst* veroordeeld en haastig geliquideerd, met behoud van enkele onverdeelde waarden, die nu waardeloos blijken te zijn geworden, in stede van de vervorming langzaam, gaandeweg en gewestelijk te verrichten; wij zijn in de goede jaren den weg van den *vrijen* arbeid en van de *vrije onbelemmerde* exploitatie opgegaan; wij hebben iedereen en nog wat vergund (zelfs den Chinees en den Arabier), die exploitatie ter hand te nemen en.... wij hebben gespot met de eerste begrippen der staathuishoudkunde, wier beoefening bij ons door het algemeen eerst dateert van de wet op het middelbaar onderwijs (1863).

Ondanks reeksen van eminente mannen hier en in patria, werd ons beheer, voor Java noodlottig, misschien door onze overmaat van ontwikkeling en al te ruim verstand. De resultaten waren in œconomisch opzicht niet schitterend.

VI

HET STELSEL DER INLANDSCHE BELASTINGEN.

Bij al het voorgaande (1) liet ik tot dusverre buiten bespreking de fiscale lasten, waaronder de javaansche desaman gebukt gaat en die toch zeker geen onbeduidenden invloed uitoefenen op zijn levensstandaard, aldus nauw verband houden met de volkswelvaart.

Van de hand van den bekwamen indischen agronoom, den bekenden heer F. A. ENKLAAR VAN GUERICKE, las ik onder meer eenigen tijd geleden:

„De zwaarste belastingen, welke op den inlander drukken, zijn die, welke in *geld* moeten worden opgebracht. Zij zijn daarom zoo zwaar te torsen, omdat zij door de belastinginners geëischt worden en noodwendig *moeten* geëischt worden, omdat dit anders bijna niet meer mogelijk is, op een tijdstip dat de Javaan pas den oogst van zijn hoofdproduct (de padi) heeft binnengehaald. Het gevolg hiervan is dat òf een groot gedeelte van het padi-product terstond tegen zeer lagen prijs moet worden verkocht òf het noodige geld tegen een rente van 20 pCt. per maand geleend moet worden. Op die wijze wordt de druk der directe belastingen (landrente, bedrijfsbelasting en hoofdgeld) welke te zamen circa *f* 18.000.000.—

---

(1) Men zal tegen mijne berekening van het kapitaal-verlies in het tijdvak 1851—1900 aanvoeren, dat de Atjeh-oorlog geen 50 jaren duurde en dat de pandhui-pacht van 1867 tot 1880 niet bestond. Dat maakt echter weinig uit. Van 1851 tot 1873 hadden talrijke expedities naar de buitenbezittingen plaats, die telkens niet veel minder hebben gekost dan de gemiddelde jaarkosten van den langdurigen Atjeh-oorlog en ook het licentie-stelsel werd niet verlaten dan om de vele misbruiken ten nadeele der bevolking van Java.

voor de schatkist opbrengen, feitelijk ongeveer verdubbeld. En het bedrag dier verdubbeling komt nagenoeg geheel ten bate van chineesche en andere opkoopers van padi, die in zes maanden tijds 75—100 pCt. met hun kapitaal verdienen. Het zou daarom een zeer groote zegen voor de inlandsche bevolking zijn, indien de regeering de gelegenheid opende die directe belastingen te betalen in den vorm van padi, te rekenen tegen den prijs van *f* 2.— per pikol; een prijs, die kort na den oogst nooit op de open markt te behalen is.

Werden die *f* 18.000.000.— in padi betaald, dan zou het gouvernement in zijne pakhuizen 9.000.000 pikols padi ontvangen, die, na verloop van eenige maanden ontbolsterd wordende, ongeveer 6.000.000 pikols rijst zouden uitleveren. Tegen den zeer matigen prijst van *f* 5.50 per pikol zouden die 6.000.000 pikols eene waarde hebben van *f* 33.000.000.— Daar deze rijst bij de inname *f* 18.000.000.— gekost heeft, zou de bruto-winst niet minder dan *f* 15.000.000.— bedragen. Aannemende dat van die bruto-winst door indroging, muizenvraat, pakhuishuur en administratiekosten een derde verloren ging, dan zou er tot stijving der schatkist toch nog *f* 10.000.000.— overblijven. En ondanks die winst zou de algemeene welvaart beduidend stijgen en een der grootste grieven van de bevolking tegen het nederlandsch gezag worden weggenomen."

Er valt naar mijn bescheiden meening op dit millioenen-betoog van den geachten, kundigen schrijver nog wel wat aftedingen.

Vooreerst heeft het gouvernement niet in eens en overal depotpakhuizen en geoefend personeel beschikbaar voor de inname der belastingen in natura. Zijn gronddenkbeeld is evenwel onaantastbaar, namelijk dat door de conversie van belastingen in natura en in arbeid, door de consequente doorvoering van directe belastingen van inlanders, de lasten der bevolking oneindig veel zwaarder zijn geworden en dat staat en bevolking beiden daaronder kapitaalverlies lijden.

Dit is vooral het geval in streken, waar weinig of geen particuliere nijverheid bestaat en dus geen gelegenheid is om doorloopend aan contanten te komen.

Deze lasten zijn in die misdeelde streken (bv. Zuid-Bantam, Zuid-Preanger, Bagelen, Rembang, Sedajoe, Lamongan, enz.) zwaarder te dragen dan onder het dienst- en dwangsysteem het geval was en zeker dubbel zoo zwaar als de fiscus heeft bedoeld en de regeering weet. Buiten de cultuurcentra en buiten de groote steden zijn die lasten, overal op vasten, gelijken voet berekend, oneindig veel zwaarder dan op de meer bevoorrechte plaatsen.

Ik heb hier meer speciaal het oog op het hoofdgeld, de bedrijfsbelasting en de rijtuigenbelasting voor inlanders. Op gelijkmatigen druk, een van de noodzakelijke elementen van een goed belastingstelsel, kan ons fiscaal systeem voor inlanders dan ook allerminst bogen.

Deze drie belastingen zijn echter nog vrij stabiel, hoewel de laatste, die tegelijk met en naast de bedrijfsbelasting wordt betaald, veel te hoog en niet meer te verdedigen is. ([1])

Daarentegen zijn de Chineezen, die geen rijtuigbelasting ([2]) meer betalen, ondanks hunne 4 procent aan bedrijfsbelasting, veel lichter belast dan de Javanen en hen drukken geen heeren- en desadiensten.

De *struggle for life* is daardoor ook voor den inlander zwaarder.

Een bedenkelijker geval is het met de landrente die, gecompliceerder van aard, sinds 1878 nog nimmer op stabiliteit, hier wel zeker een eerste eisch, heeft kunnen bogen en die nu wederom jaarlijks wordt berekend en aangeslagen in vele streken. Men zoekt nog altijd naar betere gegevens van aanslag. Over den vasten factor van berekening, de uitgestrektheid, heenstappende, die gelukkig al langer hoe meer wordt gefixeerd op zooveel mogelijk juister grondslag, heb ik hier meer het oog op de fluctueerende factoren: de opbrengst en den marktprijs.

Tracht men ook omtrent de jaarlijksche opbrengst door

---

[1]) De rijtuigenbelasting voor inlanders was immers oorspronkelijk eene weelde-belasting?

([2]) Sinds 1885.

demonstratie-velden en proefsneden gemiddeld goede gegevens te bekomen, de derde factor, de marktprijs, bederft, als die te hoog wordt aangenomen, weder het werk aan de beide andere factoren besteed.

En de belastingheffer heeft hierdoor te veel de vrije hand.

Die marktprijs wordt op een gemiddelde van *f* 1.50 tot *f* 2.— gesteld en is bijna overal te hoog aangenomen.

Het juiste gemiddelde, waarop de invloed der overige directe belastingen, bovengenoemd, zoo verbazend zich doet gelden, door hare inning tijdens den oogst en kort na dien, mag op niet hooger dan *f* 1.— worden geschat. Dit zou van regeeringswege overal dienen te worden gefixeerd. De totale jaarlijksche opbrengst in geld der inlandsche directe belastingen op Java en Madoera bedraagt niet 18 millioen, doch *f* 21.952.700 [1], zegge met inbegrip van boeten zeker *f* 22.000.000. Nu worden niet al deze belastingen tegelijk geïnd. Het hoofdgeld wordt in Maart, April en Mei betaald, de bedrijfsbelasting van Juni af tot December. De landrente wordt geïnd van Juli of Augustus af tot en met December (evenzoo de vischvijvers-belasting) en grootendeels betaald uit de opbrengst der tweede gewassen of van den tweeden padi-oogst; de belasting op het slachten van vee wordt het geheele jaar door betaald. Feitelijk is dus de desaman nooit vrij van fiscale zorgen en deze drukken de waarde van zijne landbouwproducten zeer en doen vele der voordeelen van zijn arbeid genieten door de geldschieters, alias woekeraars. Veel hangt hierbij af van het beleid der hoofden van plaatselijk bestuur, om door eene zoo mogelijk billijke en practische verdeeling der afbetalingen over een zeker tijdvak, de zwaarte der inning eenigszins te neutraliseeren; nog meer hangt af van de hoofden van gewestelijk bestuur, om door vroegtijdige vaststelling der kohieren en leggers den plaatselijken ambtenaar de gelegenheid te geven een langer tijdvak van inning te overzien voor de verdeeling in termijnen, en eindelijk

[1] Zie artikelen 21, 24, 26, 31 en 33 der begrooting voor 1899. Hoofdstuk II. Raming der middelen in Nederlandsch-Indië.

hangt oneindig veel af van het inlandsch bestuur en van de controleurs bij het binnenlandsch bestuur, om te zorgen, dat die belastingen door de bende van door ons niet bezoldigde ([1]) tolgaarders in de desa, djaro's, koewoe's, loerah's, bekel's, petinggi's, arès, kapala's-kampong, kebajan's, kamitoewa's, kapetengan's, kendoeroean's, oeloe-oeloe's, tjarik's, modin's, lebe's, naib's en hoe al dat boeventuig heeten moge, niet nog wordt vertiendubbeld in zwaarte bij de inning. Ik schat het getal dier phariseeën op 180.000, n.l. 5 à 6 per desa en deze zijn er 33.000. Al deze menschen leven in hoofdzaak van den desaman. Voor elken parasiet *f* 50.— gemiddeld per hoofd 's jaars, geeft 9 millioen gulden.

Stempel- en streepjes-systemen, veelal fraaiigheden voor de leus, voor de schrijftafel en voor het *Tijdschrift van binnenlandsch bestuur*, ze beletten in de praktijk niet veel; ze dienen vaak alleen om meer ongeregeldheden, dan anders het geval zou zijn, aan het licht te brengen en te kunnen bewijzen voor den rechter. Aanhoudend en onvermoeid toezicht ter plaatse, in de desa, onder het volk, op de pasar's en op de koempoelan's der desahoofden, doet meer, doet soms wonderen.

Doch de bureaucratie is hier weer de sta-in-den-weg voor den ambtenaar van binnenlandsch bestuur! Zij bindt ons aan de schrijftafel en eischt steeds meer!

Hetgeen ik daarover op bladzijden 62 en 63 mijner brochure over de reorganisatie van het binnenlandsch bestuur op Java en Madoera aanvoerde, blijft waar.

Genoeg om te kunnen beweren dat de inlandsche directe belastingen, die in de begrooting op zeker wel *f* 22.000.000 worden geraamd, feitelijk echter wel met een last van *f* 30.000.000 à *f* 35.000.000 der bevolking jaarlijks drukken en . . . . verarmen: juist daar, waar zij dien last het minst kan torsen en omdat tegenover dien last geen evenredige lust staat of kan worden gesteld. De meerdere vrijheid, waarom zij niet

([1]) Vooral in arme streken kan de 8 pCt. collecteloon voor de desahoofden en een weinig apanagebezit moeilijk voldoende geacht worden voor hun onderhoud.

vroeg, doch die wij haar opdrongen in liberaal-doctrinaire vlagen, waardeert zij niet en heeft voor haar ook geen waarde.

Waardoor ik ondanks mij zelven, mogelijk uit bekrompenheid alweer, moet terugkeeren tot dat fatale cijfer van 100.000 000, zegge honderd millioen gulden, met welke kleinigheid de javaansche bevolking jaarlijks verarmt en in welvaart achteruitgaat. Nu liet ik nog een groote chronische factor van verarming, de rechtsbedeeling voor de inlanders — vooral in civilibus — buiten beschouwing, uit vrees dat, wanneer ik hierover aan de hand van meer bevoegden in beschouwingen trad, de cijfers der naakte waarheid al te schril zouden worden. Zoolang de staat niet voor minstens 30 millioen 's jaars aan zooveel mogelijk overal verspreide productieve kunstwerken aanlegt, is de heffing van een dergelijk bedrag aan directe belastingen van inlanders op Java en Madoera niet te verdedigen en te zwaar gekocht door een weinigje (voor hen) waardelooze vrijheid.

Genoeg, het was slechts mijn doel de urgentie aantetoonen van het inslaan van een anderen weg dan de europeesch-kapitalistische, dien wij sinds 1871 betraden. Ik trachtte aantetoonen dat de door den heer HOMAN VAN DER HEIJDE noodig geachte millioenen in acht à tien jaren tijds dienden te worden verwerkt.

Schrijver dezer regelen blijft een voorstander der particuliere landbouw-nijverheid op gezonde basis op Java, nu de noodzakelijkheid van haar bestaan en bloei voor Java's welvaart, juist geboren uit ons belastingstelsel van inlanders, allerminst ontkend mag worden ([1]).

Vergelijken wij het jaarlijksch verliescijfer van 100 millioen met het staatstuk, dat sinds 1867 heet: Begrooting voor

---

([1]). Hierbij zij aangeteekend dat voor de suikercultuur een minimum grondhuur van landswege dient te worden bepaald en deze niet mag worden overgelaten aan de werking van vraag en aanbod.

De oude orthodoxe staats-œconomische theorie van de vrije wilsuiting der partijen werd op dit gebied op het vasteland reeds lang verlaten — waarover later.

Nederlandsch-Indië, doch dat feitelijk niets meer is dan een voorloopige balans van inkomsten en bedrijfskosten en alzoo volstrekt geen staathuishoudkundige, doch alleen eene zuiver administratieve contrôlewaarde bezit, dan zou men tot de onjuiste gevolgtrekking geraken, dat het javaansche volk *twee* derde deel van onze tegenwoordige jaarlijksche staatsuitgaven betaalt. In werkelijkheid is dit echter niet het geval.

Eene eenvoudige optelling van enkele posten op de hoofdstukken III, IV en V der begrooting van uitgaven, over welk jaar ook, zal ons leeren dat de jaarlijksche directe bijdrage van de bevolking van Java en Madoera aan de huishouding van den staat, schommelt tusschen de 28 en 32 millioen, doch gemiddeld niet hooger is dan 30 millioen. Voegen wij hierbij dan nog eene som van 9 millioen 's jaars, die wij het volk laten betalen voor de inning onzer belastingen en de uitoefening onzer politie, instede van dit zelf te doen, waardoor wij in de desa, bij de inning harer fiscale lasten vooral, gemakshalve duizenden vormen van wandaden laten voortbestaan, dan kunnen we zonder te overdrijven gereedelijk aannemen, dat de bevolking van Java voor 39 millioen jaarlijks bijdraagt in de kosten der staatshuishouding, alzoo voor *één* derde deel.

Op eene bevolking van plm. 26.000.000 zielen, maakt dit juist *f* 1.50 per hoofd per jaar; een oogenschijnlijk gering cijfer, dat echter geheel andere proportiën aanneemt als wij eens nagaan hoeveel een desaman-huisvader-landbouwer gemiddeld van zijn jaarlijksch inkomen aan den fiscus offert, waarbij hij dan zelf nog voor politiediensten in en buiten de desa, desadiensten, heerendiensten en hier en daar ook nog voor cultuur-diensten in onbetaalden arbeid te zorgen heeft.

De Javaan zwijgt en dat is zijne fout! Deze eigenschap gaf vaak de gelegenheid met hem op belastinggebied te doen wat men verkoos. Ik zal daarover niet verder uitweiden. Maar of deze wijze van doen eerlijk en fair kan genoemd worden, betwijfel ik ten zeerste.

Terecht zeide Mr. N. P. VAN DEN BERG dan ook in zijne op 14 Maart jl. gehouden rede in de vereeniging „Hou en Trouw" en betoogde ZEd. in de *Economist* van October 1894 in zake Java's bevolking en Java's bebouwing, dat men tot verhooging der productiviteit van Java's bodem nieuwe irrigatie- en waterloozingswerken dient aanteleggen en de bestaande moet verbeteren.

„Daarnevens," zeide hij, „moet men de heeren- en desadiensten verminderen, den inlander de vruchten van zijn arbeid ten goede doen komen en den particulieren landbouw aanmoedigen, want bepaalt men zich slechts tot een gedeelte van het door hem aan de hand gedane programma, dan moet men vastloopen, want het ware b. v. onbegonnen werk om tegen de vruchtbaarheid van de javaansche bevolking te willen reageeren."

Hoe echter dit alles moet gebeuren, vergat de redenaar te zeggen.

Het vrije arbeidstelsel voor den Javaan is hiermede door een zijner warmste voorstanders zelf veroordeeld want, zegt hij, „het zou alleen nuttig kunnen werken als het eene alliantie kon aangaan met het Nieuw-Malthusianisme voor den Javaan. En deze alliantie is voorshands onmogelijk! Zoodat alleen de veiligheidsklep der emigratie overblijft.

La mort sans phrase, die door zekere partij in Nederland nog niet zoo heel lang geleden aan het korps ambtenaren van het binnenlandsch bestuur, aan „la caserne administrative" op Java scheen te zijn verklaard en de gevolgen van welke vooruitstrevende (?) richting reeds hier en daar worden gevoeld, [1] sleept even zeker de totale uitputting van den Javaan ten bate van het europeesch kapitaal met zich mede, want zijne natuurlijke, met weinige uitzonderingen belangelooze beschermers worden hem daardoor allengskens ontnomen en hun invloed ten goede gebroken. Dit inziende, begrijpt men ook de strijd over benoembaarheid en opleiding beter, die nog

---

[1] Ik wijs hier op de toestanden in Bagelen — de voorloopers van meer ongeregeldheden — in Bandoeng onlangs en elders.

niet ten einde is en die naar ik hoop met eerlijke wapenen zal worden volstreden.

Juister dan de denkbeelden van Mr. N. P. VAN DEN BERG acht ik hetgeen de scherpzinnige denker op indisch-œconomisch gebied, de heer C. VAN DER POL, in zijne *Leekegedachten* op bladzijde 36 van de *Vragen des Tijds* van Maart 1900 schreef over het door ons verlaten cultuurstelsel. Hij zegt:

„Toch had 't ondanks de demoraliseerende werking voor de bevolking zijn paedagogisch nut, want het heeft haar de oogen geopend voor de schatten, die uit haar bodem te halen zijn. En eenmaal de cultuur gedeeltelijk prijsgevend, had het gouvernement wijs gehandeld met toch de bevolking te blijven dwingen om te arbeiden aan de bewerking van haren grond, geheel ten bate van *háár zelf*.

Gelijk men in Europa, ten nutte der gemeenschap, bijna overal den schoolplicht invoert, zoo is bij den inlander de werkdwang, de cultuurdwang al even noodzakelijk. Zoo bekrompen waren vroeger en zijn nog zijne sociale opvattingen, dat hij letterlijk niets uit zich zelf doet. Tot alles, zelfs tot den rijstbouw, moet hij gedwongen worden. Liever duldt hij eene periodiek wederkeerende rijstschaarschte, wat zoo wat gelijk staat met hongersnood, dien we in Europa slechts bij name meer kennen, dan dat hij nieuwe sawah's zal aanleggen, ook al liggen honderden bouws grond voor het grijpen. (Dit is echter wel wat overdreven, althans nu niet meer zoo). Vandaar dat ik 't bijna als zeker durf achten dat de man, die Indië's bevolking van den rand des œconomischen ondergangs, waarop zij nu staat, zal weghalen en daardoor tegelijk de geldmiddelen voor den openbaren dienst zal bekomen, geen ander middel zal weten te vinden dan die bevolking met alle gepaste, strenge en zachte middelen methodisch aan het werk te zetten.

„Dit is dan ook, mijns inziens, de groote fout geweest, dat van het oogenblik dat Principiënreiterei deed besluiten tot het loslaten der cultures, ten bate van den staat, men ook de bevolking aan haar lot overliet”.

Gelooft daarom niet dat ik het cultuurstelsel met al zijne misbruiken nog aanhang, integendeel, doch elk generaliseerend stelsel, dat niet rust op ervaring en kennis van de inlandsche huishouding, doch eenvoudig een nablaffen is van westersche doctrinairen en daardoor een geschetter wordt met overgewaaide gevleugelde woorden uit Europa, leidt tot financieel koloniaal verlies.

Asl het doel is bevoordeeling en bevoorrechting van enkelen, zooals bij eene kapitalistische politiek dikwijls het geval is, dan wordt zulk streven, uit een staathuishoudkundig oogpunt beschouwd, zelfs door en door misdadig.

Een regent zeide mij eens: „Er is voor mijn volk niets gezonder en beter dan geregelde arbeid, liefst niet individueel maar gezamenlijk onder elkander", en deze man, die uit de desa voortkwam en veel daarin rondkeek, had het mijns inziens in absoluten zin genomen bij het rechte eind. Voor den inlander geldt niet ons „time is money", voor hem mag dit luiden „labour is money" en betaald werk van staatswege moeten wij hem verschaffen om zijn œconomisch peil te verhoogen en onze belastingen te rechtvaardigen.

Als de staat voor 20 à 30 millioen 's jaars ([1]) productieve werken aanlegt, dan wordt het evenwicht tusschen last en lust hersteld en is de inning van 30 à 40 millioen directe belastingen van den inlander gemotiveerd. Daarvoor moet geen particulier kapitaal meer uit Europa en Amerika komen, maar het moet in Indië worden gezocht en het kan er ook gevonden worden. ([2])

Alzoo heerendiensten en cultuurdiensten afschaffen, de desadiensten regelen en controleeren, betaalden arbeid aan productieve werken scheppen, de desahoofden bezoldigen, ook de desabestuurders, de volkscultures (waaronder ook de padi- en koffiecultuur) leiden en tot beteren arbeid daaraan verplichten

([1]) Gedurende 10 à 12 jaar.

([2]) Hierdoor zullen tevens onze vele, bekwame ingenieurs niet tot werkeloosheid worden gedoemd.

en het inlandsch landbouwcrediet vestigen en doen strekken tot opheffing dier cultures.

Voor de uitvoering van dit program zullen enkele honderden millioenen guldens noodig zijn, die nog kunnen worden geleend, onder verband der uit de gewone middelen sinds 1878 aangelegde groote, doch niet altijd productieve werken.

VII.

HET BUDGET VAN DEN DESAMAN.

Alleen zulke armoede draagt den stempel der vernedering, welke aan eigen schuld te wijten is. De Javaan voelt zich dan ook in zijne zeer verarmde omstandigheden volstrekt niet vernederd. Hij kan zulks gerust aan ons overlaten. Wij zagen de uitspattingen en de aanmatiging van het kapitaal dagelijks voor onze oogen en lieten alles eenvoudig toe.

In hoofdstuk IV gaf ik een algemeen program van actie aan om tot betere œconomische toestanden onder de bevolking te geraken. Thans zal ik trachten dit onderwep meer in bijzonderheden te behandelen.

Ik heb eens ergens gelezen, dat de desaman gemiddeld 50 procent van zijne jaarlijksche inkomsten aan den fiscus zou offeren! Zou dit waar zijn?

In een vorig opstel zagen wij dat de geheele javaansche bevolking per jaar ruim 100 millioen guldens verarmt, hetgeen gemiddeld per hoofd een bedrag geeft van *f* 4 's jaars. Hoeveel betaalt nu wel het hoofd van een normaal javaansch huisgezin jaarlijks aan den lande?

Dit is een niet gemakkelijk optelossen vraagstuk, voor welks oplossing velerlei en allerlei factoren in rekening moeten worden gebracht. Komt men ten slotte tot eene becijferde voorstelling van zaken, dan zullen de tijdsomstandigheden, waarin een streek, afdeeling of gewest verkeert of komt te verkeeren door eene plotselinge oorzaak, die pas gemaakte berekening weer geheel kunnen omverwerpen.

Het is gevaarlijk om in zake heerendiensten, cultuurdiensten

en belastingen voor inlanders met gemiddelde cijfers te werken of daaruit conclusiën te trekken. Dat is eenvoudig onmogelijk! Zoo hoorde ik een jong resident, die nimmer controleur was geweest, van achter zijne schrijftafel, waarlangs hij was opgeklommen, decreteeren, dat de bij de koffiecultuur in zijn gewest ingedeelde desaman jaarlijks *gemiddeld* 80 dagdiensten van negen uren arbeids aan die dwangcultuur moest wijden. Het was echter veel meer.

Een controleur toch kwam tot de wetenschap, dat de bevolking in zijne afdeeling, waar de zwaarste diensten van het geheele gewest moesten worden verricht, 411 dagen (sic) per jaar van 9 uur arbeids of 308 dagen van 12 uur arbeids in de tuinen werkte met inbegrip van het verlies van tijd voor de wandelingen van en naar de tuinen tot de desa.

Sawah's had die bergbevolking bijna niet.

Zoo decreteerde eens een hoofdinspecteur der cultures van uit zijn reiswagen, dat de sawah's die hij zoo juist was langs gereden, zeker minstens 40 pikols per bouw moesten opbrengen en de erven, die hij was langs gekomen, geen minder geldswaardige opbrengst konden hebben dan *f* 350.— per bouw erf. Het was er ver van af! Die erven brachten tusschen de *f* 50.— en *f* 60.— op per bouw per jaar: van de sawah's wier padi zwaar en vol leek, werden van 22—25 pikol per bouw geoogst.

Zeker, een twintig jaren geleden ging men nog op dergelijke adviseurs, wier uit de lucht gegrepen beweringen alle geloofwaardigheid misten, af en de uitkomsten van de onderzoekingen der controleurs en assistent-residenten werden vaak door die alwetenden beoordeeld.

Vreesde men dat hunne uitkomsten geen genade zouden vinden in de oogen van Batavia en Buitenzorg, dan werden ze — de uitkomsten en de onderzoekers — als onbruikbaar ter zijde geschoven.

Toch hadden zulke hooge functionarissen invloed en soms veel vat op den gang van zaken door eene soort van sobere logica in hunne voorstellen en adviezen, belijnd door hunne onbekendheid met de volkshuishouding in de desa.

De javaansche hoofden, die hunne beweringen wel naar waarde konden schatten, hielden zich stil uit vrees zich de ongenade van den machthebbende op den hals te halen. Vaak stijfden zij nog hunne europeesche superieuren in al hunne apodictische uitingen. En de subalterne europeesche ambtenaren van het binnenlandsch bestuur? wel, die prezen den resident en vleiden den hoofdinspecteur om zijn doorzicht en kennis, namelijk de eerzuchtigen onder hen. En de verstandigen? Och, die deden er het zwijgen toe!

Slechts enkelen onzer hadden den zedelijken moed hunne onderzoekingen in cijfers openbaar te maken, doch vaak — en dit kenschetst den toestand — onder een pseudoniem, om dien later opteheffen, als het bleek, dat hunne beschouwingen niet te zeer werden afgekeurd door hoogerhand.

Trad een ambtenaar van het binnenlandsch bestuur in die dagen vrijmoedig in het strijdperk, men kon er bijna zeker van zijn, dat hij de strooman was van een dignitaris van invloed. Ik spreek hier van het tijdperk 1880 — 1890.

Wie zulk een ruggesteun niet had en desondanks zijn vizier opende, die werd gestraft met slechte plaatsingen, achteruitzetting en miskenning, zoo niet erger.

Zoo werkte het dompersysteem in op het karakter der bestuursambtenaren, waartegen de beste opleiding, de ijverigste inspanning en de nauwgezetste studiën niets vermochten.

Met het ambt kwamen èn het verstand èn de wetenschap van zelf. Onderzoek en studie waren koeliewerk. Goed omberen en een beetje muziek maken — dat was beter! Groenten telen was hoofdzaak.

Gelukkig dat dit tijdperk van de heerschappij der bekrompenheid achter onzen rug ligt en laten wij hopen dat de sporen, die *dit* systeem van besturen der laatste decennia van de negentiende eeuw op het arbeidsveld en het gehalte der nederlandsch-indische koloniale bestuursambtenaren heeft achtergelaten, zich in de twintigste eeuw niet meer zullen doen gevoelen.— — — — — — — — — — — — — —

Het heeft mij altijd getroffen dat de onderzoekingen op

het gebied van heerendiensten en van den œconomischen toestand des javaanschen landbouwers, gepubliceerd in het *Tijdschrift van Binnenlandsch Bestuur* en in de *Indische Gids* — onderteekend „Arminius", welke studiën vooral in de jaren 1885 tot 1890 in die tijdschriften verschenen, — door degelijkheid van onderzoek, logische inkleeding en cijferjuistheid zeer gunstig afstaken bij de holle phrasen van apodictischen aard van enkele anderen uit die dagen.

Wie onzer herinnert zich niet het schermen in de lucht met de zoogenaamde „draagkracht" der bevolking, een œconomisch niet te omlijnen beeld, eene fictie, die bij een budget van een dag van den normalen Javaan eene ongerijmdheid mag heeten en dan ook nimmer anders dan in abstracto mijne ergernis, in de toepassing mijn medelijden met de slachtoffers heeft kunnen opwekken.

Voor draagkracht in de literatuur van dien tijd (1878—1886) leze men dan ook beter het woord „betaalkracht". Dat begrip kan administratief begrepen worden en kan ook *concreet* heeten. En deze betaalkracht was zeker voor de helft der inlandsche belastingschuldigen en voor meer dan een derde deel der belastingen zelven bijna altijd door en overal negatief, evengoed als ook de absolute koopkracht der bevolking op dit oogenblik reeds voor 10 millioen 's jaars minstens negatief is geworden.

Ook was de gevolgtrekking onlogisch, die men toen en ook nu nog uit het feit van tijdige en volledige afbetaling der inlandsche belastingen in dit of dat gewest ten opzichte van de betaalkracht der bevolking trok en trekt.

Men wist toch *niet* met hoeveel ton, alleen om den fiscus tijdig te kunnen voldoen en aan de pressie der hoofden tegemoet te komen, die haar vaak tegen het einde des jaars met verlies van huis en erf en de strengste straffen dreigden, diezelfde bevolking hare armoede te boven was gegaan en had geleend bij fabrikanten door middel harer desahoofden, bij den Chinees-woekeraar-geldschieter-padi-opkooper en bij den babah-pandhuishouder-rijsthandelaar.

En men weet dit nog niet, althans niet in cijfers. De uitvinders der „draagkracht" zouden naar opkijken als dit eens, zelfs in een gunstig rijstjaar, n'importe in welke streek, nauwkeurig werd nagegaan en onderzocht door onpartijdige, *kundige* personen, geen ambtenaren. Ze zouden schrikken als ze wisten met hoevele millioenen die betaalkracht (niet draagkracht) van af 1878 door den fiscus werd overschreden en hoe oneindig veel jammer en wee daardoor over de bevolking van Java werd gebracht.

In 1878 begonnen de onderzoekingen naar betere gegevens voor den aanslag in de landrente en van dien tijd af was het binnenlandsch bestuur op Java en Madoera à la merci van Batavia.

In 1878 verscheen eene nieuwe ordonnantie op de bedrijfsbelasting voor inlanders; in 1882 werd het hoofdgeld ingevoerd; in 1885 de rijtuigenbelasting voor inlanders behouden, enz., enz., enz. Ze zouden schrikken als ze wisten welke opeenhooping van rijkdom ons stelsel van belastingen in geld voor inlanders, gegeven heeft, vooral in enkele chineesche handen en zij zouden het betreuren met hoeveel macht, kracht en mogelijk ook talent zij hadden medegewerkt tot den œconomischen ondergang des Javaans, tot verarming van den kleinen man, tot vernietiging van nationalen rijkdom op Java. — — — — — — — — — — — — — — —

De heer FOKKENS, die in 1893 en 1894 het onderzoek naar den œconomischen toestand der vreemde Oosterlingen heeft verricht, eerst onder de bevelen van den heer W. P. GROENEVELDT en later zelfstandig, zou hieromtrent meer kunnen mededeelen. Waarom is dit nog niet geschied?

Maar om tot Arminius terugtekeeren! De controleur H. G. HEIJTING, alias ARMINIUS, te Batoe nabij Malang, (1) die in de October-aflevering 1889 van de *Indische Gids* ons het budget van den javaanschen landbouwer blootlegde, dag voor dag, gedurende een geheel jaar, onder zijne auspiciën door onderzoek en ernstige nasporing opgemaakt, komt tot de volgende conclusiën:

(1) Nu Assistent-Resident van Soekaboemie.

Bij het einde van het jaar had Tjawikråmå 33 duiten over maar 613 duiten schuld; hij had een restant van 3 potjongs (halve schoven) padi, maar had 22 potjongs padi en 24 beroek's rijst (iets meer dan een klapperdop = 1 beroek) schuld of in geld uitgedrukt een déficit van plm. *f* 12.— plus afstand van 100 vierkante rijnlandsche roeden sawah en 20 rijnlandsche roeden tegalan voor één westmoesson.

Door zoowel geld als padi te leenen en zijn aandeel in den desagrond en zijn eigen grond aftestaan voor één westmoesson, moest die javaansche landbouwer het onbrekende aanvullen, waardoor hij feitelijk hoe langer zoo meer van huis raakte en zijn toekomst bezwaarde. En Tjawikråmå was het type van den gezeten bagelenschen landbouwer, met $^1/_5$ bouwaandeel in den communalen grond, een huis met erfje, kleiner dan $^1/_4$ bouw, 20 vierkante rijnlandsche roeden tegalvelden in individueel bezit, een paar kippen als huisdieren, doch geen buffels of koeien, wel een zestal geiten. Volgens de specificatie van den controleur Heijting bedroeg Tjawikråmå's belasting — aldus die van een *normaal* desaman in Bagelen — 14.5 pCt. van zijne totale uitgaven in specie.

Deze uitgaven bedroegen in het jaar van onderzoek (1888) 6287 duiten of ± *f* 52.40. Daarvan betaalde Tjawikråmå ruim *f* 6.60 aan belastingen. Zijn jaarlijksch inkomen uit den landbouw geeft echter een theoretisch verliescijfer aan van *f* 19.36, zoodat feitelijk Tjawikråmå geen landrente betalen mocht. Daar echter de inlander in het algemeen eigen arbeid en ook gevorderde verplichte diensten niet direct als geldswaardig beschouwt, komt rapporteur tot een effectieve bate van *f* 23.81 uit de bewerking van de bouwvelden van Tjawikråmå.

Hiervan en van de verdere nevenbedrijven van man en vrouw, die nog *f* 8.— inkomen 's jaars opleveren, alzoo van een belastbaar inkomen van *f* 31.81 betaalde Tjawikråmå in 1888 *f* 6.60 belasting, hetgeen een percentsgewijze last

geeft van ruim 21 pCt., altijd als wij ons houden aan het inlandsche standpunt dat „time is no money".

Nemen we echter het europeesche standpunt in van „time is money", dan mag Tjawikråmå, die dan per jaar gemiddeld *f* 19.36 verlies heeft, geen cent belasting betalen. Tjawikråmå's budget was van 1888.

Hoe zou het nu zijn?

Zou de heer Mr. N. P. van den Berg dit kunnen nagaan? Wij willen trachten hem daarbij te helpen.

Tjawikråmå was en is misschien nog een inwoner van de desa Bendo, district Kemirie, afdeeling Koetoardjo, residentie Bagelen ([1]).

In 1889 had Wongsowikråmå van de desa Kalioerip in hetzelfde district, welke desa in het gebergte is gelegen en vroeger gouvernements koffietuinen had aanteleggen en toen nog had te onderhouden, daarom geen heerendiensten te presteeren. Wongsowikråmå hielp bij den aanleg van djati-aanplantingen tegen *f* 12.50 per bouw en zijne vrouw had als nevenbedrijf het weven van stof (loerik) voor kleederen.

Wongsowikråmå had sawah's, tegalgrond, boomgaard, huis en erf, n.l. 300 vierkante rijnlandsche roeden sawah, 50 □ R. R. tegalen 20 □ R. R. tuingrond en 60 □ R. R. erf. Hij was een bescheiden grondbezitter.

De totale lusten van zijn grond bedroegen in geld per jaar *f* 26.92, de totale lasten op den grond *f* 41.18, met inbegrip van directe en indirecte belastingen, die te zamen *f* 22.57 bedroegen. Hij leed een theoretisch verlies van *f* 14,26 's jaars en betaalde met inbegrip van cultuur- en desadiensten van zijne totale „uitgaven", lees des noods „inkomsten", in geld ad 3844 duiten of *f* 32.03 's jaars, ruim 70 procent aan den fiscus. Uitgaven en inkomsten waren gelijk: 3844 duiten. Hoewel vrij van heerendiensten, was

---

([1]) En in dit gewest werd onder het flinke bestuur van den resident O. Burnaby Lautier in 1888 op zijn krachtig initiatief, de landrente nog met $^{1}/_{3}$ verminderd. Tjawikrama betaalde dus vóór 1888 *f* 6.60 + *f* 3.30 = *f* 9.90 of 31 pC..

hij dus niet beter af dan zijn lotgenoot Tjawikråmå, die wel heerendiensten had te presteeren en ruim 21 % van zijne armoede aan den fiscus offerde. Aan contanten had Wongsowikråmå gedurende het jaar van onderzoek gemiddeld op het einde van den dag *f* 0.35, het hoogste bedrag was *f* 2.20 (gedurende drie dagen): daarentegen zat hij 75 dagen zonder een enkelen duit en had aan het einde van het jaar een déficit op zijn bedrijf als landbouwer van *f* 14,26. Stemmen deze cijfers de vrijmakers van den Javaan niet tot overdenking? En het volgende dan?

In de afdeeling Malang, residentie Pasoeroean, is de toestand:

Landbouwer-Naam.	Desa-Naam.	(1) Uitgaven in geld.		Directe belastingen in 1898 en 1899.		
		1898.	1899.	Land-rente.	Hoofd-geld.	Bedrijfs-belasting.
Pa Sitie (2)	Ngaglik	*f* 86.07	*f* 56.19	*f* 8.66	*f* 1.50	*f* —.—
Pa Ngaïsah (2)	Roenten	» 44.12	» 38.22	» 7.07	» 1.50	» —.—
Pa Saminin (2)	Daoe	» 81.18	» 29.50	» 13.65	» 1.50	» 1.50
Pa Djaminin (2)	Dinojo	» .–	» 40.99	» 13.14	» 1.50	» —.—
Pa Kasiran (2)	Dinojo	» 90.37	» —.	» 19.14	» 1.50	» —.—
Pa Mar (3)	Kedoeng-redjo	» 330.38	» 213.85	» 7.50	» 1.50	» —.—
Pa Katidjah (3)	Lebo	» 123.24	» 111.33	» 8.57	» 1.50	» 1.—

(1) Opbrengst aan padi en vruchten.
(2) Hebben sawah's en woonerven.
(3) Hebben ook koffietuinen.

Alzoo betalen procentsgewijze van hunne uitgaven aan den fiscus:

aam van den desanan.	Naam van de desa.	Totaal uitgaven.		Totaal belasting.		Procent.	
		1898.	1899.	1898.	1899.	1898.	1899.
Pa Sitie	Ngaglik	86.07	56.19	10.16	10.16	11.8	18
Pa Ngaïsah	Roentoen	44.12	38.22	8.57	8.57	19.4	22
Pa Saminin	Daoe	81.18	29.50	16.65	16.65	20.5	56.4
Pa Djaminin	Dinojo	—(1)	40.99	14.64	14.64	—	35.7
Pa Kasiran	Dinojo	90.37	—(1)	20.64	20.64	22.8	—
Pa Mar	Malang-Redjo	330.48	213.35	6.—	9.—	2.7	4.2
Pa Katidjah	Lebo	123.24	111.33	11.07	11.07	8.3	9.9

(1) Niet onderzocht.

Is het nog noodig het onbillijke, het ongelijke en het drukkende van ons stelsel van directe belastingen voor inlanders nader aantetoonen?

Is onder dit stelsel de loonende gouvernements koffiecultuur voor de bevolking niet een zegen?

Evenals de administratie van Indië bezwaarlijk zonder de baten uit de gouvernements koffiecultuur kan uitkomen, evenzoo verkeert de volkshuishouding (zie nos. 6 en 7) ten opzichte van hare verplichtingen tot den staat in betere conditiën als de bevolking goede koffietuinen bezit.

Heeft zij slechte tuinen, dan lijdt de bevolking des te meer verlies, adres Wongsowikråmå.

Het komt mij noodig voor de koffiecultuur in streken, waar die nog loonend is, voor ondergang te behoeden en den inlander bij verplichting tot matigen arbeid in zijne goede tuinen het vruchtgenot daarvan zooveel mogelijk te verzekeren. Dit ben ik met Mr. N. P. van den Berg eens.

Bij het verdere liquidatie-proces der dwangcultuur gelieve men te letten op de uitkomsten van de onderzoekingen van den controleur H. G. Heijting, in mijn vorig opstel vermeld. De conversie van dwang- in volkscultuur met verplichten, matigen arbeid en verplichte levering in 's lands pakhuizen tegen billijken, voor ieder jaar te bepalen prijs, met vrijwillige keuze van gronden en cultuurwijze geschiede tegelijk met eene grondige herziening van het belastingstelsel, drukkende op de inlanders, dat, zooals wij zagen, aanleiding geeft tot onrechtvaardig hooge en bovendien ongelijk verdeelde heffingen. Tot nu toe werden bij de inlanders de kleine grondbezitters het zwaarst getroffen door den fiscus, zooals wij meenen te hebben aangetoond. Het staathuishoudkundig resultaat wordt de schepping van proletariërs en de uitbreiding van het woekerbedrijf. De opeenhooping van rijkdom in enkele handen is daartegenover merkbaar.

Het javaansche huisgezin wordt bij het maken van officieele berekeningen vaak gesteld op gemiddeld 5 zielen (man, vrouw en drie kinderen). Tjawikråmå, die volgens den controleur Heijting het gemiddelde, het gros der desalui in streken zonder particuliere landbouwnijverheid aangeeft, kreeg een jaarlijksch kapitaalverlies van plm. *f* 20.— Alzoo in 1889 het gezin van Tjawikråmå van plm. *f* 4.— per hoofd. Nu vermoedelijk meer!

En dan is Bagelen, wat den aard der gronden en de watervoorziening door bevloeïingswerken aangaat, nog eene der meest bevoorrechte, edoch ook zwaarst bevolkte streken van Java. Zoodat als het mogelijk en mij vergund is uit deze détailproeven conclusiën te trekken, het mij voorkomt dat over plm. 26 millioen zielen het jaarlijksch kapitaalverlies van ruim 100 millioen gulden over geheel Java en Madoera niet te hoog werd berekend. Het verdwijnen van sieraden, preciosa, de vermindering van den invoer aan katoentjes en andere geweven stoffen, het gemis van gamelans in de desa, enz. acht ik hiermede ampel verklaard.

Volgens de opgaven van deskundigen brengt de suiker-

cultuur onder de bevolking jaarlijks niet meer dan een bedrag van circa 10 millioen gulden aan grondhuur en arbeidsloonen. ([1]).

Laten we aannemen dat de gezamenlijke andere cultures van stapelproducten voor de europeesche markt: koffie, thee, kina en indigo, die in het groot verbouwd worden, te zamen een gelijk bedrag in circulatie brengen, dan is dit alles nog lang niet voldoende om den fiscus te voldoen, ja komt er nog een schat van plm. 20 millioen 's jaars aan tekort. Dat maakt gemiddeld per hoofd van een javaansch gezin ([2]) *f* 4.— 's jaars, die bij den woekeraar moeten worden geleend tegen 75 à 100 procent in vier, vijf, zes maanden tijds. Rekenen we 100 procent in zes maanden! — Dan is de rekening niet onbillijk, dat de bevolking van Java, alleen door den invloed harer fiscale lasten aan directe belastingen per jaar 20 + 20 + 20 of 60 millioen guldens in welvaart achteruitgaat, waardoor is aangetoond dat hare fiscale lasten, verzwaard door de wijze van inning, drie- à viermaal zoo zwaar drukken als de regeering weet en heeft bedoeld.

Is het nog noodig uit een œconomisch, sociaal, potitiek, humanitair, utiliteits- of welk oogpunt ook, de urgentie der creatie van een landbouw-crediet van inlanders, berekend op hulpverstrekking aan vier millioen hoofden van javaansche gezinnen nader aantetoonen? ([3]).

Uit de te betalen overwinst op den omzet, zou dan een hongersnoodsfonds kunnen worden gevormd. Met overal in de binnenlanden gemakkelijk verkrijgbare voorschotten acht ik het mogelijk om door een landbouwcrediet onder zakelijk verband op zijne roerende bezittingen en dat op de meest eenvoudige wijze behoort te worden ingericht en geadministreerd, den Javaan voor een goed deel te verlossen uit den

---

([1]) Zie blz. 15 van *De Volkswelvaart en het irrigatiewezen op Java*, door J. Homan van der Heijde.

([2]) Op 25 à 26 millioen zielen kan gerekend worden op 5 millioen hoofden van gezinnen op Java.

([3]) 4/5 deel der bevolking houdt zich bezig met den landbouw.

onereuzen toestand waarin hij grootendeels buiten zijn schuld en voornamelijk door de geldpolitiek van het moederland is geraakt. Hij kan en wil werken, doch men laat hem niet werken, maar eischt geld en nog eens geld van hem.

En de regeering heeft in den maatregel van 1892, in de residentiën Probolinggo, Pasoeroean en Madioen genomen, voldoende antecedenten om goede uitkomsten van het voorschottenstelsel aan inlandsche landbouwers te kunnen voorspellen en de vertrouwbaarheid der leeners te kunnen schatten. En de desaman is te goeder trouw!

De Postspaarbank in Indië zal het kapitaal, noodig voor het inlandsch landbouwcrediet op Java, mijns inziens *nimmer* kunnen verschaffen. Hoewel de inleg nog toeneemt, zal het daarin belegde kapitaal in de eerste tientallen jaren nimmer het cijfer, dat noodig is voor de vestiging van het landbouwcrediet, kunnen bereiken.

Om met succes te kunnen werken zou, zooals wij nader zien zullen, het inlandsch landbouwcrediet op Java moeten kunnen optreden met een minimum credietkapitaal van 20 millioen gulden, dat bij gelijktijdigen aanleg van productieve werken voor enkele millioenen 's jaars in weinige jaren tot minder zou kunnen teruglopen, bijaldien dat credietkapitaal goed en voorzichtig werd beheerd.

En in zooverre ben ik het met den heer F. Fokkens eens — hoewel hij dit niet zegt — dat alleen de staat een dergelijk loopend crediet zou kunnen verschaffen aan de plaatselijk opterichten spaarkassen tevens landbouwbanken.

Gesteld dat de Postspaarbank een ingelegd kapitaal verkreeg van 40 millioen gulden, dan zou hoogstens een tiende deel daarvan voor het landbouwcrediet mogen worden gebezigd om de daaraan verbonden risico.

Ik hoop met het bovenstaande mogelijke illusiën van den heer Armand P. Th Sassen niet te zeer te hebben verstoord [1]. Het zou zeker een daad van nationale eer blijven als een

(1) Hij kent alleen het kleine Nederland.

deel van het in de Rijkspostspaarbank in *Nederland* belegde kapitaal, onder de noodige waarborgen ten behoeve van en aan het landbouwcrediet voor inlanders werd geleend. Het vereischte cijfer noemde ik reeds.

Zooals de heer C. van der Pol in zijne *Leekegedachten (Vragen des tijds*, Maart 1900) terecht opmerkt, heeft nooit eenige instelling duidelijker den ernst van den toestand en der mate van armoede in onze koloniën aangetoond dan juist de Postspaarbank. In zooverre heeft het ontijdig doorzetten harer invoering ook alweer zijn nuttige zijde gehad.

Om *nu* onze toevlucht te zoeken tot paardenmiddelen, zooals mijn collega H. E. B. Schmalhausen in 1889 aangaf, als daar zijn conversie van communaal in individueel bezit, emigratie op groote schaal, enz., welke middelen ook de heer Homan van der Heijde naast verhooging der productie van het hoofdgewas voorstelt, doch ook weer ten deele verwerpt, is en blijft mijns inziens gevaarlijk. Deze middelen zouden in Midden- en Oost-Java, met kracht doorgevoerd, groote schokken teweegbrengen in de œconomische verhoudingen in de desa.

Schmalhausen's denkbeelden van 1889 zullen, hoop ik, ook wel gewijzigd zijn, nu hij het stelsel van vrijen arbeid voor den Javaan in zijne resultaten heeft gezien. Want aan het stelsel van vrijen arbeid c. a. hebben zich als parasieten op de volkswelvaart aangesloten allerlei systemen van onbelemmerde, door geen gezag tegentehouden systemen van exploitatie onder het voor Java valsche motto van „time is money".

There labour is money!

Een landbouwcrediet, overal gevestigd en vertegenwoordigd, dat als „pindjeman" binnen het locaal begrip van den desaman valt en zijne overige solidaire desa-instellingen zooveel mogelijk onaangetast laat, kan zeker zonder gevaar voor schokken in de volkshuishouding worden gevestigd, tegen vrij hooge renten bloeien, den woeker fnuiken en daardoor den intransieken toestand enorm verbeteren. Ik stel mij tot taak in een volgende reeks opstellen de richting aantegeven,

waarin deze instelling op Java zou kunnen tot stand komen en kunnen werken.

Uit de indirecte baten van dit landbouwcrediet zullen dan mogelijk voor een deel de middelen kunnen worden gevonden voor den openbaren dienst.

Er is, zooals ik in dit geschrift op allerlei manieren meen aangetoond te hebben, voor Java *periculum in mora* op œconomisch gebied. Het landbouwcrediet voor inlanders kan, mits goed geleid en gesteund, naar mijne meening een van de middelen worden om œconomischen ondergang te voorkomen. Van staatswege echter dient hij het scheppen van dit landbouwcrediet gelijktijdig alles in het werk te worden gesteld, wat er toe kan leiden om te voorkomen dat de nationale welvaart verder kan geschaad, het œconomisch evenwicht dieper kan geschokt worden.

Daarom wensch ik hier nog een bescheiden woord in het midden te brengen over de voorgenomen reorganisatie van het binnenlandsch bestuur op Java en Madoera.

Behoudens de reeds op 1 Februari 1900 getroffen verbeteringen, die hier en daar nog in personalia haar beslag moeten krijgen, acht ik en velen met mij de opheffing van vijf residentiën en zestien assistent-residentiën eene œconomische of staathuishoudkundige fout. Niet omdat door lagere titularissen de vele loopende zaken niet gaande gehouden zouden kunnen worden, mogelijk marcheeren ze onder jeugdiger handen er beter om, maar omdat bestuursvernedering op elke plaats, die het lot buiten schuld der ingezetenen treft, œconomische benadeeling mede brengt voor de ingezetenen.

Met den resident (c. q. assistent-resident) verdwijnen zoovele europeesche en inlandsche titularissen van het tooneel, dat daardoor de huurwaarde der op de getroffen plaats gelegen perceelen belangrijk en zeker tot de helft zal dalen. Mogelijk zelfs meer! Deze eigendommen zijn deels in handen van Europeanen, deels in handen van vreemde Oosterlingen en ook van inlanders. Dito de hypotheken daarop. Stel dat gemid-

deld elk dezer twintig plaatsen honderd perceelen telt van in doorslag *f* 5000 waarde, 20 × 100 × *f* 5000 = 10 millioen. Deze maatschappelijke rijkdom vermindert tengevolge der bestuursreorganisatie tot *f* 5.000.000. Oeconomisch verlies *f* 5.000.000 voor eens.

Stel dat al die perceelen bezwaard zijn met gemiddeld *f* 3000 aan eerste hypotheken, dan gaan deze verbanden terug met 100 × 20 × *f* 1500 = *f* 3.000.000. Oeconomisch totaal verlies aan rijkdom 5 millioen, plus 3 millioen, gelijk 8 millioen in eens, vooral daar de verpondingswaarde en hypotheken bijzonder hoog zijn opgedreven.

Verlies aan verponding voor den staat per jaar $^3/_4$ × *f* 50.000.	= *f* 37.500
Verlies aan personeele belastingen gemiddeld plm.	» 3.500
Terugslag op patentrecht en bedrijfsbelasting plm.	» 9.000
Totaal getaxeerd verlies.	= *f* 50.000

Om van den teruggang van overschrijvingsrecht,. omzet vendukantoren enz. niet eens te spreken.

Bij den tegenwoordigen rentestandaard van 4 pct maakt dit een kapitaalverlies van $1^1/_4$ millioen 's jaars.

Alzoo een maatschappelijk kapitaalverlies van *f* 8.000.000 in eens en verder van *f* 1.250.000 's jaars œconomisch verlies. Over 50 jaren maakt dit $62^1/_2$ millioen plus 8 millioen of *f* 70.000.000 rond aan vermindering van nationalen rijkdom.

Daartegenover staat eene besparing van uitgaven voor den staat van 50 × *f* 150.000 (1) = *f* 7.500.000 plus rentebesparing ad. 4 procent van dit kapitaal *f* 300.000 (nog niet eens rente op rente berekend). Werd rente op rente

(1) Door de reorganisatie van het binnenlandsch bestuur op Java en Madoera zou daarop *f* 162.000 's jaars bezuinigd worden, waarvan echter dadelijk weer *f* 100.000 afgaan voor de buitenbezittingen. Wij hebben echter alleen met Java te maken.

berekend, dan zou dit geven eene kapitaalbesparing in 50 jaar van *f* 7.500.000 en eene rentebesparing van plm. 2.500.000 of totaal 10 millioen.

Alzoo brengt de voorgenomen reorganisatie van het binnenlandsch bestuur op Java en Madoera eene vernietiging van *60* millioen aan nationalen rijkdom in *50* jaren of gemiddeld per annum van 1½ millioen gulden mede.

In deze critieke œconomische tijden acht ik den maatregel van bestuurs-inkrimping dan ook moeilijk langer te verdedigen.

De heer H. J. W. van Lawick van Pabst heeft wel beweerd [1] dat er door die reorganisatie ruim 1900, lees 1926, gelukkigen in de inlandsche ambtenaarswereld zijn gemaakt, wier inkomen voor de eene helft met *f* 15 's maands, voor de andere helft met *f* 10 's maands [2] is gestegen, doch heeft vergeten een getal van 614 ongelukkigen aftetrekken, die langzamerhand verdwijnen, van wie alleen 128 in superieure betrekkingen. En aan de belangen der ingezetenen en die hunner nakomelingen heeft hij blijkbaar heelemaal niet gedacht.

Voor eene œconomische, eene sociaal-politieke en staathuishoudkundige studie als de onderwerpelijke, hebben al de jeremiades van ambtelijke zijde, evengoed als de stoute beweringen van enkele eerzuchtigen in zake de reorganisatie als beoogende meer speciaal het eigenbelang en niet dat van het algemeen, minder om het lijf. Het was daarom dat wij de zaken alleen van een zuiver objectief algemeen standpunt hebben willen bekijken, overtuigd dat een nieuw verlies van 1½ millioen aan maatschappelijke welvaart 's jaars, op de ruim 100 millioen per annum reeds geleden, niet veel uitmaakt voor eene bevolking van bijna 26 millioen zielen.

Edoch, het is slechts één druppel, die den vollen beker doet overloopen en het was slechts mijn eerlijk streven om openlijk aantetoonen dat de œconomische maat dreigt te worden overschreden.

---

(1) *Nwe Rott. Crt.* van 16 December 1899 2de blad. La. A.

(2) Namelijk van 0 tot *f* 10 en sedert 1 Januari 1901 tot *f* 15

VIII.

WENSCHELIJKE VORM VAN HET LANDBOUW-CREDIET VOOR INLANDERS OP JAVA IN HET ALGEMEEN.

„La question du crédit agricôle est un problème actuel pour Java."

PANDÉMAS.

De grootste kunst om rijk te worden, bestaat niet in geld te sparen, maar in de wetenschap hoe met het zal besteden. Een staat komt volkomen zijne verplichtingen tegenover de gemeenschap na, als hij ten allen tijde solvent is en wordt geacht om de renten van zijn schuldenlast te voldoen. Het onbeleend laten van waardevolle staatsbezittingen, de aanleg van groote, openbare werken uit de directe middelen, zijn, uit een staathuishoudkundig oogpunt beschouwd, even zoovele œconomische fouten. Van dit standpunt bekeken, zijn de Demaksche waterwerken en de Solo-valleiwerken (1) — om geen andere te noemen, die geheel of ten deele uit de gewone middelen werden betaald — staathuishoudkundige misslagen. Evenzeer de staatsspoorwegen op Java en Sumatra.

Door den aanleg van groote bevloeiings-, verkeers- en beveiligingswerken uit de directe middelen, betaalt het tegenwoordig geslacht de lusten van het nageslacht en heeft het eerste bovendien de lasten van dien aanleg tevens te dragen. En niemand betaalt graag voor een ander. Het is de weten schap, hoe men het geld besteedt, die de kunst om rijk te

(1) Beschouwt men deze werken als reliefworks, dan hebben ze ongetwijfeld nut gehad.

worden uitmaakt. En het geld wordt in Indië op velerlei manieren nog altijd slecht besteed, adres b. v. de declaratiën van tal van ambtenaren.

Zou het mogelijk zijn dat een nieuw verlies van maatschappelijke welvaart van 1½ millioen 's jaars, door de aanstaande reorganisatie van het binnenlandsch bestuur op Java van 1901 af te lijden, door de inlandsche bevolking nog zal kunnen worden vergoed?

Zou het œconomisch evenwicht op Java dat nu nog tant soit peu bestaat, daardoor niet worden verstoord? Vraagt het Tjawikråmå, Wongsowikråmå, Pa Saminin c. s. Hun antwoord zal zeker naar ieders zin zijn. Wij gelooven echter van neen en vermeenen dat deze laatste œconomische slag, aan Java toegebracht, dat evenwicht zal gaan verstoren.

De grootste kunst om rijk te worden, bestaat immers niet in geld te sparen; maar, enz......

En de reorganisatie *is* eene besparing. Als het nog mogelijk is, zou deze slag afdoend dienen te worden afgewend, n'en déplaise enkele reputatiën.

Eén mislukte rijstoogst, over een paar gewesten verspreid, en de balans zal o. i. overslaan naar de zijde der lang verwachte, doch dan ook niet meer te keeren geldcrisis. Dit is geen pessimisme, maar zuivere overtuiging! Wij moeten de rijstcultuur verbeteren met alle kracht, die ons ten dienste staat en daardoor de productiviteit van het land verhoogen.

En hiervoor is noodig, naast irrigatiewerken, geld, geld en nog eens geld in de desa. De staat behoeft dit geld niet als „don gratuit" te verschaffen. Van staatswege dient met een goed rentegevend voorschot te worden geholpen in den eersten nood: daarna kan men de ontwikkeling der œcomische toestanden overlaten aan de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur, inlandsche en europeesche. Wordt dit niet gedaan, dan kan eene œconomische crisis, die ons noodlottig moet worden, betrekkelijk niet lang meer op zich doen wachten bij de onmogelijkheid om afdoende de directe lasten in voldoende mate en toch rechtvaardig te verhoogen en de pro-

ductie gelijken tred te doen houden met den aanwas der bevolking.

Alvorens overtegaan tot eene uiteenzetting van de denkbeelden omtrent den meest wenschelijken, in de praktijk meest bruikbaren vorm, die m. i. aan het inlandsch landbouwcrediet op Java dient te worden gegeven, schijnt mij een ampel overzicht van wat op dit gebied elders werd tot stand gebracht, niet overbodig.

Ik stel mij voor dat de oprichting van de noodige plaatselijke spaarbanken voor inlanders met beperkten inleg ([1]) tevens verbonden aan landbouwbanken met beknopten omzet ([2]) het best aan het doel zullen beantwoorden.

In het kort zal ik de verschillende wetten, het in Europa werkend landbouwcrediet beheerschend, de revue laten passeeren. Een enkel woord zal ook worden gewijd aan het nederlandsch-indisch landbouwcrediet en de geschiedenis zijner wording, ten behoeve van de cultuur van producten voor de europeesche (?) markt. ([3]) Na dat overzicht hopen wij voor de inlandsche landbouwtoestanden op Java met recht van wetenschap eene keuze te kunnen doen. Daarna zullen wij de meening verdedigen, dat, gegeven de huidige agrarische en agronomische toestanden op Java, een locaal landbouw-crediet op bescheiden schaal, zonder zakelijk verband op den grond, om œconomische motieven de voorkeur verdient boven een grondcrediet met hypothecair, dus zakelijk verband op den bouwgrond.

Als antecedenten kunnen wij den twijfelaars omtrent de gezonde en spoedige werking van het landbouwcrediet wijzen op de resultaten met de instelling van 1884—1886 voor de europeesche suikerindustrie met staatshulp verkregen. Toen werd o. m. gedeeltelijke vrijstelling en opschorting van cyns en uitvoerrecht verleend aan de benarde industrie, om later

([1]) Als maximum per persoon b. v. *f* 100.

([2]) Als maximum per bouw b. v. *f* 50 op 6 maanden.

([3]) Ordonnantiën van 1 December 1884 (Staatsblad No. 217) en van 7 Maart 1886 (Staatsblad No. 57).

door volledige afschaffing te worden gevolgd. Nu zou evengoed geheele of gedeeltelijke vrijstelling van landrente dienen te worden gegeven in noodlijdende, alias min produceerende streken, maar daarentegen ook de grondhuur der bouwgronden van staatswege in de cultuurcentra op billijken grondslag dienen te worden gefixeerd. Gelijktijdig zou het landbouwcrediet overal moeten werken, waar de woekerhandel zich op het product heeft geworpen en ook daar, waar schrale gronden betere irrigatie en bemesting vorderen. Eerst dan zou de Ned.-indische staat hare verplichtingen tegenover land en volk hebben betracht.

Door den heer F. FOKKENS wordt een hypothecair verband op door inlanders geoccupeerde gronden voorgestaan, waarbij conversie van communaal in individueel bezit noodzakelijk en absolute hulp van staatswege onontbeerlijk zouden zijn. Ik acht dit om vele redenen gevaarlijk! Het desaverband wordt te veel verbroken. De suikercultuur zal den inlander nog meer vervreemden van zijne bouwgronden dan nu reeds het geval is. In de suikercultuur is veel chineesch en ook veel buitenlandsch kapitaal gestoken. Eene uitlanderskwestie zou de crisis kunnen verhaasten.

De vervreemding der bouwvelden zou niet voldoende meer kunnen worden tegengegaan, nòch door de desa zelve, nòch door den staat.

Naast de desa zouden wij krijgen suikerrepublieken in stede van suikerondernemingen, werkende op vrijwillige (sic) overeenkomsten met de bevolking. De ordonnantie van 21 September 1899 (Staatsblad No. 263) zou in gebreke blijven hare considerans vol effect te doen wedervaren.

Naar mijn bescheiden meening zal de keuze voor Java moeten liggen tusschen een bij de wet erkend conventioneel landbouwprivilege op grond en product — zooals in België bestaat — dan wel een eenvoudig oogstverband met preferent privilege voor den geldschieter, zonder verplichte consignatie van het product aan de macht des geldschieters, maar nà het product ook uitvoerbaar op vee en landbouwgereedschap,

onder de macht van den schuldenaar berustend of aan de desa als gemeente behoorend en haar in bruikleen afgestaan. Ziehier dus het program, reeds in 1898 door mij onder den pseudoniem Pandémas aan de hand gedaan.

De keuze bepaald hebbend tot dezen laatsten vorm in den meest uitgebreiden zin, zal later, aan de hand van de italiaansche wet op dit gebied, eene concept-regeling van wetgeving, deze materie omvattend, in bespreking worden gebracht. Italië nadert in zijne landbouwtoestanden het meest Java, behalve natuurlijk in den vorm van bezit van den bouwgrond. Eene eenvoudige registratie door het bestuur zou de rechtsgeldigheid der getroffen overeenkomsten kunnen verzekeren of bekrachtigen.

Uitgaande van het denkbeeld dat, gegeven de agrarische verhoudingen, niet alleen een zakelijke doch ook een persoonlijke waarborg aan de créatie van een landbouwcrediet voor Inlanders ten grondslag dient te kunnen liggen, achten wij staatsinmenging, dieper gaande dan toezicht op het beheer, minder wenschelijk en in œconomischen zin zelfs schadelijk en belemmerend. De staat dient zich m. i. te bepalen tot het verleenen van een voorloopig en rentegevend voorschot ten dienste der landbouwbanken.

Treedt het gouvernement als rechtstreeksch en blijvend geldschieter op, dan is de risico om het wantrouwen der inlanders optewekken, groot. Het denkbeeld mag bij hen geen post kunnen vatten dat het gouvernement alleen in het belang der schatkist crediet zou verstrekken of zijne bemiddeling daartoe verleenen om de inlandsche belastingen te verhoogen, mogelijk later andere belastingen intevoeren en alzoo den fiscus in de hand te werken. En dat dit denkbeeld spoedig zou ontstaan en nijdig zou voortwoekeren, daarvan geef ik hier de verzekering.

Bij alle heerendienst- en landrente-onderzoekingen van 1880 tot 1899 was de leus „verlichting der lasten van de bevolking” en het resultaat verzwaring dier lasten door heffingen in geld. De fiscus, eenmaal door jarenlange actie boven de

betaalkracht (1878—1899) bij de bevolking tot een spooksel, een gandroewâ geworden, kan nimmer meer de vertrouwde mentor van het landbouwcrediet op Java zijn. Hij zal zich hier tot de rol van volgeling moeten bepalen en op grooten afstand het crediet dienen achterna te komen. Verhelen wij ons de waarheid niet, wij zijn in de desa impopulair geworden en worden dit dagelijks meer, nu de nimbus van rijkdom, die ons in de oogen des Oosterlings vroeger omgaf, is weggetrokken, vooral door de reorganisatie van het binnenlandsch bestuur. Aldus geen bank of banken van gouvernementswege! Dit systeem van helpen zou wantrouwen wekken en die twijfel, gevoed door de inblazingen der machtige woekeraars, overal verspreid, den desaman des te zekerder voeren in de macht zijner parasieten, hetzij Chineezen, hetzij eigen landgenooten of gedemoraliseerde Europeanen.

De veepest in West-Java (1879—1883) bewees wat directe en ruwe inmenging van den staat in de desahuishouding teweeg kan brengen.

Er zijn m. i. noodig banken op den voet van de spaarbank te Modjowarna, onder commissoriaat van het plaatselijk bestuur, crediet verleenend binnen de grenzen der afdeeling van bestuur — niet onder verband van den grond — doch met onderzetting van product, huisraad, vee, landbouwgereedschap, enz. — onder de macht van den schuldenaar blijvend. Dit crediet zou moeten worden verleend op gemakkelijke voorwaarden tegen lage (1) renten ($1\frac{1}{2}$ à 2 pCt. 's maands), op korten termijn (zes maanden), een soort van oogstverband dus en geen précair hypothecair verband, dat tot een veto der desa zou kunnen leiden en buitendien te veel omslag met zich brengt om gewild te kunnen worden.

Voor de invoering van FOKKENS' crediet zouden gevaarlijke schokken in de desahuishouding en den bezitvorm der bouwvelden noodig zijn. Er is slechts eene ordonnantie noodig

---

(1) 18 à 24 procent 's jaars is nog altijd laag. De woekeraar rekent 75 tot 100 procent in 6 maanden.

in den zin van die in Staatsblad 1886 no. 57, maar nu ter bescherming van de œconomische belangen van den inlander ook buiten de cultuurcentra.

De ordonnantie van 1886 treft ook het product, geteeld op door inlanders met permanent oogstrecht bezeten grond, welk product volstrekt niet uitsluitend voor de europeesche markt is bestemd (¹), al is dan ook niet de producent (de inlander), doch de verwerker van het product (de suikerfabrikant) de geldopnemer, en geeft deze ook de bibit.

Dezelfde mannen, die de suikercrisis van 1884 door „crediet" hebben bezworen, behooren thans eens aan het werk te gaan om een veel ernstiger crisis, de padi-crisis der arme bevolking van Java, te keeren. Il y a de quoi!

De Inlander heeft het voor drie kwart deel des jaars niet goed, zelfs niet in de cultuurcentra, in de maanden Augustus tot en met April. De loonen worden ook daar steeds lager. Eilieve, het welzijn van 25.000.000 Inlanders staat toch wel hooger dan dat van 50.000 Europeanen of nemen wij de cijfers van dien tijd (²) en beschouwen wij de buitenbezittingen zoo goed als geheel door Java gevoed, dan zal het welbegrepen belang, alias de maatschappelijke welvaart van 40.000.000 inlanders, over den archipel verspreid, wel meer wegen dan de egoïstische bedoelingen van een 40.000 Europeanen van allerlei slag en landaard? Dit zal althans zoo dienen te worden, wil rechtvaardigheid worden betracht in Insulinde. Onze tijd eischt waarheid, niet die welke door „charmeurs politiques" wordt verkondigd, want dat is maar surrogaat! Ons onbevredigd rechtsgevoel eischt het inslaan van een anderen weg.

Duizendmaal zwaarder wege het gewicht van dezen lang verwaarloosden plicht op de schouders van hen, die in en buiten 's lands vergaderzalen het wel en wee van Indië ver-

(¹) Hoeveel suiker toch wordt thans niet op Java aan Chineezen verkocht voor plaatselijke consumptie, enz. Hoeveel gaat er naar Japan, China, Amerika? Hoeveel rijst gaat niet naar Europa?

(²) 1884—1886.

meenen te kunnen behandelen en slechts al te vaak en al te gewillig de volgelingen waren eener partij, die alleen het eigen belang beoogt, vertegenwoordigd door aandeelhouders dáár en door familieleden, vrienden en geldkennissen in dit schoone land. De Javaan heeft bescherming noodig tegen het kapitaal, den openlijken woekeraar, en tegen den Chinees, diens verborgen collega.

Slechts voor één vijfde deel mogen de europeesche cultuur- en industriebelangen in aanmerking komen en slechts voor een duizendste deel kunnen zij wegen in de schaal der menschelijke gerechtigheid, 50 mille op 50 millioen = 1 : 1000. Het is tijd om optehouden met systemen en principes tot vrijmaking van den Javaan, (*) waar deze vrijheid geen waarde heeft en het individu demoraliseert, het is noodig om uittescheiden met het opmaken van programma's, die niet kunnen volvoerd worden, het is urgent om de lasten van het beheer niet onevenredig zwaar te doen drukken op de schouders van millioenen proletariërs, zonder begrip van lust en last; de tijd is daar om den Inlander œconomisch verder te brengen en hem daardoor uit zijne geldelijke slavernij te verlossen.

Java's œconomische toestanden zijn door en door rot. Landbouw, industrie en staatsbeheer zijn op te hooge schroeven gesteld en daardoor afhankelijk geworden van één ongunstigen factor in den landbouw van den kolonist of van den inboorling. En onder schaarschte in de geldcirculatie kwijnt de handel.

De tactische fout ligt in het regeeringsbeleid van 1871 — 1899 van uit het moederland aangegeven. Een volk als het javaansche, voor vier vijfde deel bestaande uit landbouwers, kent den drang tot kapitaalvorming niet door het gezegende klimaat. Zijn eenig noemenswaardig bezit is de veestapel. Zulk een volk heeft alleen behoefte aan een tijdelijk landbouwcrediet, zonder verband op den grond, waarop het in hoofdzaak en uitsluitend onder allerlei fraaie benamingen een

(*) Artikelen 56 en 57 van het Regeerings-reglement van 1854 eischen dringend een andere redactie.

permanent oogstrecht uitoefent. Individueel bezit, agrarisch eigendom, heeft het dan ook niet van noode.

Het is mogelijk dit landbouwcrediet te verleenen onder verband van product, vee en huisraad en aangezien hier nòch eigenaren, nòch verpachters, nòch notarissen of bankiers, zooals in Europa, crediet aan den inlandschen landbouwer verleenen en dit uitsluitend woekeraars en beunhazen verschaffen zonder eenig staatstoezicht, zoo wordt het noodig ons daarmede, als rechtstreeks belanghebbenden, te gaan bemoeien.

Dit ben ik volkomen met den heer FOKKENS eens.

Het zou ook wel mogelijk zijn een persoonlijk crediet, een zg. cash-credit te verleenen, onder borgstelling van twee of meer verwanten, zooals in Schotland voor den kleinen boer bestaat, doch dan moet ten alle tijde op goede trouw gerekend kunnen worden en waar de suikerindustrie werkt, bestaat deze niet meer.

Renteloze voorschotten als sinds 1892 aan de bezitters van koffietuinen in Oost-Java en in Madioen van gouvernementswege werden verleend, kunnen niet verstrekt worden voor de behoeften van een volk van plm. 26 millioen zielen met circa 20.000.000 landbouwers. Het staatsbudget zou daartoe, ondanks de reorganisatie van het binnenlandsch bestuur in achteruitstrevende richting, onvoldoende blijken. Een rentegevend voorschot van landswege, door middel van de Javasche Bank kan m. i. echter wel verstrekt worden aan een honderdtal gouvernements-administrateurs, hoofden van bestuur, geen producenten, maar beheerders der volkshuishoudingen. Wat zou hiertegen zijn?

Waar in Europa door associatie en coöperatie in de tweede helft dezer ten einde spoedende eeuw zooveel is gedaan ook op landbouwgebied, waar op Java de gemeenschapszin der bevolking in taal en gewoonten, vorm van grondbezit en wijze van opbrengst van belasting in arbeid, waterverdeeling, enz. ons zoo duidelijk blijkt en de literatuur van den landbouw en der bevloeiing in tal van desa-instellingen ons een gemeenschapsverband toont van onverbreekbare hechtheid, drale

men niet langer om ten bate der opheffing en verbetering van den œconomischen toestand des inboorlings partij te trekken van diens solidariteitsgevoel, met behulp waarvan de in Europa op financieel landbouwkundig gebied opgedane ondervinding hier practisch kan worden aangewend.

Men bevordere eenvoudig de oprichting van kleine landbouwbanken, verbonden met locale spaar- en depositokassen, zooveel mogelijk beheerd door eene commissie uit de hoogste inlandsche ambtenaren, onder toezicht van het plaatselijk bestuur.

Voor Java kan de oprichting van kleine plaatselijke spaarbanken voor inlanders, zooals nu reeds te Modjowarna in Oost-, te Soekaboemi in West- en te Poerwakerta in Midden-Java bestaan, in den allereersten landbouwnood voorzien, als het ingelegde kapitaal der desa voor een deel bruikbaar wordt gemaakt aan de behoefte aan crediet van den landbouw derzelfde afdeeling van beheer. Begint dit spaarsysteem te werken onder de bevolking en worden daarmede resultaten in goeden zin verkregen, dan richte men kleine landbouwbanken als succursales in elk gewest op, met beperkt areaal van werkzaamheid, aldus ageerende als giro-instelling ten behoeve van den inlandschen landbouw en wat daaraan annex is.

Dit denkbeeld behoeft geen droombeeld te zijn, dat in de naaste toekomst geen resultaten kan geven, zooals de bewonderaars van het oude reclame systeem mij voor de voeten werpen.

Men versta mij wel en legge niet langer het zwaartepunt van ons bestaan als koloniale mogendheid bij eene industrie (de suiker), die, even wisselvallig als de koffie, ons staatsbudget zonder œconomisch beheer geen vasten steun kan aanbrengen en buitendien alleen hare eigen belangen bevordert. Die richting moet eens en voorgoed hebben uitgediend, als behoorende in het kader der kleine politiek.— — — — — — — — — —

Kleine volkslandbouwbanken, onder beheer der municipaliteit, kwamen in Noord-Italië, in Oost- en West-Duitschland, in België, Frankrijk en Schotland tot grooten bloei. Zij oefenen daar

sinds tientallen van jaren een weldadigen invloed uit op den kleinen landbouw, die echter dáár minder dan hier de eerste bron is der volkshuishouding. Naar mijn bescheiden meening, ik zeg het nogmaals, mag niet het doel zijn de betaalkracht der bevolking te verhoogen in het belang van den fiscus, doch om langs den weg van het binnenlandsch kapitaal vrede en rust te bewaren en daardoor tevens voor een goed deel de middelen te verkrijgen tot het bestrijden der kosten van den openbaren dienst.

Daarvoor zijn vooral noodig œconomisch ontwikkelde en geoefende bestuursmannen, tevens bekend met de volkshuishouding en dient voor het stabiel œconomisch evenwicht het zwaartepunt te worden overgebracht naar de volkscultures, die viermaal meer beteekenen dan de zg. cultures voor de Europeesche markt.

IX.

HET LANDBOUWCREDIETWEZEN IN ITALIË.

La question du crédit agricole est un problême de notre temps.

PANDÉMAS.

Wie belang stelt in landbouwcrediet en volksbanken moet naar het Noorden van Italië reizen. Laten wij een oogenblik daarheen gaan, getroffen door de overeenkomst in agronomische toestanden van Noord-Italië met Java. Dáár vindt men een dichte, arme, voornamelijk landbouwende, doch zwaar belaste plattelandsbevolking, die zich, vooral in de lagunen en in de delta van de Po en bij de meren met rijstcultuur en vruchtenteelt bezighoudt, en waaronder het woekercrediet, voornamelijk in handen van Joden, brutaal het hoofd opsteekt. 18 tot 20, tot 40, ja tot zelfs 100 procent jaarlijksche rente wordt geëischt van het geleende. Tout comme chez nous! Ook dáár een milde, zachte natuur met verarmde gronden van oorspronkelijk groote vruchtbaarheid.

Hier een zware, doch ongelijk verdeelde, meerendeels behoeftige landbouwende bevolking, die in haar vee, haar schamel huisraad en eenvoudig landbouwgereedschap geringen waarborg aan het crediet kan bieden. Dáár wordt tot 35 procent 's jaars geofferd aan den fiscus, hier tot 70 procent, zooals wij hebben gezien. Beide heffingen zijn belastingen op de armoede.

De vruchten van den landbouwarbeid worden in deze twee landen grootendeels aan den fiscus en daardoor aan den vreemden landbouwwoekeraar geofferd. In beide landen vindt men eene plattelandsbevolking, levende van de hand in den tand,

van dag tot dag, niet zelden overgaande tot diefstal en roof.

Hier een niet-wettelijk geregeld landbouwcrediet, dat 75 tot 100 procent in zes maanden van het geleende eischt, dáár thans een stel credietbanken, werkende onder eene credietwet.

Hier neemt de bevolking, vooral van Zuid-Java, in de schrale maanden haar toevlucht tot het inzamelen van boschproducten en voedt zich met gadoeng en wilde pisang; in het Noorden geeft zij zich over aan veediefstal en straatroof.

Dáár neemt zij in het Noorden in de maanden, waarin schaarschte aan voedingsmiddelen heerscht, haar toevlucht tot handenarbeid, hier tot koeliediensten in fabrieken of op erfpachtslanden, of zwermt tijdelijk uit naar andere streken.

In het Zuiden van Italië zijn dan de lazzaroni en de bandieten legio, in het Noorden gaan de viool- en mandolinespelers, de schoorsteenvegers en liedjeszangers het land uit.

Door uitzwerming is op Java de reeds talrijke klasse der „wong-badjingan" ontstaan, die vooral in Oost-Java van onderneming naar onderneming trekt om werk bij den koffiepluk te zoeken en ook in Midden-Java zijn deze „wong-badjingan" reeds talrijk en berucht.

Chaque médaille a son revers, Mr. N. P. van den Berg!

Er zijn dus verschillende aanrakingspunten, doch ook verscheidene verschilpunten met Italië, echter niet in Java's voordeel.

Juist in Italië vindt men thans de grootste spaarbanken van Europa, met een uitgebreid net van succursales, maar hier nog niets van beteekenis in dat opzicht. Zoo telde de bank te Milaan een paar jaren geleden 112 succursales. De bank te Bologna, met een groot aantal hulpbanken, heeft thans 30 millioen lire (1) aan inzet. Deze en andere groote spaarbanken, niet door het rijk gesubsidieerd of financieel gerugsteund, zijn de geldschieters.

Ook vindt men er een groot aantal volksbanken, goed

---

(1) 1 lire = ongeveer 1 franc, bij ons 47½ cent.

beheerd en krachtig gesteund door de ingezetenen, die voornamelijk crediet verleenen aan den landbouw, b. v. te Milaan, te Lodi, te Bergamo, te Cremona, Bologna, enz. Zoo telde de volksbank te Milaan, die ook aan de kleine industrie, de handwerksnijverheid, crediet verleent, een vijftiental jaren geleden 56 millioen lire aan deposito's: nu reeds bijna 90 millioen.

In de meeste dorpen van Noord-Italië vindt men landbouwbanken in miniatuur, soms, doch niet altijd, beheerd door den gemeenteraad, dan weer door enkele notabelen. Al deze bankjes staan in rekening-courant met de bovengenoemde centrale provinciale of stedelijke banken. De eer, den stoot te hebben gegeven tot de oprichting en verbreiding dezer volkslandbouwbanken en tot vestiging op hechten grondslag van het spaar- en landbouwbankwezen in Italië, komt toe aan den grooten italiaanschen staatsœconoom Luzzati [1], destijds minister der schatkist. Als er op Java van volksbanken iets komt, dan zouden wij evengoed die eer moeten geven aan den thans tot tijdelijken minister der schatkist benoemden staatsman F. Fokkens.

De italiaansche volksbanken werden opgericht met klein kapitaal, bijeengebracht door enkele kleine kapitalisten of welgestelden uit den omtrek. Elke bank werkt zelfstandig, doch alle werken in ééne richting samen om de stoffelijke welvaart van de landbouwende klasse in de eerste plaats, maar ook van de geheele nijvere bevolking in het bedrijfsareaal te verhoogen. Elks sfeer van werkzaamheid is nauwkeurig verdeeld. Enkele dier volksbanken, niet ver van elkander, zijn tot groepen vereenigd, onder gemeenschappelijk toezicht. Elke landbouwbank geeft voor eigen rekening zoogenaamde „schatkistbons" voor den landbouw uit. Met die bons wordt geld opgenomen bij de stedelijke volksbanken met grooter kapitaal dan de dorpsbanken, en de eerste genieten weer crediet van de groote spaarbanken te Milaan, Bologna, Turijn enz. Die groote spaarbanken leenen onder zadelijken waar-

(1) Vergelijk Leon Say's: „*Dix jours dans la haute Italie.*"

borg aan de volkslandbouwbanken en deze zetten het haar verstrekt crediet om in een persoonlijke dito, onder reëele of personeele borgstelling; in het laatste geval van twee of meer landbouwers. Al deze grootere en kleinere banken hebben rechtspersoonlijkheid en genieten van rechts- en rijkswege privilegiën of faciliteiten.

Op deze wijze stel ik mij voor dat ook op Java bij eenige uitbreiding van het spaarbank- en hulpbankwezen het landbouwcrediet voor Inlanders zou kunnen worden ingericht. Hierover later.

Wenden wij van Italië uit den blik oostwaarts, dan zijn het de graanhuizen, die op bezwarende voorwaarden, te verrekenen bij den oogst, den rumeenschen en den zuid-russischen graanboer aan crediet helpen. Vooral te Odessa en te Taganrog zijn de crediet-gevende graanfirma's gevestigd. Ook de Zuidrussische Spoorwegmaatschappij verleent voorschotten op landbouwvoortbrengselen, mits deze haar later ten vervoer worden afgestaan. Een soort landbouwcrediet dus in den vorm van pandrecht, uit kracht van consignatie en met recht van vervoer.

Oostenrijk en Hongarije, Noord-Rusland en geheel Denemarken hebben volksbanken volgens het stelsel Schultze-Delitsch, zooals dit voornamelijk in Oost-Duitschland werkt. Doch deze laatste instellingen voldoen vooralsnog voor Java niet.

Keeren wij daarom naar Italië terug.

De italiaansche volksbanken zijn geen naamlooze en daardoor alleen reeds verdachte vennootschappen, maar slechts vereenigingen van personen, niet van kapitalen. Het zijn zuiver lichamen op coöperatieven grondslag, waarbij alleen vereischt wordt dat de leden éénzelfde beroep uitoefenen, gemeenschappelijke belangen hebben, in dezelfde streek wonen, solide zijn en in het volle bezit hunner burgerlijke en burgerschapsrechten.

Deze banken doen uitsluitend zaken met de leden. De behaalde winst wordt jaarlijks onder de leden verdeeld, naarmate ieder zaken met de bank heeft gedaan. Onze chineesche kongsi's à peu près! Door onderlinge samenwerking worden

hier gemeenschappelijke behoeften van niet-kapitalisten gemakkelijker en beter bevredigd, wordt het gemeenschappelijk landbouwbelang en daardoor ook het algemeen belang bevorderd, niet met staatsbladen, maar daadwerkelijk. De volksbanken in Noord-Italië verleenen soms zelfs crediet zonder borgstelling, wat ook in Schotland veel voorkomt.

Ze zouden nog grooter nut kunnen stichten dan nu, indien de voorrechten van den verpachter, eigenaar van den grond, meer beperkt waren en indien niet de wet, door de bepalingen op het pandrecht, aan het verleenen van zakelijken waarborg (zonder overbrenging van het pand in handen des geldschieters)' de ook bij ons te lande bekende bezwaren in den weg stelde.

Toch komt ondanks die bezwaren, in Italië het persoonlijk landbouwcrediet — geen grondcrediet — in den zuiversten vorm voor. Bij de wet van 21 Juni 1869 werd aan de volksbanken in Italië het recht verleend landbouwpapier uittegeven, binnen een en negentig dagen na de uitgifte betaalbaar, doch met mogelijkheid van verlenging tot een jaar. Voor Java zou eene verlenging tot zes maanden kunnen volstaan en dit papier inwisselbaar kunnen worden gesteld bij alle volksbanken in eenzelfde gewest b. v. b.

Tevens werd in Italië bij de wet van 1869 bepaald, dat de door de regeering goedgekeurde en met name daarbij genoemde bankinstellingen dit landbouwpapier in disconto zouden kunnen nemen. Verder werd haar toegestaan landbouwproducten en pandbrieven te beleenen en tot het volle bedrag harer toegelaten operatiën landbouwbiljetten, op zicht betaalbaar, uittegeven, pachten van grondeigenaren te disconteeren en voor rekening der pachters in rekening-courant pachten te voldoen. De voorwaarden, welke daartegenover van staatswege aan deze gepriviligeerde landbouwbanken werden gesteld, waren:

1e geen biljetten uitgeven lager dan 50 lires (circa 25 gulden);

2e een derde van het gestorte kapitaal der bank, berekend tegen den koers van vijf procent rente 's jaars, in de schatkist van het land te deponeeren;

3e de opeischbare schuld der bank steeds voor een derde, door muntmateriaal in natura voorhanden bij de bank, te dekken.

Het bankmouvement is daarmede bepaald tot een derde van het gestorte volgefourneerde aandeelen-kapitaal der leden.

Onder deze voorwaarden ontstonden, onder sanctie der regeering, spoedig vijf landbouw-circulatiebanken.

Voor Java zouden zeker drie circulatiebanken van dezen aard te Batavia, te Samarang en te Soerabaija, aan de behoefte voldoen.

Ook andere bankinstellingen, zooals de Credito agricolo della Cassa di Reisparmio te Bologna (1) bevorderen het landbouwcrediet. Deze laatste spaarbank, eene rijksinstelling, leende negen millioen lires aan de stedelijke landbouwbanken. De verslagen dier bank zullen kunnen uitwijzen in hoeverre het aanbeveling verdient de gelden der postspaarbank en hoeveel hiervan dienstbaar te maken aan het landbouwcrediet.

Vooral op het arme eiland Sardinië kreeg het landbouwcrediet groote beteekenis en de Credito agricolo di Cagliari heeft een belangrijken omzet in landbouwpapier.

Langzamerhand verrichtten de landbouwinstellingen op Sardinië allerlei soort bankzaken en verloren daardoor hun zuiver landbouwbevorderend karakter uit het oog. Hiertegen dient ook op Java te worden gewaakt; het goede doel wordt anders voorbijgestreefd. (2)

De eerste volkslandbouwbank in Italië werd in 1864 te Lodi, provincie Milaan, opgericht. Binnen drie jaren telde de vereeniging 500 leden, had voor 300.000 lires landbouwzaken gedaan en 6000 lires winst uitgekeerd. Na dien breidden van 1866 af deze vereenigingen, vooral in Lombardije, zich snel uit en tegenwoordig bestaat daar alleen reeds een duizendtal volksbanken die bij grooter bloei haar eigenaardig

(1) Eene andere spaarinrichting dan de groote particuliere spaarbank te Bologna, waarover vroeger werd gesproken.

(2) Het verslag der bank te Poerwokerto over 1900 geeft hiervan het doorslaand bewijs.

karakter van volksbanken hebben bewaard door ook de kleinste zaakjes niet te versmaden.

Het komt mij naar mijn bescheiden meening voor, dat vereenigingen op dezen coöperatieven grondslag, ook in de landbouwende en van vischteelt en visscherij levende streken van den West- en Noordwal van Java veel nut zullen kunnen stichten, mits gesteund door enkele gepriviligeerde bankinstellingen, uitsluitend als landbouwcirculatiebanken optredend, onder contrôle der regeering, haar bij de wet toegekend.

Op de latere italiaansche wet in zake het landbouwcrediet van 23 Januari 1887 ([1]) zullen wij nader gelegenheid vinden terugtekomen.

Wat coöperatie op Java in het klein reeds vermag zoowel onder Europeanen, Inlanders als Chineezen, wier gemeenschappelijke belangen het medebrengen dat zij zich geruimen tijd ophouden in minder bevoorrechte streken en hoe daardoor met betrekkelijk geringe opofferingen resultaten kunnen worden verkregen, leere het ondervolgende uit het dagelijksche leven op een dorp van Java's noordwal.

Toen ik in Mei 1898 het genoegen had het bestuur over mijne tegenwoordige afdeeling te aanvaarden, stond sinds eenigen tijd de europeesche lagere school der 2e klasse alhier op het punt te worden opgeheven, omdat het aantal europeesche schoolgaande kinderen reeds geruimen tijd beneden het vastgestelde minimum voor Java, 20, was gedaald.

Als voorzitter der plaatselijke europeesche schoolcommissie verzocht ik dringend den toenmaligen directeur van onderwijs die voorgenomen opheffing alsnog te willen verdagen, overtuigd dat spoedig betere tijden voor de school zouden kunnen aanbreken, in verband met den aanleg van twee stoomtramlijnen in deze afdeeling. Toen ik daarop de zaak met de leden der schoolcommissie en enkele ingezetenen besprak, deed men mij het middel aan de hand een „schoolfonds" te stichten, uit maandelijksche vrijwillige bijdragen van belanghebbenden te

([1]) Zie *Economist* 1887, deel I blz. 574 tot en met 580.

vormen en verzocht men mij zich met het beheer van dat fonds te belasten. Op uitnoodiging mijnerzijds verklaarden zich een twintigtal ingezetenen in de afdeeling bereid de zaak te steunen en ook ouders van niet meer schoolgaande kinderen en zelfs zij, die geen kinderen hadden, sloten zich belangeloos aan. Er kwam *f* 64 's maands bij elkander, nu sinds de oprichting op 1 Juli 1898 teruggeloopen tot *f* 42.50 's maands. Voor *f* 40 's maands werd een oude, arme Europeaan met vier schoolgaande kinderen, onder wie twee meisjes, van elders geimporteerd en dus nevens een algemeen belang nog een zuiver liefdadig en humaan doel bereikt.

Op 1 Augustus 1898 waren er 21 schoolgaande kinderen van europeeschen landaard en 14 inlandsche leerlingen. De school is voortdurend boven het minimum gebleven en thans zijn er 27 europeesche en 15 inlandsche leerlingen. De laatsten zijn voornamelijk zonen van gepensionneerde inlandsche en ook van actieve inlandsche ambtenaren, van welke verscheidene zich voor dokter-djawa willen bekwamen.

Het fonds bestaat nog en onlangs kon ik een aardig saldo op de postspaarbank zetten, ongeacht reeds driemalen uit dat fonds kleine kinderfeestjes met kinematograaf, goochelaars, pantomines en kleine kindercomedie's werden bekostigd.

Hier werd uit een gemeenschappelijk belang dus coöperatie in het klein geboren om eene onpractische minimum-bepaling in hare schadelijke werking te neutraliseeren.

Ook met het oog op het vrij groot getal inlandsche leerlingen van onbemiddelde ouders werden hier gunstige resultaten verkregen. De inlandsche kinderen toch tellen niet mede in de sterkte. Hun aantal doet dus niets af tot het behoud der school. Waarom? Omdat het inlanders zijn? Volgens het eenparig gevoelen der onderwijzers zijn de inlandsche dikwijls de beste, meest bevattelijke en leergrage leerlingen.

De geimporteerde familie is er nog en gaat niet weg, doch wordt op kosten der gemeente, in verband met de voorgenomen reorganisatie van het binnenlandsch bestuur, aangehouden voor den kwaden dag? Zoo zijn de toestanden!

De plaats mijner inwoning mag zich verheugen (?) in een drietal vrij uitgestrekte chineesche kampen, hoofdzakelijk bewoond door een paar duizend armoedige chineesche ingezetenen. Tijdens de koortsepidemie 1896—1898 stierven deze menschen bij tientallen tegelijk. Die wijken werden in 1879 door brand en in 1890 door aardbeving totaal vernield en zijn sedert voor een groot deel uit tijdelijke materialen herbouwd, evenals de europeesche wijken. Doordat tot ver boven de kotta de Djoewana-rivier aan eb en vloed onderhevig is en in den westwoesson veel water afvoert uit de Rawah-besar, is de afvoer van faeces onvoldoende, werkt de rioleering gebrekkig en in den oostmoesson is nòch drinkwater, noch spoelwater voorhanden. Onnoodig te zeggen in welke atmosfeer de Chineezen hier doorgaans leven en sterven. Aan het begraven van Chineezen zijn ten behoeve der wees- en boedelkamers ([1]) groote kosten, speciaal voor den aankoop van graven, verbonden. Deze retributiën konden de arme Chineezen hier sedert vele jaren reeds niet betalen. Alhoewel die gelden nuttig worden aangewend en door de wees- en boedelkamers worden bestemd voor de instandhouding der chineesche hospitalen op de groote hoofdplaatsen, was het niet doenlijk de Chineezen hier over het algemeen die zware lasten te doen dragen. Dit begreep ook een vorig hoofd hunner natie, die daarom in 1876 een kleine *f* 1000 door zijne landgenooten wist te doen bijeen brengen om voor dat geld een gemeenschappelijk terrein voor begraafplaats aantekoopen. Dit geschiedde en bij gouvernements besluit dato 25 November 1877 no. 7 werd voor *f* 800 dit terrein in de dessa Mentjolo afgestaan voor gemeenschappelijke begraafplaats, opgemeten, in vakken verdeeld en de oppervlakte voor elken bong ([2]) bepaald

Op die basis heb ik, in overleg met het tegenwoordig hoofd der natie voortgebouwd en is in het begin van 1899 eene vereeniging van coöperatieven aard tot stand gekomen,

---

([1]) Staatsblad 1828 no. 46. gegrond op eene regeling te Batavia van 1816.

([2]) bong = chineesch graf.

„Khoen Jeng Hwee" genaamd, met behoorlijk bestuur, reglement enz., onder goedkeuring der municipaliteit. Bij elk sterfgeval dragen de leden (er zijn er ruim 200) naar gelang hunner gegoedheid f 0.25 tot f 1.50 bij, om uit het daarmede verkregen sommetje de kosten der begrafenis en het eerste onderhoud van het door sterfgeval getroffen gezin te betalen.

Men begon uit de gemeenschappelijke kas, na eersten inleg bij de toetreding als lid, de noodige zaken, als draagbaar, roef, lijkkleed enz. aantekoopen. Ook de noodige kaarsen werden ingeslagen voor de offerfeesten in het Tepékonghuis of klenteng. Elke begrafenis heeft hierdoor een net uiterlijk en voor menig gezin, waarvan de verzorger overleed, werd verval tot volslagen armoede voorkomen.

Op dezelfde wijze hebben met mijne toestemming de inlandsche actieve en gepensionneerde ambtenaren, de magangs en moskeebedienden in het laatst van 1899 een dergelijk coöperatief begrafenis- en ondersteuningsfonds opgericht, Darmåleksånå geheeten. Dit fonds voorkwam reeds verval tot armoede voor een gezin van een onlangs overleden élève-mantrie van het kadaster en bezorgde dezen overledene en een twintigtal anderen, voor en nà hem, eene eervolle begrafenis. Tot de oprichting van dit fonds gaf de djaksa bij den landraad, Mas Wirja Koesoemo, den eersten stoot. Het telt nu bijna 100 leden. (¹)

Uit bovenstaande voorbeelden moge blijken wat coöperatie vermag en distilleeren wij, speciaal voor inlanders, het heugelijke feit dat zorg voor de toekomst bij hen geen vreemde zaak meer is, maar ook de struggle for life in die mate tot het overheerschte ras is doorgedrongen, dat zijne meer ontwikkelde leden zich gaan aaneensluiten om zich zelven te helpen.

Het veld van het coöperatief inlandsch landbouwcrediet op Java zal daardoor des te gemakkelijker te bewerken zijn.

(¹) Ook van andere afdeelingen der oude residentie Japara.

X.

HET LANDBOUWCREDIETWEZEN IN RUSLAND, ENGELAND EN SCHOTLAND.

La question du crédit agricole est un problème de notre temps.

PANDÉMAS.

In de *Indische Gids* over Juni jl. komt op blz. 804 tot en met 811 een zeer aardig, doch oppervlakkig gesteld artikeltje voor, getiteld à l'instar van Mr. P. BROOSHOOFT (*Locomotief* van 24 Januari t. v.): „Woeker en landbouwcrediet." Dit opstelletje van de hand van W o n g-t a n i e (ten rechte „tani") doet in dezen alles omvattende dilettant den suikerfabrikant van Midden-Java onderkennen. De oolijkert is zoo juist terug uit Europa. Aardig, heel aardig zelfs schrijft deze W o n g-t a n i over inlandsche zaken en eenig talent van hooren en weergeven heeft hij zeker. Over landbouw-woeker zegt hij niets, wel echter over landbouwbanken voor inlanders. Karakteristiek is de volgende zinsnede;

„Ik ook was vroeger een warm voorstander van die landbouwcredietbanken, maar na in de binnenlanden mijne oogen en ooren flink gebruikt te hebben, werd ik van mijn enthusiasme op dat gebied vrij wel genezen."

Waardoor, zal men zeker vragen?

Doordat de inlander, bij gebrek aan beter, naar de pandjeshuizen gaat?

Maar dezen moeten door het landbouwcrediet juist langzamerhand verdwijnen.

Heeft W o n g-t a n i al wel eens volkslandbouwbanken zien werken?

Op Java misschien?

Hier bestaat er nog geen enkele! [1]

Maar het antwoord ligt wel voor de hand voor hem, die, evenals ik, ruim twintig jaren in de diepste binnenlanden van Java doorbracht.

Naar mijn begrip kan enthusiasme van den europeeschen planter moeilijk bestaan voor het inlandsch landbouwcrediet, omdat dit de bevolking in de desa allengskens aan den machtigen greep van het europeesch landbouwkapitaal, vaak gesteund van boven, op den duur zal onttrekken.

Ook de europeesche en inlandsche bestuursambtenaren, wier benoeming, ontslag en plaatsing vaak van het kapitaal afhingen, zullen daardoor onafhankelijker worden. [2] Vooral in waterkwestiën met de bevolking. Aan veel ambtelijke corruptie zal een einde komen. Vandaar het gemis aan enthusiasme voor de zaak en de bezwaren van Wong-tani tegen de instelling!

Neen, Wong-tani, toekang nagih (niet nagèh) behoeft na de vestiging van het landbouwcrediet voor inlanders de ambtenaar van het binnenlandsch bestuur niet te worden. Dan kent ge de zaak niet, als gij dat denkt! En ook voor eene metamorphose van gegoede Javanen, leeners der banken, in geldschieters voor den kleinen man, bestaat geen vrees, als de banken goed beheerd worden en nauwkeurig toezien.

Doch wel zal aan vele gebreken en misbruiken, der door europeesch kapitaal gedreven landbouwindustrie nu aanklevende, door ons beter doordringen in de inlandsche huishouding, langzamerhand en geleidelijk een einde komen. Elastieke bouws van Midden-Java, voor de suikercultuur ingehuurd, zullen tot het verledene gaan behooren. Evenzeer geflatteerde productiecijfers. Ook het boetenstelsel voor koelies in de tuinen en in de fabrieken zal moeten worden verlaten. Voor negatieve werking der volksbanken behoeft bij de regeering geen vrees te worden geboren.

---

(1) Namelijk op coöperatieven en daardoor hechten grondslag.

(2) Men denke slechts aan het ontslag van resident DE Wit in Besoekie.

Zonder optimisme gezegd, zullen de resultaten in velerlei richting zeer positief zijn, doch grondhuur en werkloon zullen bij de europeesche cultures moeten stijgen, waar ze nu kunstmatig gedrukt worden. Dat is positief: Botĕn kang-tiang tani, mongso rĕndĕng, tangtoe tĕngtrĕm sangĕt pikirannipoen, botĕn kenging dipoen bobodo malih datĕng ingkang gadah jåtrå sakantjannipoen (1)

Hierop is ons streven gericht!

Ook wordt het wel noodig, ook op dit gebied eens de waarheid te leeren kennen; niet door eene oppervlakkige enquête van hoogmogenden, maar door eene nauwgezette voorbereiding in de desa, die aan de invoering van het landbouwcrediet zal moeten voorafgaan.

Ik schat daartoe drie jaren noodig.

En deze voorbereiding zal dienen te geschieden door niemand anders dan door de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur, inlandsche en europeesche, maar buiten de gewone formatie zelfstandig werkende. Om crediet te kunnen verleenen, zal eerst de waarde van het bezit, van den desarijkdom, der credietwaardigheid, in een woord desa voor desa bekend dienen te zijn, ten einde te kunnen oordeelen over de waarborgen, die aan het landbouwcrediet kunnen geboden worden.

Daarna zal eerst over de gestie der coöperatieve volksbanken een oordeel kunnen worden uitgesproken. En het spreekt van zelf, dat als die voorbereiding goed, nauwkeurig en volgens een bepaald plan geschiedt, vooral in de cultuurcentra, vele misstanden zullen bekend raken, die nu aan het oog van den meest waakzamen controleur ontsnappen en die bij het bestuur ook niet dan vaag bekend kunnen zijn. Tegen beiden, den openlijken en den verborgen woekeraar, zal het landbouwcrediet voor inlanders moeten optreden. En dat — Wong-tani, die zeer goed begrijpt, waar ondergeteekende heen wil, zulks nog met een populair praatje, dat gemakkelijk

(1) „De kleine man zal in den planttijd zeer zeker gerust zijn, daar hij dan niet meer door de kapitalisten en hunne satellieten zal kunnen worden bedrogen."

begrepen wordt en een schijntje van desa-kennis met zich draagt, dit wil voorkomen — is gewoonweg menschelijk. Ongelukkig voor hem verraadt hij zich zelf en is zijn pseudoniem doorzichtig geworden. Maar niet altijd vindt de humbug zijn pad zoo effen als ettelijke jaren geleden, onder het reclame-en relatie-systeem.

Il y a des juges à Berlin!

Laat de regenten hun oordeel eens zeggen, Wong-tani!

Van Java's binnenlanden naar die van Europeesch en Aziatisch Rusland is slechts één stap. Behalve een paar duizend volksbanken (systeem Schultze-Delitsch) heeft Noord- en Midden-Rusland, waar de landbouwtoestanden zeer primitief zijn en absolute autocratie heerscht, nog een leeftocht-voorzieningsfonds, een regeeringsfonds tegen hongersnood ter beschikking der provinciale districtsbesturen, welke voorschot in geld of in zaaikoren kunnen ontvangen uit dit fonds. De provinciale besturen wijzen de volksbanken aan, aan welke credieten kunnen worden geopend en bepalen tevens de leeningsvoorwaarden.

In het vaderland van Richard Owen, in Engeland, de bakermat der coöperatie, voorziet het crediet in aller behoeften en maakt geen onderscheid tusschen een boer, een koopman of een ondernemer.

In Schotland is het bedrijfscrediet groot. In elk dorp, in elk gehucht zelfs, is een bank gevestigd, eene filiale van een der tien groote schotsche circulatie- en depositobanken. Iedere boer heeft een open rekening bij deze locaal-banken, meestal gewaarborgd door twee verwanten. Dit crediet heet „cash-credit." Het wordt verleend in contanten of wel door middel van tegen contanten dadelijk inwisselbare biljetten der bank. De schuldenaar is ten allen tijde gerechtigd zijne schuld geheel of gedeeltelijk aantezuiveren. Hij betaalt zijne rente over het gemiddeld bedrag, dat hij per jaar is schuldig gebleven.

Het voordeel aan dit credietsysteem verbonden is, dat het crediet niet langer en ook niet tot een hooger bedrag wordt gevraagd, dan de geldopnemer strikt behoeft.

Terwijl de geldopnemer dus voortdurend in de gelegenheid is schuld en rentelast te verminderen, wordt ook van de krachten der banken niet meer gevergd dan strikt noodig is.

Practica est multiplex!

Op de markten zit een agent der bank in een kraampje langs den weg om de boeren gelegenheid te geven een gekocht stuk vee, een ingeslagen partij kaas of een zak zaaikoren door overschrijving van des koopers op 's verkoopers rekening te betalen met gesloten beurs.

Wat zou de rijstcultuur kunnen winnen onder een dergelijken ruil van zaadpadi als de op den pasar zittende agent der bank van zaadpadi en rijstcultuur verstand had en hoeveel zaadpadi zou aldus op crediet van hand tot hand gaan!

De boeren in Schotland bewaren om strijd de goede trouw en voldoen stipt aan hunne verplichtingen tegenover de banken. Het landbouwcrediet is dan ook in het Noorden van Engeland en in Schotland bijna altijd persoonlijk en niet zakelijk.

Buiten de cultuurcentra op Java zou ik in gemoede het schotsche credietstelsel wel durven aanbevelen en de leiding daarvan geheel aan de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur durven overlaten, volgens een hun vooraf kenbaar te maken plan van operatie. Het tegenwoordig korps telt daartoe in alle rangen nog goede krachten te over. (1)

In de cultuurcentra van Java met meer gecompliceerde landbouwtoestanden, met grootere behoeften en meer ondeugden, zou ik voor het Noord-Italiaansche stelsel van landbouwcrediet zijn en daar de ambtenaren meer met de ondernemers commissoriaal willen zien optreden.

Want W o n g - t a n i in de *Indische Gids* over Juni heeft in den grond wel gelijk, dat de belangen van hem, ondernemer, en van den eigenlijken wong-tani-desa bij de vestiging van het landbouwcrediet voor inlanders op Java beide ten nauwste

(1) De heer W. P. Groeneveldt, die Java en Britsch-Indië bereisde, stelt het tegenwoordig korps ambtenaren van het binnenlandsch bestuur op Java niet lager dan de leden van the convenanted civil service in Britsch-Indië.

zijn betrokken, mogelijk tegenover elkander zullen komen te staan. Wel zijn ze nu ook niet altijd homogeen, doch de europeesche landbouw won het nog steeds van hare bruine zuster, want de kansen stonden nog nimmer gelijk.

De koloniale wereld is vol van vreemde en onbegrijpelijke verschijnselen: hoe meer wij opmerken, hetgeen om ons voorvalt, hoe onbegrijpelijker vele dingen ons nog zullen voorkomen.

Daarom, Wong-tani, gebruik uwe oogen en ooren in de binnenlanden voortaan nog wat flinker!

Maar om tot Europa terugtekeeren!

In Noord-Engeland en in Schotland bestaat nog een ander credietmiddel, de zoogenaamde „bill of sale". Met den bill of sale is het mogelijk zelfs roerende goederen, zonder dat deze uit de macht van den schuldenaar geraken, te beleenen. Vee en vruchten op de halmen maken vaak het onderwerp uit van den bill of sale. Slechts voor een schuld van ten minste dertig pond (*f* 360) en daarboven mag hij worden opgemaakt. En dan moet de betrekkelijke akte geregistreerd worden, terwijl bij faillissement de op die wijze beleende of verpande goederen in den faillieten boedel terugvallen.

Voor Java acht ik den bill of sale minder bruikbaar, omdat hier juist kleine sommetjes — van *f* 10 tot *f* 50 — noodig zullen zijn en de omslag, aan de werking van den bill of sale verbonden, te groot is.

Wat Midden- en Zuid-Engeland betreft, merkwaardig blijft het en mogelijk is dit toeteschrijven aan de rechtsinstelling van het majoraat en dientengevolge, dat men daar slechts groote boerderijen aantreft, dat in dit land, waar de wieg der moderne coöperatie stond en reeds oneindig veel werd verkregen door sociale samenwerking, dat het energieke engelsche volk het veld der landbouw-coöperatie zoo goed als braak heeft laten liggen.

Ook in zijne kolonien, in Britsch-Indië, heeft Engeland alleen in het laatste tiental jaren iets gedaan, doch blijkbaar lang niet genoeg tot opheffing van den œconomischen toestand

des inlandschen landbouwers. De feiten der laatste jaren hebben dit afdoende bewezen: het hongersnoodfonds onder administratie der regeering, heeft in de jongste rampen slechts zeer onvoldoende kunnen tegemoet komen.

De allerwege zoo hoog geprezen convenanted civil service, die haren leden zulke groote voordeelen biedt, heeft dan ook getoond het tegen ons slecht betaald, miskend en gehoond korps ambtenaren van het binnenlandsch bestuur op Java afteleggen in bestuurs-invloed. Dit is ook volstrekt niet onbegrijpelijk, wanneer men nagaat dat slechts één besturend ambtenaar gevestigd is op iedere 64 vierkante geographische mijlen. 6.800.000 hongerlijders tegelijk kwamen op Java nog niet voor: wel 68.000, doch het laatst in 1881 in Bantam, als gevolg van een slecht bestuur. Dat is dus 20 jaren geleden. En toch zijn er onder de „outsiders” nog bewonderaars (¹) van de engelsche koloniale bestuursorganisatie, wat het geringe getal ambtenaren betreft. Ook bij de reorganisatie van het binnenlandsch bestuur vindt men deze geleende denkbeelden doorschemeren, alhoewel bevoegde beoordeelaars eenparig verklaarden dat één besturend ambtenaar op de 14 vierkante geographische mijl, die er op Java zijn, nauwelijks voldoende is voor ons zooveel intensiever bestuur dan het engelsche exploiteerende systeem.

Ook Mr. C. Th. van Deventer zou dienen te worden toegeroepen: „Schoenmaker, houd je bij je leest! Het binnenlandsch bestuur waagt zich immers ook niet aan dilettantisme op uw gebied!”

In Midden- en Zuid-Engeland en ook in de britsche koloniën bestaan wel eenige coöperatieve landbouwgenootschappen, die het landbouwbedrijf uitoefenen, ook wel enkele winkelvereenigingen, die in verband met hunnen verkoop het landbouwbedrijf exploiteeren. Ook zijn er in Engeland wel enkele vereenigingen uitsluitend door en voor landbouwers en vee-

(¹) O. a. Mr. C. Th. van Deventer. *Indische Gids*, Juni 1900. *Over de opleiding der indische ambtenaren.*

hoeders opgericht. Doch deze coöperatieve vereenigingen houden hoegenaamd geen verband met de groote ontwikkeling, die het spaarbankwezen (the savingbanks) in dat rijk in en buiten Eurapa heeft bereikt. Voor en door den landbouw zijn de daarin opgelegde kapitalen nog niet gebezigd. Engeland echter, dat het eerst de woekerwetten afschafte, heeft thans in zijn parlement een woekerwet in behandeling, welke aan scherpte niets te wenschen overlaat; en Japan is Engeland hierin voorgegaan.

Zouden wij op dit gebied ook weer achterblijven?

XI.

HET LANDBOUWCREDIETWEZEN IN DUITSCHLAND EN DE PANDHUIZEN OP JAVA.

La question du crédit agricole est un problème de notre temps.

PANDÉMAS.

Ons beknopt buitenlandsch overzicht voortzettend, zien wij dat in Duitschland sinds 1848 de landbouwer zich zelf tracht te helpen. Op allerlei gebied ziet men in dat rijk associatie en coöperatie: groote en kleine ondernemers sluiten zich bij elkander aan en vormen „Genossenschaften", die crediet vragen bij de locale spaarbanken, bij de volksbanken van Schultze-Delitsch of bij de Raiffeisensche Darlehn-kassen.

Maar het crediet, dat de landbouwer behoeft — zijn bedrijfscrediet — verkrijgt deze hoofdzakelijk bij tweeërlei coöperatieve instellingen, die van Schultze-Delitsch en die van Raiffeisen. Toch blijft zelfs in Duitschland — ondanks het overgroote aantal volksbanken, dat tot in de duizenden verloopt, de dringende behoefte aan landbouwcrediet nog vrij groot en dit werkt den landbouw-woeker in de hand.

De Schultze-Delitsche volksbanken en de Raiffeisensche Darlehnkassen bestaan respectievelijk sedert 1848 en 1849. Beide zijn coöperatieve vereenigingen van kleine ondernemers en landbouwers, met onbeperkte solidaire aansprakelijkheid harer leden. De eersten zijn in het wezen der zaak niets anders dan gewone vennootschappen. Zij hebben, zij het dan ook een klein maatschappelijk kapitaal op aandeelen. Zij beoogen winst en het bestuur is bezoldigd. Omdat zij winst beoogen, zijn ze voor Java niet aantebevelen. Dat mag hier het doel niet zijn. Zij verleenen crediet aan alle categorieën

van ondernemers en nijveren tegen zakelijke, doch veelal tegen persoonlijke zekerheid, op een termijn van hoogstens drie maanden.

De laatsten hebben meer het karakter van zedelijke lichamen met een localen, dus beperkten werkkring. De associatie bestaat uit landbouwers alleen en deze neemt slechts boeren van een of meer bepaalde gemeenten als lid aan. Slechts sedert korten tijd, door de duitsche wet op de coöperatie daartoe gedwongen, nemen zij van hare leden een geringen inbreng, die zelden meer dan tien Reichsmark (*f* 6) bedraagt. Winst beoogen zij niet: geld is slechts het middel, geen doel. Het bestuur dezer instellingen is onbezoldigd en berust gewoonlijk bij den gemeenteraad. Zij verleenen crediet op korten, doch ook op langen termijn, zelfs voor tien jaren, met recht van vroegere opzegging, doch alleen tegen zakelijke zekerheid of onder borgstelling van twee personen, wier grondbezit, na aftrek van lasten, minstens het dubbele van het verleende crediet waard is.

De Darlehnkassen krijgen door leeningen van particulieren, door in ontvangstname van spaarpenningen en door zelf crediet te vragen bij de Central Darlehnkasse, de middelen om in de behoefte van landbouwcrediet te voorzien.

De Central-Darlehnkasse te Hannover is een naamlooze vennootschap met één millioen Reichsmark kapitaal, waarop tien procent is gestort. In 1876 opgericht, dient zij als bankier voor de andere Darlehnkassen.

Slechts dese kassen (oprichters) en haar bestuur kunnen aandeelhouders zijn.

Deze Central-kasse ontvangt weder hulp van de Rheinische-Provincial-Hilfskasse, eene instelling der provinciale regeering, die der Central-kasse een aanzienlijk loopend crediet opende. Bestuurd door de notabelen van de dorpen, die op het persoonlijk karakter der debiteuren letten, met beperkten localen werkkring, slechts crediet verleenend tot een maximum van 5000 à 10000 Reichsmark per hoofd, hebben deze instellingen veel bijgedragen tot den agrarischen en œconomischen

voorspoed van de Rijnprovinciën, Hessen, Baden en Zuid-Duitschland.

Vooral door de gelegenheid, die zij gaven tot het vormen van „Untergenossenschaften" voor allerlei doeleinden, die den gemeenschappelijken aan- en verkoop, de onderlinge verzekering, het houden van fokdieren, van kostbare landbouwwerktuigen enz., betreffen, zijn zij der streek, waarin zij werken, tot grooten zegen.

Toch kleven aan beide zuiver duitsche instellingen nog groote gebreken, die haar voor Java niet aanbevelenswaardig maken. De Schultze-Delitsche volksbanken beoogen winst en zijn kostbaar door hare administratie. Zij vorderen van de streek, waarin zij werken, een zeer geconsolideerd bankwezen.

De Raiffeisensche volksbanken komen ons plan meer nabij, doch ook daarbij zijn de gevorderde waarborgen nog te omslachtig.

Ook deze Darlehn-kassen kunnen alleen gunstige resultaten opleveren bij meer ontwikkelde landbouwtoestanden, dan wij op Java hebben, en eischen als deelhebbers ook meer gezeten landbouwers dan de javasche desaman over het algemeen is. Het komt ons voor dat onze aanvankelijk coöperatieve volksbanken meer het karakter moeten aannemen van banken van leening voor den kleinen landbouw, zonder daarom nog te ontaarden in vermomde pandhuizen, met al het risico daaraan verbonden bij eerlijk beheer.

Na degelijke voorbereiding zal het te verleenen crediet bijna altijd onder persoonlijken waarborg moeten worden gegeven en de onderzetting van zakelijke panden tot de geoorloofde uitzonderingen moeten behooren, althans buiten de cultuurcentra. In de cultuurcentra zou ook zakelijke waarborg kunnen worden geëischt, het pand blijvende onder de macht des schuldenaars (Belgische wet).

Die javasche volkslandbouwbanken zouden langzamerhand binnen de grenzen van haar werkkring den schadelijken invloed der pandhuizen dienen te neutraliseeren. Met de pacht

der pandhuizen door exploitatie van landswege te vervangen, zou wederom een der grootste, zoo niet de grootste factor tot verarming van den bruinen broeder zijn weggenomen. En is eenmaal die pacht afgeschaft, dan zouden in vele streken de volksbanken met de pandhuizen tot één kunnen vervloeien.

Een enkel woord over de conversie dezer pacht in eigen exploitatie aan de hand van den bekwamen regent van Demak, Raden Mas Adipati Hadiningrat, kan hier, als annex en cohérent aan deze œconomische studieën, gerust een plaatsje vinden. Zijne mededeelingen en opmerkingen, hier en daar aangevuld door mijne ervaring als vendumeester, bestuursambtenaar en politierechter komen in zake deze verouderde instellingen op het volgende neer.

De pandhuizen op Java zijn tot nog toe altijd een noodzakelijk kwaad geweest, minder om de instelling zelve, die vaak het middel is om in den meest nijpenden nood van den desaman dadelijk te voorzien, dan wel om de wijze, waarop ze door de Chineezen, aan wie ze zijn verpacht, worden gedreven. In stede van „monts de piété" zijn op Java die inrichtingen „monts de pauvreté et de félonie".

Het beleenen of in pand nemen van roerende goederen beneden *f* 100.— waarde, was niet zuiver een pachtmiddel en een indirecte bate van 's lands schatkist. Van 1870 tot 1880 werd de materie beheerscht door het licentiestelsel, geregeld bij de ordonnantie in Staatsblad 1869 No. 85. Het zou mij te ver voeren hier al de redenen te ontvouwen, waarom de regeering in 1869 het pachtstelsel afschafte, om daartoe in 1880 (Staatsblad 1880 No. 17) terugtekeeren. Wij willen hopen en nemen aan, dat niet alleen de mindere opbrengst aan de schatkist den doorslag heeft gegeven tot verwerping van het licentiestelsel. Doch nu er blijkbaar bij de regeering plannen bestaan om de pacht wederom afteschaffen en er over wordt gedacht de zaak in eigen staats- of gemeentelijk beheer of exploitatie te nemen, nu kan het zijn nut hebben dat de denkbeelden van Raden Mas Adipati

HADININGRAT in ruimer kring bekend raken. Wij weten allen dat de pacht der pandhuizen in handen der chineesche pachters leidt tot oneerlijke exploitatie en dat hun daartoe het tarief op de beleeningen in Staatsblad 1891 No. 164 maar al te zeer den weg wijst.

Nu zegt de regent van Demak ongeveer het volgende:

„Hadden de pachters hunne exorbitante winsten, gebaseerd op het veel te hooge tarief in Staatsblad 1891 No. 164, voor een goed deel slechts te danken aan het plegen van zulke onrechtmatige handelingen als waartegen verschillende straffen bedreigd worden, dan zouden min of meer fatsoenlijke individuen, die onder alle volken, ergo ook onder de Chineezen te vinden zijn, er nimmer aan denken pachters te worden, al ware het alleen uit vrees voor vervolging. Immers het toezicht kan tijdens hunne pacht verscherpt worden en dan loopen zij kans met de justitie kennis te maken.

De pachter behoeft echter de wet niet altijd te overtreden om de beleeners aftezetten. Hij kan, al oneerlijk exploiteerende, quasi een fatsoenlijk man blijven onder vigueur der tegenwoordige bepalingen. In de eerste plaats geeft hem Staatsblad 1891 No. 164 tarief daartoe de middelen aan de hand. Volgens die verordening bedraagt bij beleeningen boven 50 centen tot en met 25 gulden, de rente van een onderdeel van een gulden evenveel als die van een vollen gulden. De pachter behoeft daarom slechts te zorgen, dat het bedrag der beleeningssom eene samengestelde of gewone breuk is, namelijk iets meer dan een halven of een of meer heele guldens, — en de zaken marcheeren.

Op de vele kleine panden is die overwinst, gegrond op en geboren uit eene slechte redactie van het tarief, lang niet verwerpelijk. De pandhuispachter of liever de onderpachters der verschillende pandhuizen werken in den regel met een beperkt, te klein kapitaal. Een logisch gevolg daarvan is, dat de ter verpanding aangeboden goederen veel te laag getaxeerd worden. Die lage taxatie is juist dan vooral notoir, als de meeste contanten noodig zijn in de desa. In sommige

tijden van het jaar neemt de toevloed van te beleenen goederen zeer toe, b. v. bij het begin der natte sawahbewerking, wanneer ieder landbouwer geld noodig heeft, of verder in den regentijd, zoodra de prijzen der voedingsmiddelen gestegen zijn, in de poewasa-maand en bij godsdienstige feesten. De onderpachter zorgt er in dien tijd zooveel mogelijk voor, en dient daarvoor ook te zorgen, dat zijne contanten niet opraken, ter voorkoming van stagnatie en om niet gedwongen te zijn geld bij derden te leenen tegen hooge rente. Hij taxeert dus dan bijzonder laag en nooit in geheele guldens afgerond.

De beleener daarentegen, die niets van aanmerkelijke waarde bezit en een zeker bedrag toch noodig heeft voor een noodzakelijk doel, als aankoop van zaadpadi, ziet zich, tengevolge van de lage taxatie in het pandhuis, genoodzaakt meerdere voorwerpen tegelijk te beleenen en ontvangt daarvan slechts één beleeningsbriefje."

Het eigenaardig staatje, uit een pandhuisboek afkomstig, aan het slot van dit hoofdstuk geeft dato 5 November 1899 sub numero 210 zulk een voorbeeld aan van de beleening bij het begin van den regentijd van 1 kain of lendekleedje, 1 badjoe woelang of zwart baadje en 3 tjintjin perak of zilveren ringen op één briefje voor *f* 1.75. Hoe het met die panden der nooddruft verder gaat, leert ons dat staatje helder als glas.

„Zelfs op dringend verzoek van de arme belanghebbenden wil de pachter in den regel van geen andere schikkingen weten. Hij beroept zich dan er op, dat hij niet verplicht is voor elk pand, dat tegelijk met of op hetzelfde tijdstip met andere panden door denzelfden beleener wordt ingebracht, een afzonderlijk pandbriefje af te geven. Dit geval is niet voorzien. En voor het maken van combinatiën ontbreken den desaman vaak tijd en gelegenheid. De pachter doet zulks opzettelijk, al zou hij aan rente meer kunnen verdienen als elk voorwerp afzonderlijk beleend werd. Het doel is den beleener buiten staat te stellen de verschillende panden

in eens of tegelijk intelossen. De pachter koopt ze dan op vendutie als verstane panden. Dergelijke zaken worden immers met gemak en met voordeel door tusschenpersonen of handlangers aan den man gebracht. De pachter (c. q. onderpachter) ziet er dan ook geenszins tegen op om al de niet uitgeloste panden desnoods overtenemen tegen de beleeningssom of iets meer.

En hierbij valt nog iets optemerken, dat nòch in de ordonnantie van Staatsblad 1880 no. 17, nòch in die van Staatsblad 1891 no. 163 werd voorzien. Na afloop der pandvendutiën blijven er namelijk in handen van het bestuur vaak belangrijke sommen over uit het surplus der opbrengst van den verkoop van verstane panden boven de beleeningssommen. Vaak worden die vendutiën lang over den tijd gehouden (de uiterste termijn is negen maanden, bij eene beleening van drie maanden, die normaal is), tot welk euvel vele notarissen-vendumeesters medewerken door drukte, verhindering als anderszins, waardoor het zoo moeilijk wordt dat surplus aan de rechthebbenden terug te geven, die intusschen zijn verhuisd naar andere afdeelingen of pachtgebieden, op reis zijn gegaan om handel te drijven of koeliewerk te verrichten, dan wel zijn overléden.

Het dooreen boeken van panden, op verschillenden beleeningstermijn ingebracht, wekt verwarring en deze werkt er ook toe mede dat rechthebbenden of verkrijgenden het hun toekomende niet in handen krijgen.

Bij overlijden of ontstentenis der beleeners komen de erven of rechtverkrijgenden, die niets van de beleening af wisten, doordat vaak het pandbriefje met den beleener is te loor geraakt of er geen is verstrekt, niet op om dat surplus te ontvangen en het geld wordt aan den pachter teruggegeven, die het eenvoudig in zijn zak steekt.

In Bagelen probeerde ik het als assistent-resident-vendumeester dit geld, dat niet was afgehaald, langer dan één jaar in de kas van een ondercollecteur te bewaren (de wettelijke termijn is drie jaren), ter beschikking van rechthebbenden en intus-

schen telkens oproepingen te laten doen, doch op reclame van den pachter moest ik het wel afgeven na één jaar bewarens, daar geen enkele bepaling in het pandhuis-reglement de verdere aanhouding wettigde. En treedt het bestuur te flink op, dan schaadt dit aan volgende pachtsommen.

De kosten van den publieken verkoop der verstane panden, goedgekeurd door het bestuur, slaat de pachter buitendien nog om over de eigenaren der panden, die meer hebben opgebracht dan de beleeningssom bedroeg.

Het bij dit hoofdstuk afgedrukte extract-pandhuisboek, tevens overzicht der gehouden vendutie in eene aangrenzende afdeeling, strekke den twijfelaar tot bewijs voor hetgeen de regent van Demak en ondergeteekende alzoo aanvoeren.

Ten aanzien van het afgeven van één pandbriefje voor het in pand nemen van verscheidene voorwerpen tegelijk, zegt de regent van Demak, dient hierbij vermelding „dat die houding geenszins vreemd te noemen is, aangezien b. v. geldschieters, die stukken van zeer belangrijke waarde (boven de *f* 100) als onderpand krijgen, ook niet anders handelen. Evenwel zijn de voorwaarden, waaronder bij geldleeningen de aanzuivering van het voorschot geschieden moet, geheel anders dan in de pandhuizen en minder bezwaarlijk. Terwijl toch bij eerstgemoemden het geleende bij payementen kan worden afbetaald, moet het bij den pachter geleende in eens en met de beloopen rente er bij worden aangezuiverd.

Dit nu is voor den desaman een struikelblok, dat velen buiten staat stelt hunne verplichtingen op tijd natekomen en onder de voorname factoren gerekend dient te worden, die medewerken tot verarming der bevolking van Java en Madoera.

De eigenaar, die de middelen niet bezit om het beleende in eens te lossen, is dit per se kwijt.

Dit zou in mindere mate het geval zijn, bijaldien een afzonderlijk briefje voor elk pand moest worden afgegeven, daar men dan in de gelegenheid zou zijn, datgene te lossen, waaraan men het meeste gehecht was. Neemt men nu in aanmerking dat deze toestand opnieuw sedert 1880 bestaat,

dan behoeft niet verder te worden nagegaan hoezeer de inlandsche bevolking onder ons wijs en rechtvaardig bestuur is benadeeld en verarmd."

Ik gaf vroeger op 12,6 millioen 's jaars als minimum cijfer der verarming van de inheemsche bevolking door opium en pandhuispacht te zamen. Daarvan komt blijkens de raming der middelen voor 1900 ([1]) ten laste der pandhuispacht op Java en Madoera *f* 1.150.000. Dit bloedgeld, door de pachters en onderpachters den lande opgebracht uit 350 ([2]) pandhuizen voor drie jaar tegelijk verpacht, is nog niet een vierde van hetgeen de pandhuizen den pachters opleveren. De berekening van deze stelling is door middel van de verkoopstaten en de pandhuisboeken door iedereen gemakkelijk te maken. Alzoo verarmt, volgens matige berekening, door de exploitatie der pandhuizen in chineesche handen, Java's bevolking gemiddeld 's jaars met 6 millioen, die overgaan in chineesche zakken. In 20 jaren is dit *f* 120.000.000 (4 × 12,6 millioen is gelijk 50,4 millioen per jaar door opium- en pandhuispacht te zamen.) Van deze 50 millioen ruim komen 40 millioen voor rekening der pandhuizen. ([3]).

En hoe gaat het op de zoogenaamde publieke pandvenditiën toe? Deze te houden op de pasars en niet in of bij de pandlokalen is nog het meest gereede middel tot een voordeeligen verkoop, voor de bevolking althans.

Op die pandverkoopingen komen een paar Chineezen, handlangers der pacht, die om beurten de panden van waarde tegen geringen prijs opkoopen, die elkaar *niet* opjagen, maar den inlander *wel* en later met den pachter afrekenen. Meestal zijn die opkoopers tevens opjagers, familieleden of satellieten van den pachter en zoo komen de preciosa, waar ze zijn moeten (?). Het meestentijds niet talrijke publiek merkt dit niet en ook de vendumeester is blijkens het venduregle-

([1]) Staatsblad 1900 No. 7.

([2]) 364 waren in 1897 toegestaan; 350 gegund. Voor 14 pandhuizen kwamen geen gegadigden op (Koloniaal Verslag 1899, blz. 128).

([3]) Waarover later.

ment in Staatsblad 1889 No. 190 onmachtig hiertegen, als zoodanig namelijk, iets te doen

Alhoewel in zwaar bevolkte, armoedige streken die vendutiën soms van 9 uur 's voormiddags tot drie uur 's namiddags duren, woonde ik ze op de hoofdplaats steeds bij en smaakte dan het genoegen, als assistent-resident-vendumeester machteloos te staan tegen al die kunstgrepen, waarmede mijne bevolking, onder sanctie der wet, kunstmatig werd geplunderd.

„Onnoodig is het dan ook", zegt de regent van Demak, „om nu nog te betoogen, dat het oneindig beter ware de pandhuizen niet te verpachten, doch ze in eigen beheer te exploiteeren, als zulks maar eenigszins mogelijk is. Aangenomen zelfs, dat er dan minder geld in 's lands kas zou vloeien, het voordeel, dat de bevolking bij eigen exploitatie niet meer bloot zou behoeven te staan aan de vexatiën van hen, die de wet en hun pachterschap tot dekmantel bezigen om te plunderen en te ronselen, moet van grootere waarde zijn dan een beetje geld. Al moge de tegenwerping gegrond zijn, dat de gelegenheid tot knoeien bij eigen exploitatie door het personeel der pandhuizen ook zou bestaan, de vraag of van die gelegenheid overal evenveel en op even verfijnde manier gebruik zou worden gemaakt, moet zeer zeker ontkennend beantwoord worden. Immers, de pachters en onderpachters begunstigen uit eigenbelang het plegen van knoeierijen; de regeering daarentegen gaat die tegen en zoo noodig, zelfs gestreng tegen".

Dat de pandhuizen bij eigen exploitatie minder dan nu zullen opbrengen, het licentiestelsel van 1870—1880 heeft dit reeds bewezen en deze uitkomst kan ook als zeker worden verwacht, aangezien bij eigen beheer de zaak op eerlijke wijze gedreven wordt. Mogelijk zou door de oprichting van meerdere pandhuizen, dan nu zijn verpacht ([1]), bij eigen exploitatie het nadeelig verschil worden genivelleerd.

Evenwel verklaart zich de regent van Demak, en mijns inziens terecht, tegen het denkbeeld om daar, waar de pand-

huizen vermoedelijk weinig zullen opbrengen, de exploitatie er van aan particulieren aftestaan. Juist in armoedige streken moet, zijns inziens, de bevolking worden tegemoet gekomen. Het tegengestelde past het gouvernement evenwel ook in andere zaken toe, in algemeenen zin. Waar de streek weinig opbrengt, worden de slechtste ambtenaren heen gezonden ([2]), wordt het minste uitgegeven voor openbare werken; waar veel koffie en veel suiker geproduceerd worden, kreeg het bestuur alles gedaan — elders niets.

De meeste aandacht wordt ter algemeene secretarie geschonken aan de cultuurcentra, terwijl juist de uiterste zorgen dienden te worden besteed aan de proletariërs-centra, aan de streken met weinig beschot en veel uitschot. Werd dit gedaan, dan kwam de staat zijne ethische verplichtingen beter na. Niet het geld, het kapitaal mogen de drijfveeren van regeering en bestuur beheerschen, omgekeerd beheersche en neutraliseere, waar noodig, de staat de drijfveeren van het kapitaal en legge dit aan banden. Men verwijdere die ambtenaren, welke de toegeworpen kruimels van het kapitaal opvangen en verteren.

Doch laten wij de regeering niet te hard vallen in deze moeilijke tijden, nu zooveel, dat op verbetering, afschaffing of totstandbrenging wacht, afstuit op gebrek aan middelen, het rechtstreeks gevolg der kapitalistische politiek van af 1871. Welke strafbepalingen er ook mogen bestaan, geknoeid zal er in de pandhuizen, hetzij die in handen van pachters, van particuliere licentiehouders of in eigen beheer zijn, altijd worden. Zoo worden nu in de pandhuizen door Chineezen geëxploiteerd, de ingebrachte panden van waarde vaak verwisseld met andere van mindere waarde doch volkomen gelijk van uiterlijk, b. v. voorwerpen van mas toewa met idem van mas kodok, penitih's, oorknoppen, haarspelden en armbanden, voorzien van echte edelsteenen met volkomen gelijk en gelijkvor-

([1]) Van de 350 pandhuizen in 1897—1900 make men er desnoods 963 in 1901; in elk onderdistrict één, n.l. in eigen beheer. Later verdwijnen ze van zelf.

([2]) Tegenwoordig wel eens omgekeerd.

mige sieraden, maar met mata-jakoet of valsche steenen, gouden en zilveren krisscheeden door koperen en blikken dito vervangen. Van het kwansuis verloren raken door achteloosheid der waardevolle panden is bijna altijd het boos opzet tot misleiding (dolus) moeilijk of niet te bewijzen en rest alleen de schuld, die minnelijk (?) wordt afgedaan. Menig arm desavrouwtje is van zulke handigheden der pachters dupe geworden, vooral weduwen en verstootenen. De pachter heeft in zijn grooten voorraad opgekochte preciosa voor de verwisseling gelegenheid te over. Uit mijne praktijk als vendumeester en als politierechter herinner ik mij verschillende dergelijke gevallen.

Een ander middel om zich te verrijken ten koste van den desaman, bestaat voor de pachters in de prolongatie van den beleeningstermijn.

Als de termijn van drie of zes maanden ([1]) is verstreken en de eigenaar niet kan inlossen, dan wordt met het geld des pachters het pand ingelost, d.w.z. als ingelost afgeboekt en dan opnieuw ingeschreven in een vervolg pandboek op dezelfde beleeningsvoorwaarden, doch ondershands wordt de rente verdubbeld met het bekende gevolg bij de vendutie. De tweede boekhouding is niet officieel. Het mes snijdt bij de pandhuispacht van drie kanten tegelijk, ten nadeele der arme bevolking.

Ook tegen dezen kanker acht ik de invoering van het inlandsch landbouwcrediet dringend noodig.

([1]) Op langeren termijn beleent de bevolking zelden. Afzonderlijke boekhouding op iederen termijn is noodzakelijk.

BEKNOPT OVERZICHT van de heilzame werking van een pandjeshuis te Midden-Java gedurende 1899—1900.

Staat katebihan dari boelan October, November sampei December tahon 1899 di roemah pachter gadean Wedari Demang.

HARIE	Boelan dan tahon	Nommer barang	Namanja barang jang di gadeken.	Namanja orang jang gadeken.	Namanja desa atau kampoeng.	Oewang jang di boewat gade Roepiah	Oewang jang di boewat gade Cent.	Renten. Roepiah	Renten. Cent.	Goenggoeng oewang gade dan renten. Roepiah	Goenggoeng oewang gade dan renten. Cent	Lakoe di lelang. Roepiah	Lakoe di lelang. Cent.	Djadi lebih. Roepiah	Djadi lebih. Cent.	Ta potong ongkost. Roepiah	Ta potong ongkost. Cent	Djadi tinggal oewang lebihan Roepiah	Djadi tinggal oewang lebihan Cent	KATERANGAN
4	Oct 1899	175	1 Pasang soe-beng perak.	Sarpin	Bilawang.(†)	f 1	25	f 0	36	f 1	61	f 1	70	f 0	09	f 0	03	f 0	01	Tidah ada.
8	»	334	1 Slendang batik.	Manies.	Langgenlor.	» 0	75	» 0	18	» 0	93	» 1	20	» 0	27	» 0	06	» 0	21	
17	»	755	1 Pasang glang perak.	Bok Sanah.	Kadilongoe	» 0	60	» 0	18	» 0	78	» 1	—	» 0	22	» 0	05	» 0	17	
20	»	908	1 Kain batik	Manies.	Langgenlor.	» 0	60	» 0	18	» 0	78	» 1	70	» 0	92	» 0	08	» 0	84	
(*) 5	Nov.	210	1 Kain batik 1 badjoe woe 3 tjin 2 perak.	Sarmin	Tlogo-toenggak.	» 1	75	» 0	36	» 2	11	» 2	30	» 0	19	» 0	11	» 0	08	
29	Dec	1681	1 Kain loerik.	Soeroradio.	Bakaran.	» 0	60	» 0	18	» 0	78	» 0	99	» 0	12	» 0	04	» 0	08	Is geldeken met te Lestaan; geld aan den pachter teruggegeven.
					GOENGGOENG	f 5	55	f 1	44	f 6	99	f 8	80	f 1	81	f 0	42	f 1	39	

(*) Het geval van het beleenen van 3 voorwerpen op één pandbriefje is hier aanwezig. Al deze voorwerpen kwamen bij den verkoop in handen des onderpachters, c. q. van den pachter.

(†) Ten rechte Tambilawang.

WEDARI DJAKSA, 28 Juli 1900.

Hamba kwasa pacht gade WEDARI DEMANG,

(w. g.) TJIA NGO KWIE.

Voor eensluidend afschrift:

(w. g.) P. J. F. VAN HEUTSZ.

XII.

HET LANDBOUWCREDIETWEZEN IN BELGIË.

„La question du crédit agricòle est un problème actuel pour Java."

PANDÉMAS.

Van de pandhuizen afstappende, omdat deze materie, zooals bekend, thans in overweging is bij specialiteiten op dit gebied en wij ons strikt willen blijven bepalen tot de rol van openbaar objectief opmerker, kunnen wij Duitschland niet verlaten, zonder nog het een en ander aan te voeren over de bankinstellingen van Schultze-Delitsch.

Deze voorschotbanken worden voor den kleinen landbouw algemeen min bruikbaar geacht, omdat zij alleen aan meer vermogende landbouwers dezelfde diensten presteeren als een bankier; daarentegen zijn zij voor het geldverkeer van groot nut. Toch zou zonder de minste moeite elk solied bankier of kassier hunne taak kunnen overnemen. Zij bieden alleen het voordeel aan van eene *goede* inheemsche geldbelegging voor klein-kapitalisten.

Doch juist in de gestie der Schultze-Delitsche volksbanken ligt het bewijs voor onze stelling, dat groote crediet-instellingen met universeel karakter en noodwendig *zakelijke* waarborgen voor haar crediet eischend, in de behoeften van den kleinen landbouw niet zoo goed kunnen voorzien als dit met een uitgebreid net van locale banken, tevens spaar- en depositokassen, die geen winst beoogen voor de deposanten, doch slechts matige rente, het geval is.

En hierin ligt het cardinale verschil tusschen ons nader te ontwikkelen stelsel van landbouwcrediet voor inlanders en

dat van den heer F. FOKKENS, wiens rijkslandbouw-credietbank, behalve veel omslag aan den zakelijken waarborg verbonden, eene centrale bankinstelling zou worden, die de allerkleinste behoeften in de desa niet zou kunnen bevredigen, een veel te bezwarende administratie zou moeten voeren en buitendien een al te ambtelijk karakter zou aannemen, — in welke fout ook de indische postspaarbank is vervallen. Reden waarom beiden in de onderste lagen dezer conglomeraat-maatschappij nimmer populair zouden kunnen worden.

De „Viehleihkassen" in Baden overslaande, die meer bepaaldelijk aan vetweiders voorschotten verleenen tot aankoop van fokvee en tot rasverbetering, zoo ook de graankoopers van Oost-Duitschland, die voorschotten verleenen op den koorn-oogst, dien de landbouwers op zich nemen hun ter afbetaling te leveren, gaan wij verder met onze bespreking van het duitsche landbouwcrediet met het oog op Java.

Tegen een aandeelen-systeem, zooals bij de Schultze-Delitsche volksbanken bestaat, komen de volgende zwaarwichtige bedenkingen op:

1e. Voor het verschaffen van crediet zijn aandeelen onnoodig;

2e. Door de stortingen op de aandeelen wordt de termijnsgewijze afbetaling der geleende gelden verzwaard;

3e. De administratie wordt bij een groot aantal kleine aandeelen te ingewikkeld, wat op het platteland (in de desa) niet zonder bezwaar is.

Van de termijnsgewijze terugbetaling der voorschotten mag echter nimmer, om welke reden ook, worden afgeweken. Door hieraan streng de hand te houden, ontstaat een soort spaardwang, die opbouwend werkt voor den kleinen boer of grondbezitter (desaman) en hem aan orde, regelmaat en voorzichtigheid gewent.

Ook op Java kan voorloopig nog bijna nergens van een coöperatief aandeelen-kapitaal sprake zijn — wel echter van coöperatieve leeningen met solidaire verantwoordelijkheid van de desa daarnaast. Waar het nemen van meer of min be-

langrijke aandeelen in een bank geen bezwaar oplevert, is dit echter iets anders. Hiervoor zouden enkele cultuur-centra in aanmerking kunnen komen. Dan houdt in ieder geval het aandeelen-kapitaal de Vereeniging bij elkander: het dient in den eersten tijd van progressie als bedrijfskapitaal, zoolang nog geen reservefonds is gevormd en het heeft zeker dadelijk groot nut bij paniek en hongersnood, omdat het niet gemakkelijk wegvloeit.

Als aandeelhouders in eene volksbank zouden volgens veler meening onze „orang-tani-desa" voorloopig nog een raar figuur maken; niet echter de meer ontwikkelden onder de hoofden en de desa-aristocratie, waaronder ook plutocraten in het klein den kapitalistischen scepter voeren en wier macht — uit een staathuishoudkundig en politiek oogpunt beschouwd — dient te worden gebreideld in het algemeen belang.

De leiding ontbreekt nog; goede wil en kapitaal (¹) zijn aanwezig.

En de woeker is overal!

Voor eene goede werking der geldvereffening bij de locale banken of kassen — dit is in Duitschland ook sinds 1849 gebleken — is het noodig een groot aantal dier banken te laten samenwerken. Hoe grooter dat aantal, hoe vollediger de geldvereffening kan geschieden en met betrekkelijk des te minder kapitaal kan zij plaats hebben.

Hoe kleiner het terrein hunner werkzaamheid, hoe moeilijker de organisatie.

Uit dit oogpunt bezien, verdient het door België gegeven voorbeeld bijzondere overweging. Daar wilde aanvankelijk het landbouw-crediet niet spontaan tot ontwikkeling komen. De belgische regeering meende destijds, dat daarvan de beide voornaamste oorzaken waren: het groote vooroordeel bij de

(¹) Dat het kapitaal niet ontbreekt, bewijzen de administratiekantoren der opiumpachters in Midden-Java, waarbij in] vele bestuursafdeelingen per jaar meer wordt omgezet dan de geheele aanslag der landrente bedraagt.

landelijke bevolking om niet te willen leenen tot verbetering der cultuur en de onzekere grondslag van het landbouwcrediet.

De belgische wet van 15 April 1884 had ten doel aan deze beide hoofdbezwaren zoeveel mogelijk tegemoet te komen.

Om bedoelde vooroordeelen te doen verdwijnen, machtigde deze wet in haar eerste deel (van de comptoirs agricôles) eene groote financiëele instelling, opgericht met staatsgarantie (la caisse générale d'épargne et de retraîte) [1] gelden beschikbaar te stellen voor den landbouw. Om den onzekeren grondslag van het landbouwcrediet meer te bevestigen, ontdeed het tweede gedeelte dezer wet (van het landbouw-privilege) het roerend goed van den landbouwer van de kluisters, die het vasthielden in een bijna volstrekten staat van onbeschikbaarheid.

(Zie Boek II, titel XX van ons Burgerlijk Wetboek — „van Pand", waarin dezelfde bekrompen ideëen uit den Code-civil zijn overgenomen).

De belgische wet machtigt de postspaarbank om een gedeelte harer beschikbare gelden onder bepaalde voorwaarden uit te leenen aan landbouwers, en dan blijven de panden onder de macht der schuldenaren met droit de suite. Deze leeningen werden gesloten door tusschenkomst van bovengenoemde „comptoirs agricôles", gevestigd op plaatsen, waar het nut ervan wordt erkend.

De algemeene raad der postspaarbank bepaalt den rentevoet en de voorwaarden der leeningen, alsmede de bijzondere voorwaarden der organisatie of de erkenning der comptoirs. Deze comptoirs agricôles worden georganiseerd in den vorm van en onder de voorwaarden der „sociétés en nom collectif".

Behalve de onbeperkte aansprakelijkheid van elk comptoir, verbinden zich zijne leden hoofdelijk en onbeperkt tegenover de postspaarbank tot de algeheele terugbetaling der verleende voorschotten.

---

[1] Deze instelling komt onze nederlandsche rijkspostspaarbank vrij nabij.

Voor deze garantie ontvangen de comptoirs een evenredig deel van den door de leeners betaalden interest.

De rentevoet dezer landbouw-leeningen werd aanvankelijk bepaald op 4 procent per jaar, met inbegrip van het evengenoemd evenredig aandeel daarin, toegekend aan de comptoirs en vastgesteld op 1/4 van den betaalden interest — dus 1 procent.

Later is die rentevoet iets verlaagd.

Het comptoir heeft tot eenig doel, door de solidaire en onbeperkte aansprakelijkheid zijner leden, de leeningen te waarborgen, die door zijne bemiddeling door landbouwers van de postspaarbank zijn verkregen.

De leden van het comptoir vergaderen zoo dikwijls als de operatiën, die aan hunne goedkeuring worden onderworpen, dit vereischen. De tegenwoordigheid van de meerderheid der leden is noodig om een wettig besluit te kunnen nemen. Elke operatie vereischt, om te kunnen worden toegestaan, de goedkeuring van al de aanwezige leden. Al de door tusschenkomst dor comptoirs te sluiten leeningen moeten worden onderworpen aan de voorafgaande goedkeuring van den raad van administratie der postspaarbank. Het comptoir zelf moet afzonderlijke waarborgen leveren aan de postspaarbank voor de door zijne tusschenkomst gesloten leeningen. Deze waarborgen mogen bestaan in, hetzij eene hypotheek op onroerende goederen, hetzij in eene pandgeving van roerende goederen (effecten etc.) bij de Nationale Bank. De roija dezer hypothecaire inschrijvingen en de teruggave van bedoelde, in pand gegeven goederen mag niet eerder plaats hebben dan na volledige aflossing der aldus gesloten leeningen.

Het behoeft zeker niemand te verwonderen dat deze comptoirs weinig succes hebben gehad. De daardoor verkregen organisatie van het bedrijfs-crediet is te stram, niet plooibaar genoeg; zij eischt veel te veel administratieven omslag en geschrijf.

De comptoirs verlangen van hunne leden, die wenschen te leenen, hypothecaire en andere waarborgen. Hetzelfde eischt

de postspaarbank dan nog eens van de comptoirs en bovendien de onbeperkt solidaire aansprakelijkheid zijner leden. Op die wijze legt dus iedere leening twee garanties vast in plaats van één: namelijk de eene verschaft door het comptoir, de andere door den leener. Verder vereischt elke operatie, zij moge klein zijn of groot, om te kunnen worden toegelaten, de vergadering der leden van het comptoir en de eenstemmigheid der tegenwoordige leden, buiten en behalve de voorafgaande goedkeuring van den raad van administratie der postspaarbank. Vandaar dat de comptoirs zoo goed als onbruikbaar zijn gebleken voor kleine landbouwers en voor leeningen op korten termijn, waarvoor het landbouw-crediet in de eerste plaats bestemd is. Ze zijn dus niet aan te bevelen.

Met de ondervinding in België opgedaan, ons medegedeeld door een onzer grootste landbouw-œconomen, den groningschen heereboer J. Bs. Westerdijk, die buitendien bekend is door zijn werk: „Coöperatie op het gebied van den Landbouw e. a.", is de vraag of het mogelijk zoude zijn een deel der bij de postspaarbank in Indië belegde gelden te bezigen voor het inlandsch landbouw-crediet op Java, gemakkelijk en overtuigend beantwoord.

Wij kunnen dan ook niet genoeg waarschuwen tegen deze richting, die eene zwakke en grootendeels impopulaire instelling als de postspaarbank op Java, des te zekerder zou blootstellen aan een échec van bedenkelijken aard, dat zich in alle lagen der maatschappij zou voortplanten. Mocht het waarheid zijn, dat eene vraag in dien zin werd gesteld, dan kan die slechts zijn geboren uit onbekendheid met het wezen eener zaak, die de hartader raakt van den œconomischen levensstandaard van het algemeen. En dat in deze tijden van toenemend pauperisme op Java!

Hier, waar de leeners bijna geen waarborg hoegenaamd zullen kunnen bieden voor het crediet en de rechtsgevolgen niet nauwlettend genoeg kunnen worden overwogen, mag er naar mijn bescheiden meening zelfs nimmer aan *gedacht* worden

de ingelegde kapitalen en de spaarpenningen der ingezetenen toe te vertrouwen aan het landbouw-crediet voor inlanders, wier grondbezit onder verschillende vormen feitelijk niet meer is dan een permanent oogstrecht.

De lessen, uit België getrokken, kunnen ons ook leeren dat hoe grooter het terrein van werkzaamheid is, hoe uitgebreider het aantal volksbanken, hoe *gemakkelijker* dit crediet kan werken en hoe *minder* kapitaal daarvoor noodig is. Doch de bedrijfssfeer van iedere bank zij daarbij klein en goed afgebakend. Proeven, op enkele plaatsen genomen, kunnen ons weinig leeren. Evenmin een enkel comptoir, dat als hulpbank werkt voor groepen van landbouwers, zonder organisatie van boven en dat meer is een vermomd pandjeshuis in het groot, gedreven door een europeesch aandeelen-kapitaaltje dan eene landbouw-credietbank met solidaire aansprakelijkheid der leeners.

Zulk een instelling is van weinig waarde voor het landbouwcrediet in het groot en kan slechts op een dwaalweg voeren. Hare actie ware een inbreuk op het algemeen reglement op 's lands pachten en monopoliën.

De verliezen daarbij geleden, hebben voldoende bewezen dat vóór alles onderzoek en eene wettelijke organisatie aan de invoering van het landbouwcrediet dienen vooraf te gaan.

XIII.

HET LANDBOUWCREDIETWEZEN IN AMERIKA EN AUSTRALIË EN HET EERSTE CREDIETWEZEN IN FRANKRIJK.

La question du crédit agricole est un problème actuel pour Java.

PANDÉMAS.

Er komt leven in de brouwerij!

Reeds vroeg een ondernemend handelsman, op Midden-Java om zijne energie en ondernemings-geest gunstig bekend, aan de regeering vergunning tot het oprichten van wisselkantoren te Batavia, Samarang en Soerabaja en tot 't verleenen van landbouwcrediet tegen onderpand. Op Sumatra's Westkust werd de eerste steen gelegd voor eene coöperatieve volksbank onder inlanders, vermoedelijk van bestuurswege daartoe met zachte hand gedreven.

De regeering overweegt de materie zelf!

De oorlog aan den landbouwwoeker is hiermede verklaard. Men wil zich gaan ontdoen van de kluisters van pachters en monopoliën en aldus de eerste schreden gaan zetten op den weg, die leiden moet tot de materieele welvaart des volks. Ce n'est que le premier pas, qui coûte! Afgaande op de verschijnselen, wil het gouvernement de zaak ter hand nemen en voorshands achten wij dit ook het beste, mits de leiding en de organisatie aan bekwame en vooral aan practische handen worde toevertrouwd en een grondig onderzoek in de desa vooraf ga.

In ons vorig opstel hebben wij aangetoond, welke gebreken in de praktijk zijn gebleken te kleven aan de belgische „comptoirs agricôles" in het bijzonder en in het algemeen aan het stelsel, dat onder een bepaald landbouwprivilege een deel der

bij de rijkspostspaarbank belegde gelden beschikbaar stelt voor het landbouwcrediet.

Dit privilege, een (ver)pandrecht met „droit de suite" is zuiver conventioneel.

Het wordt niet krachtens de wet en derhalve ipso jure toegekend, maar moet bij overeenkomst telkens bedongen worden en, om rechtsgeldig te zijn, in een daartoe bestemd openbaar register bij den ontvanger der registratie worden ingeschreven. In zijn vorm herinnert dit landbouwvoorrecht aan den „bill of sale" in Schotland. Het blijft op het verpande goed rusten — waar en in wiens handen dit zich ook bevindt. De geldschieter mag de verbonden goederen, die zonder zijn toestemming of zijn medeweten vervoerd mochten zijn, in beslag doen nemen. Hij behoudt zijn privilege, mits hij het verbonden goed binnen veertig dagen na den datum van de verplaatsing gerechtelijk hebbe opgeëischt.

Voor zooveel de onafgesneden vruchten ([1]) betreft, die volgens onze rechtsbegrippen onroerend goed zijn, staat dit landbouwprivilege zelfs gelijk met een zakelijk recht (jus in re).

De geldschieter kan ingeval van verkoop van het goed zijn recht op het gewas vervolgen. (Droit de suite). De rang der vordering wordt bepaald naar de dagteekening der inschrijving, met dien verstande dat de verhuurder boven den geldschieter gaat, tenzij de eerste zijn voorrang mocht hebben afgestaan ten behoeve des geldschieters of tenzij de leening gestrekt mocht hebben om schuldeischers, boven den verhuurder bevoorrecht, te betalen en de geldschieters daardoor in hunne rechten zijn gesubrogeerd.

Is de schuldeischer eigenaar van den grond, dan volgt de bevoorrechte landbouw-geldschieter in rang op den vóór hem ingeschreven hypothecairen schuldeischer.

Bij staats-crediet voor inlanders op Java, wier grondeigendom bij het gouvernement berust (Staatsblad 1866 No. 80) is, bijgeval de belgische wet wordt gevolgd, de landbouw-

([1]) z. g. vruchten op de halmen.

credietgever van zelf de eerste bevoorrechte schuldeischer, daar op hunne gronden, voor zoover niet in agrarischen eigendom bezeten, geen hypotheek kan rusten.

En gelukkig is agrarische eigendom tot nu toe uitzondering gebleven. Wederom een westersch rechtsbegrip, verkeerd toegepast op oostersche toestanden.

Het staat niet aan ons op dit oogenblik uit een juridisch oogpunt de bezwaren, aan deze wettelijke regeling van het belgisch landbouwcrediet verbonden, nader in het licht te stellen dan wij reeds deden.

Wij gaven alleen een schema van de uitkomsten der praktijk elders, het aan meer bevoegden, c. q. specialiteiten, als altijd overlatend de zaak beter te bekijken.

Wij, binnenlanders werken op de praktijk en niet op antecedenten. Het bureaucratische is ons vreemd. Wij brengen alleen het zelfgeleerde zooveel mogelijk in toepassing, doch waar de wettelijke organisatie nog ontbreekt, moeten wij ons onthouden. Zoolang de wet er nog niet is, zullen wij dus maar met de publicatie onzer studiën voortgaan, in de hoop, dat deze er toe zullen kunnen leiden om iets goeds tot stand te doen komen.

Doch mocht het centraalbureau, dat al zooveel onbegrijpelijks over Indië uitstortte, [1] ook ten deze mistasten, dan zullen wij niet aarzelen langs dezen weg daarop de algemeene aandacht te vestigen, ter wille van het publiek belang.

Wie van landbouwcrediet meer wil weten dan wij durven beweren, kunnen wij verwijzen naar de verhandeling van professor J. P. Moltzer over het nederlandsch-indisch landbouwcrediet voor de europeesche cultures in *Themis*, 17de deel, jaargang 1886.

Wij constateeren alleen dat ook Frankrijk, Australië en Amerika eene dergelijke wettelijke regeling bezitten omtrent het landbouwprivilege als België.

---

(1) Men verzuime niet het uitmuntend geredigeerde artikel van Mr. D. Fock in de Augustus-aflevering van de *Indische Gids* van 1900 over de „Decentralisatie van het bestuur in Indië" te lezen.

Het voorrecht is in zijn strekking onbeperkt en bij eigendomsovergang niet uitgesloten. In zijne gestie is dit privilege in strijd met de beginselen van ons burgerlijk recht, neergelegd in de bekende formule:

„Les meubles n'ont pas de suite, puisque en fait de meubles possession vaut titre" (Artikelen 1142 en 1152 bis B.W. artikel 2102 Code civil.)

Intusschen bezit België in zijne locale landbouwkantoren, die door het begrensd terrein hunner operatiën in staat zijn nauwlettend toezicht uitteoefenen, een groot gemak voor den kleinen landbouw. Alleen bij groot misgewas en bij plotselinge daling der marktprijzen van het hoofdproduct kan verlies worden geleden. Om dit verlies te voorkomen, moet de geldschietster, de rijkspostspaarbank, op de comptoirs agricôles en de landbouwsyndicaten in de eerste plaats een nauwlettend toezicht kunnen uitoefenen. Daartoe is echter de belgische postspaarbank, vanwege het gehalte van haar personeel op kleine plaatsen en dorpen, niet in staat.

En in Nederlandsch-Indië is dit niet beter! Of wèl? Wij lazen daaromtrent niets in het „Dienstverslag over 1899".

In Duitschland, Italië, Nederland en België is door ondervinding gebleken, dat locale landbouwbanken als crediet-instellingen voor den kleinen landbouw beter aan de behoeften voldoen dan de postspaarbank. Deze is uit haren aard niet geroepen crediet-instituten tot stand te brengen, veel minder te begunstigen en nog veel minder langs kunstwegen of door pressie het ingelegd kapitaal te doen toenemen.

Haar beheer en belegging moeten zorgvuldig buiten risico gehouden worden en alleen „force majeure" mag die risico kunnen doen ontstaan, doch dan moet het gevormde reservekapitaal zoo groot zijn, dat aan de eischen der paniek dadelijk kan worden voldaan. Aan deze criteria voldoet de nederlandsch-indische postspaarbank nog lang niet.

Kleine landbouwbanken vinden gemakkelijker crediet bij zichzelven, als zij ook zijn ingericht als spaar- en depositokassen.

Zelfs circulatiebanken voldoen als zoodanig mits zij bevoegd zijn tot het disconteeren van landbouwpapier. Met eene kleine uitbreiding van haar octrooi zou de Javasche Bank als zoodanig kunnen fungeeren. Het aantal harer bij-kantoren of agentschappen kan immers worden vergroot, bijaldien een eventueel inlandsch landbouwcrediet, verleend door locale en allerwege opgerichte spaar- en depositokassen, dit mocht vergen voor zijne gestie.

Ondanks grootere risico heeft in 1884 en 1885 de Javasche Bank met energie de europeesche landbouw-industrie geholpen, zoodat zij met deze taak ten volle bekend is. Doch zij zal in de eerste plaats de tegenwerping dienen te maken dat de credietwaardigheid der desa vooraf bekend zal moeten zijn, voordat zij crediet verschaft aan inlanders. Intusschen eere, wie eere toekomt!

De ondervinding in België, Schotland en elders opgedaan met een landbouw-crediet zonder eenige hoofdelijke aansprakelijkheid der leden van een syndicaat van landbouw heeft geleerd dat bijna altijd op de goede trouw der belanghebbenden kan worden gerekend. Nu is het bij de Javanen een doorgaand feit dat ook bij hen, onder landbouwers en visschers onderling, de goede trouw groot is. In beide genoemde landen van Europa was hat maatschappelijk vermogen der syndicaten in den beginne overal klein en boden de goede trouw en het gemeenschappelijk belang de eenige waarborgen. Vermijding van elke speculatie stond op het program. Na enkele jaren wordt een waarborgkapitaal gevormd, doch in den eersten tijd loopt alles op een persoonlijk crediet bij eene bank of een grondeigenaar. De vermeerdering der welvaart steunt het crediet. Doch de goede trouw is de hoeksteen der financieele operatie.

Na weinige jaren arbeids is het wantrouwen van den boer, indien slechts handelsspeculatiën worden vermeden, overwonnen. Dan is de omzet gemakkelijk. Het kapitaal is op Java nog aanwezig. Het wacht slechts op hen, die het nuttig en productief, ten bate van het land zelf, weten aantewenden.

Ook de Indo, het kind des lands, heeft crediet noodig voor allerlei beroepen en bedrijven. Ook hij kan door coöperatie uit zijne nooden worden geholpen, waartoe de Indische Bond als aangewezen is. Een Europeesch aandeelenkapitaaltje zou hiertoe moeten worden gevormd uit bijdragen van de leden van dien Bond en enkele donatiën.

Gaarne stel ik ten behoeve der organisatie van dit bedrijfscrediet mijne geringe wetenschap ter beschikking van het hoofdbestuur van den Indischen Bond, welks streven zeker ieders sympathie verdient.

In Frankrijk heeft zich vooral sinds 1883 de coöperatie op landbouwgebied, ondanks de beperkende wetten op de zedelijke lichamen, bijzonder sterk ontwikkeld. Naast de „Syndicats d'irrigation et d'assainissement de terres" vindt men in Frankrijk de „Syndicats agricôles", beheerscht door de wet van 21 Maart 1884: „sur les syndicats professionels."

Blijkens artikel 10 is die wet ook toepasselijk op de Fransche koloniën Algiers, Martinique Guadeloupe en Réunion en vindt zij daar ook toepassing.

In de statuten dezer Fransche landbouw-syndicaten treft ons vooral het bepaalde omtrent het vermogen dezer instellingen. Het kapitaal dezer vereenigingen wordt gevormd uit contributiën der leden, giften en subsidiën van staat, departement, provincie, enz. Het wordt geadministreerd door een bureau, welks verantwoordelijk voorzitter de vereeniging in en buiten rechten vertegenwoordigt. Aandeelen worden niet uitgegeven.

Eerst in de laatste jaren is bij sommige landbouw-vereenigingen in Frankrijk de solidaire aansprakelijkheid ingevoerd en worden ook wel aandeelen op naam, van ten minste 50 francs uitgegeven. Doch dit is nog uitzondering en slechts bij een dertigtal vereenigingen in zwang.

Toch komt het credietwezen meer en meer in bloei en wordt het particuliere spaarwezen, als credietbron voor den landbouw bevorderd en aangemoedigd.

De landbouw-coöperatie ontwikkelde zich in Frankrijk eerst nà de uitvaardiging van de wet op 't landbouwcrediet van 1883

en hoewel deze aphoristisch is gesteld en daardoor op vele plaatsen voor den niet-ingewijde onduidelijk is, heeft zij aan dit crediet steun en vastheid gegeven.

De meeste landbouw-syndicaten in Frankrijk zijn op dit oogenblik naamlooze vennootschappen met een veranderlijk kapitaal en een vlottend ledental, met minimum-aandeelen van 50 en maximum idem van 1000 francs op naam.

Bij vele syndicaten in Frankrijk is de solidaire aansprakelijkheid der leden nog altijd uitgesloten.

Als centrale vereeniging werd in Mei 1889 daar opgericht eene maatschappij voor landbouwcrediet onder den naam van „Societé des agriculteurs de France."

Daarnaast werd gevormd het Syndicât centrale des agriculteurs de France, een gewoon syndicaat dat de bevoegdheid bezit om in rechten, zoowel eischende als verwerende optetreden. Vereenigingen werden daarbij niet als lid toegelaten, wel personen.

Het bekende Crédit agricôle de France is een fonds, door laatstbedoelde vennootschap opgericht met een kapitaal van vijf millioen francs, uitsluitend ten dienste van den landbouw. Het verschaft crediet aan landbouw-syndicaten en levert ook landbouwwerktuigen en machinerieën. Het fonds telt verschillende afdeelingen, als o. a. de veevoeder-afdeeling, de fokkerij afdeeling enz. Eerstgenoemde maatschappij bouwt boerderijen en fabrieken voor kunstmest en andere benoodigdheden ten behoeve en ten bate van den landbouw. Ook voert zij door middel van haar ingenieurs-agricôles ([1]) draineer- en bevloeiingswerken en drooglegginngen enz. uit.

De Société des agriculteurs de France werkt geheel zonder subsidie, garantie of bemoeienis van staatswege.

Voor een bijzonderen en meer gecompliceerde vorm van landbouwcrediet, van welken juist Frankrijk de bakermat is geweest, zij het ons vergund in een volgend opstel de aandacht te vragen van den welwillenden lezer.

([1]) Niet te verwarren met onze irrigatie-ingenieurs, die van staatswege geen opleiding ontvangen op landbouw-scheikundig gebied; dit is een groote leemte.

XIV.

HET CHEPTEL-VERBAND.

La question du crédit agricole est un problème actuel pour Java.

PANDÉMAS.

In Frankrijk bestaat een eigenaardige vorm van landbouwcrediet, tevens bruikbaar als verzekering op het vee. Wij bedoelen het Cheptelcontract als landbouw en veeteelt bevorderend middel.

Daar de inlandsche landbouwers op Java door hunne geliefde karbouwen alleen eenigen waarborg kunnen bieden voor een persoonlijk landbouwcrediet, onder verband van dat vee, mag deze oorspronkelijk Fransche instelling hier niet onbesproken blijven.

Wij zijn het met Mr. VAN NIEROP en andere œconomisten geheel eens, dat het landbouwcrediet vooral moet zijn een persoonlijk crediet, omdat de inrichting van het landbouwbedrijf zelf over bijna de geheele wereld medebrengt, dat voor een zakelijk crediet de landbouw minder goed vatbaar is.

Om den heer F. FOKKENS niet te zeer te bestrijden, willen wij ook wel aannemen dat bij zeer ontwikkelde landbouwtoestanden en goed geregelde œconomische verhoudingen landbouwcrediet onder hypothecair verband mogelijk zou zijn, doch — en hier zit de kneep — de hypotheek eischt een titel en niet slechts een recht. En, zooals wij reeds herhaaldelijk betoogden, onder onze agrarische verhoudingen bezitten de inlanders feitelijk niets anders dan een permanent oogstrecht op hunne bouwgronden, onder verschillende benamingen en met allerlei restrictiën. Bij de bestaande, uiteenloopende en onge-

regelde agrarische toestanden op Java, zouden aan de invoering van een hypothecair verband op den door inlanders geoccupeerden, door het gouvernement in eigendom bezeten grond, te groote bezwaren zijn verbonden.

Zelfs West-Java, met zijn hoofdzakelijk individueel geoccupeerde gronden, leent zich nog lang niet voor den door Fokkens voorgestanen vorm van landbouwcrediet.

Een zakelijk crediet komt ons op Java niet alleen minder wenschelijk voor, maar zelfs sociaal onmogelijk en politiek hoogst gevaarlijk. Aan een veto der desa moeten wij ons niet wagen. Echter moet, volgens onze en ook volgens de in Frankrijk bestaande wetgeving op het pandrecht, het onderpand tot zekerheid van schuld gesteld worden en dit verblijven in de macht en onder berusting van den pandnemer (geldschieter).

België week, zooals wij hebben gezien, van dezen stelregel reeds af, doch beging de fout van de rijkspostspaarbank als créditrice te laten optreden, waardoor, naast groote risico, stroefheid ontstond in het geldverkeer.

Bij uitoefening van den kleinen landbouw met individueel crediet is het niet mogelijk het onderpand te brengen onder de macht des schuldeischers, daar het ploegvee, de gereedschappen, het zaaikoren, de vervoermiddelen dadelijk benoodigd zijn.

De javaansche landbouwer, de echte „wong-tani”, die in zijn ploegvee zijn eenig noemenswaardig bezit ziet, zou dit vooral allerminst tijdelijk kunnen en willen afstaan.

De geldschieter zou, indien vee en landbouw-gereedschap moesten worden overgegeven, evengoed in verlegenheid komen. Ook het product zou niet lang opgeschuurd kunnen blijven. Gereedschappen en vee moeten in handen van den boer kunnen blijven en toch heeft deze crediet noodig, dat aan weinig formaliteiten is gebonden, begrensd en gemakkelijk aflosbaar is. Men heeft in Frankrijk door verschillende wetten gepoogd aan dit bezwaar tegemoet te komen. Men heeft de plaatselijk geregistreerde akte van voorschot of het beschrij-

vingsdocument van het genomen crediet in de plaats gesteld der roerende goederen, als onderpand daarbij omschreven en die daarbij beschouwd alsnu feitelijk te berusten in het bezit en daardoor in de macht des geldschieters. (Possession vaut titre).

Op verduistering door den pandgever (geldopnemer) heeft men de artikelen 406 en 408 Code Pénal toepasselijk verklaard.

Toch leert de ondervinding, dat benadeeling van den geldschieter altijd mogelijk blijft en ook in Frankrijk plaats vindt.

Zelfs een „ droit de suite", zooals in België werd toegekend aan het conventioneel verpandrecht van den oogst op de halmen (onroerend goed), geeft al evenmin de noodige zekerheid aan den geldschieter, als de schuldenaar pachtboer is en de pachtboer, als verhuurder van den grond preferent blijft boven den geldschieter.

Hoeveel te minder zekerheid bestaat er dan als het vee tot onderpand strekt, dat men gemakkelijk overal kan verruilen, kan dooden, kan verminken en op Java — last not least — kan stelen of laten stelen.

Tegen deze misbruiken en ongevallen heeft men in Frankrijk, Duitschland en Zwitserland de zoogenaamde Cheptel-contracten, die in den Code-civil, in het Pruisische en Saksische landrecht en ook in het Züricher wetboek geregeld zijn.

Oorspronkelijk eene Fransche instelling, zou men ze kunnen heeten „contracten tot verhuur van vee". Ook zou men ze kunnen noemen gewone vennootschap tot veehouderij, strekkend om den landbouwer, wien het noodige bedrijfskapitaal ontbreekt, het gebruik van een veestapel te verzekeren, terwijl de eigendom van het vee bij den geldschieter blijft berusten.

Dergelijke Cheptel-verbanden komen tusschen de eigenaren van particuliere landerijen en hunne opgezetenen ook hier op Java en vooral in West-Java in den vorm van een onderhandsch bruikleen veelvuldig voor en dit verband is ook aan de maro-mreteloe- en mrapat-contracten der bevolking onderling niet geheel en al vreemd. Maar op Java bestaat ten deze nog geen wettelijke regeling en verschuilt men zich bij de

beoordeeling dier rechtshandelingen nog steeds achter den rekbaren term van: inheemsche gebruiken en instellingen.

Het is zoo gemakkelijk als men zich in zake de œconomische belangen der arme inlandsche bevolking kan verschuilen achter groote woorden als hâdat, piroekoen, hatoeranboemie, loemrah, sambat sinambat, lelioeran etc. van den kleinen man, om daarachter zijne bureaucratische of parlementaire onkunde en gebrek aan juridische wetenschap te verbergen met een schijntje van ethnographische geleerheid of indologische kennis.

Die volksbelangen, hoe dikwijls zagen wij ze niet opgeofferd aan carrière-jacht, aan nepotisme en protectie. Hoe vaak werden die belangen niet toevertrouwd aan onkundige, willooze en karakterlooze bestuurders en hoe even vaak werden dergelijke benoemingen niet door den kleinen man en zijne hoofden veroordeeld? O, paradijs voor geusurpeerde reputatie en protectie, uw naam is Java!

Maar laten wij niet bitter worden!

„Het daghet in het Westen" onder de regeering van onze geëerbiedigde Vorstin, zij het dan ook dat het zwaartepunt van het beheer der koloniën nog altijd niet naar het Oosten werd verplaatst!

Men kent in Frankrijk vier vormen van het Cheptel-contract nl.:

1e. het eenvoudige of gewone cheptel (ordinaire).

2e. het cheptel om de helft (à moitié);

3e. het ijzeren »cheptel" (de fer) van den grondeigenaar met den huurder of met den pachter;

4e. het oneigenlijk cheptel (extra-ordinaire).

Dit laatste is eigenlijk niets anders dan een bruikleen van koeien, zonder betaling van huur.

In het algemeen wordt cheptel wel eens vertaald door veestapel, wat onjuist is. In œconomischen zin wordt onder cheptel verstaan eene wettelijke verbintenis, waarvan enkele stuks vee of eene geheele kudde het onderwerp uitmaken.

Met de verpachting eener hoeve ging in Frankrijk vaak de

verhuur van vee gepaard en ook, afgescheiden van den grond, was verhuur of bruikleen eener kudde of van een enkel stuk vee niet zeldzaam.

Deze zoogenaamde „baïl à cheptel" is in den Code civil voorzien. Deze onderscheidt „le cheptel simple et ordinaire", dat is de eenvoudige verhuur eener kudde tegen een half aandeel in de jongen en in de wol (van schapen): „le cheptel à moitié", dat is een maatschap, waarbij elke partij de helft der beesten inbrengt, met beding dat de vennoot, die het vee zal hoeden, de melk, den mest en het overige genot der beesten zal hebben, doch dat jongen en wol gemeen goed zullen blijven; „le cheptel de fer ou bêtes de fer [1], (parce qu'elles ne peuvent mourir à leur seigneur), donné par le propriétaire à son fermier", zoodat het gebruik van het vee in de pacht of huur der hoeve of van den grond is begrepen en ten laatste: „le contrat improprement appelé „Cheptel", waarbij één of meer koeien in bruikleen worden afgestaan, onder beding dat de kalveren aan den eigenaar zullen verblijven. [2]

A governo bij de behandeling van de administratief-legislatieve regeling van het inlandsche landbouwcrediet op Java!

De Fransche wet bepaalt dat de verschuldigde arbeidsloonen en de koopprijs van gekochte zaden op de opbrengst van den oogst bevoorrecht zullen zijn. Kan hier deze bevoorrechting niet worden uitgestrekt over de levende werktuigen, die den oogst helpen verkrijgen? Dat zou juist op Java noodig zijn. Wel is waar is ook de waarborg, die vee als onderpand voor een mogelijk inlandsch landbouwcrediet aanbiedt, nu nog onzeker, maar eene wettelijke regeling der materie zou die zekerheid kunnen vermeerderen.

Het is derhalve noodig eene gelegenheidswet te creëeren à l'instar van die van 1886.

---

(1) Ook in Nederland in vroeger tijden bekend, adres het volksgezegde: „ijzervee sterft niet!"

(2) Men sla hierover op de artikelen 1800—1830 Code Civil.

Is het goed buiten de macht van den schuldenaar geraakt — en hoe licht en gemakkelijk kan dit op Java met vee nog altijd geschieden — dan is volgens de nu vigeerende wetgeving feitelijk het recht des geldschieters illusoir gemaakt, krachtens het door ons vroeger geciteerd rechtsbeginsel: „Les meubles n'ont pas de suite, puisque, etc."

Alvorens van Frankrijk voorgoed afscheid te nemen, zij hier nog vermeld, dat het Crédit agricôle, — onder de regeering van Napoleon III in 1869 door het Crédit-Foncier in het leven geroepen, met garantie van een minimum-winst gedurende vijf achtereenvolgende jaren door den staat — orderbiljetten van landbouwers disconteert, mits voorzien van een tweede handteekening.

Aldus daar een persoonlijk crediet, onder borgstelling van een tweede persoon.

Het instituut verstrekt ook geld aan landbouw-syndicaten voor hoogstens drie jaar, tegen onderpand van landbouwvoortbrengselen of tegen hypothecaire zekerheid.

Met dit centraal-instituut staan ook de binnenlandsche comptoirs agricôles in Frankrijk in giro-rekening.

In een volgend opstel hopen wij het Zwitsersche, het in Nederland bestaande landbouw-credietwezen en de daarmede verkregen resultaten uitvoerig te bespreken.

XV.

HET LANDBOUWCREDIETWEZEN IN ZWITSERLAND.

La question du crédit agricole est un problème actuel pour Java.

PANDÉMAS.

Wij kunnen nu van Frankrijk afscheid nemen om overtegaan tot eene beschouwing over hetgeen op het gebied van het landbouwcrediet bestaat in de beide kleinste rijken van het vasteland: Zwitserland en Nederland. In Zwitserland, dat steeds aan de spits staat, waar in het moderne Europa een vooruitstrevende strooming is waartenemen op sociaal-politiek en œconomisch gebied, vinden wij in de laatste helft dezer eeuw grooten vooruitgang op agronomisch en landbouw-œconomisch terrein. Trouwens, de organisatie van het landbouwcrediet heeft in de laatste jaren in de meeste landen van Europa groote vorderingen gemaakt. En, overal waar de resultaten nog van geringe beteekenis zijn, zooals in Nederland, wordt de belangstelling in het onderwerp toch bij den dag grooter. Reeds nu kan met vrij groote zekerheid voorspeld worden dat er een tijd zal komen, waarin iedere gemeente der europeesche cultuurstaten (misschien alleen met uitzondering van Engeland, waar het grootbedrijf daaraan minder behoefte heeft en eene perverse staatkunde heeft geleid tot veronachtzaming van het klein-kapitaal) haar eigen dorpskas zal bezitten.

Om in de behoefte van den landbouw aan bedrijfscrediet te voorzien, is bijna overal als beginsel aangenomen, dat noodig zijn kleine coöperatief werkende vereenigingen, gevestigd in elk dorp. De groote bankinstellingen kunnen in deze behoefte niet

voldoende voorzien, ook niet door middel van agenten. Deze toch kunnen de credietwaardigheid van elken landbouwer niet voldoende controleeren. De landbouwer kan niet, zooals de koopman, zich altijd tevreden stellen met een crediet op korten termijn: hij kan niet zoo goed onderpand geven. Hij kan bij den langzamen, niet willekeurig te wijzigen gang van zijn bedrijf en bij de langere termijnen, waarop hij leent, niet zooveel rente betalen; hij woont meestal ver verwijderd van de kantoren van goed georganiseerde, groote crediet-instellingen en hij behoort zijne tijdelijk overbodige kasmiddelen niet toetevertrouwen aan een agent, omtrent wiens soliditeit geen voldoende waarborgen bestaan.

In al die gevallen kan de dorpskas helpen. Het bestuur daarvan komt dagelijks met de leden in aanraking en kan hunne credietwaardigheid oneindig beter beoordeelen en voortdurend controleeren dan de agent eener centrale bank.

Voor de kleine dorpskassen bestaat echter één bezwaar, dat de groote commercieele banken veel minder ondervinden, nl. de plaatsing van tijdelijk overbodige kasmiddelen en het voorzien in de behoefte aan tijdelijk benoodigde gelden.

De fluctuatie der kasmiddelen is bij een klein bankje telkens betrekkelijk groot. De nivelleerende invloed der groote getallen ontbreekt. Het eene oogenblik is er geld te veel, het andere te weinig. Tegelijkertijd hebben tal van bankjes een overschot, andere juist geldgebrek. Daarom is een der eerste voorwaarden voor de ongestoorde, vruchtbare werkzaamheid hare vereeniging tot of hare aansluiting bij ééne groote, centrale bank. Deze heeft dan in de eerste plaats te zorgen voor de onderlinge verevening der geldoverschotten en geldbehoeften en verder voor het verschaffen van het daarboven eventueel nog noodige bedrijfscrediet. Dit laatste kan door de contrôlekas gemakkelijker en goedkooper verkregen worden dan door de dorpskas, omdat de eerste een grooter eigen vermogen bezit en het crediet der dorpskassen als het ware wordt geëumuleerd in de centrale kas. Daarom is eene bevredigende werking der plaatselijke

bankjes nagenoeg onmogelijk zonder centrale kas en wachte men met de oprichting der laatste dan ook liefst niet tot de behoefte daaraan bij een groot aantal locale kassen zich reeds heeft doen gevoelen, maar vange men met de oprichting daarvan dadelijk aan tegelijk met het initiatief voor de oprichting der dorpskassen.

De behoefte aan éène centrale, divergeerende kas heeft ook de heer F. FOKKENS in zijne verhandeling tot verhooging der volkswelvaart op Java intuitief gevoeld, waar hij de oprichting eener centrale rijkslandbouwcredietbank voorstond, doch hij beging de fout plaatselijke agenten daarbij te willen aanstellen in stede van kleinere dorps- of districtskassen voortestellen. (¹) Het geraamte van dit credietwezen dient mijns inziens pasklaar te worden gemaakt om in eens te worden geplant.

Het nut eener tegelijk convergeerende en divergeerende werking van het landbouwcredietwezen heeft men in Zwitserland het best begrepen. Wij treffen daar landelijke voorschotkassen aan, opgericht en gesteund door de landbouwvereenigingen. Locale genootschappen hebben zich daar vereenigd tot bonden of „Verbanden." Zoo bestaat het „Verband Berner landwirthschaftlichen Genossenschaften", het „Züricher Verband", het „Central Schweizerischer Verband" te Luzern en het „Verband Ostschweizerischer landwirthschaftlichen Genossenschaften." De leden der locale genootschappen zijn solidair aansprakelijk; niet de aaneengesloten vereenigingen onderling. Aandeelen en maatschappelijk kapiaal bestaan niet. De uitgaven op de administratie zijn zeer gering.

Naast en boven deze vereenigingen staan de centrale bankinstellingen, één ter hoofdplaats van elk kanton. Van deze is zeker de Berner Hypotheek-, Spaar- en Voorschotbank de voornaamste (²). Die bank, in 1846 van regeeringswege op-

---

(¹) Men vergeve het mij in Godesnaam, dat hier de denkbeelden van een supérieur in traktement openlijk worden gecritiseerd.

(²) Ook door den heer F. FOKKENS beschreven.

gericht, is voornamelijk in het leven geroepen met het doel om den landbouw in het algemeen en den kleinen boerenstand in het bijzonder met crediet te hulp te komen. De Bondsregeering stelde aanvankelijk 5 millioen francs tegen eene rente van 3 procent beschikbaar en breidde later dit bedrijfskapitaal der bank tot 10 millioen francs uit.

Wat de, door den kleinen landbouwer onder hypothecair verband geleende gelden aangaat, huldigt men bij de terugbetaling het zoogenaamde annuïteiten-stelsel. De termijnsgewijze betaling der rente, die gewoonlijk 4 à 5 procent 's jaars bedraagt, moet geregeld geschieden. Van deze rente wordt jaarlijks 1 procent gerekend als amortisatie, als afbetaling op de hoofdschuld te zijn gestort, zoodat deze allengskens kleiner wordt om ten slotte geheel te verdwijnen, terwijl ook tusschentijdsche afbetalingen op de schuld niet zijn uitgesloten.

De wettelijke zekerheid, die aan het landbouwcrediet èn in België èn in Zwitserland ten grondslag ligt en die zich uit in de lage jaarlijksche rente, kunnen wij met den besten wil der wereld, zonder in de agrarische verhoudingen op Java een geheelen omkeer teweeg te brengen, aan het inlandsch landbouwcrediet niet verschaffen. Dit zal onder mogelijke waarborgen een persoonlijk, een „cash-credit" dienen te worden met éénc of meer contrôlebanken boven de plaatselijke kassen.

Hoewel deze uitspraak mijnerzijds overijld en voorbarig schijnt, is zij dit in werkelijkheid niet en wordt zij gerechtvaardigd door de uitkomsten, in vele landen waargenomen.

Behalve de vergemakkelijking van het geldverkeer, bevordert deze organisatie ook in hooge mate een deugdelijk beheer der locale bankjes. Om daarvan toch geld te leenen, moet de contrôleerende instelling waarborgen hebben voor de nauwgezette administratie dier bankjes en voor hare deskundige en verantwoordelijke gestie, waarop zij toezicht moet uitoefenen, dat bij de wet verplichtend dient gesteld te worden (¹).

(¹) In *Duitschland* is dit geschied bij de wet van 1 Mei 1889.

Waar de contrôle niet van regeeringswege is geregeld, zijn de centrale kassen zelf genoodzaakt daartoe het initiatief te nemen. Het verleenen van rechtspersoonlijkheid met goedkeuring der statuten is daartoe geheel onvoldoende. Die erkenning geeft alleen het middel aan de hand om eischend of verwerend optetreden in rechten, doch waarborgt de soliditeit der instelling tegenover het publiek onvoldoende. Het hoofddoel, waarmede centrale kassen worden opgericht, bestaat, zooals wij gezien hebben, in het verevenen van de tijdelijke geldoverschotten eenerzijds en van de tijdelijke geldbehoeften anderzijds van de bij haar als vennooten aangesloten kassen.

Om voor dit doel vruchtbaar werkzaam te zijn, behooren de centrale kassen of kas zich uittestrekken over een groot gebied, met vele locale kassen en liefst verschillende bedrijfssystemen, zoodat de eene streek geld over heeft gedurende een tijd, in welken de andere tekort komt. Eénvormig systematisch mag derhalve niet worden opgetreden.

Op deze grondslagen, door de ondervinding elders versterkt, zal ons nader te ontwikkelen stelsel voor het landbouwcrediet op Java rusten. Eerst willen wij echter Nederland nog bekijken.

XVI.

HET LANDBOUWCREDIETWEZEN IN NEDERLAND.

La question du crédit agricôle est un problème actuel pour Java

PANDÉMAS.

In het vaderland werd tot voor korten tijd, evenals in Noord-Amerika nà 1865, te veel rekening gehouden met de belangen van handel en nijverheid, te weinig met die van den landbouw. De achteruitgang op agronomisch gebied in Holland nà 1870 was mede het gevolg van de gebrekkige organisatie van het landbouwcredietwezen en van de protectie der bietsuikercultuur. Door de betere communicatiemiddelen, vooral nà 1850, wat de staatslijnen en waterwegen aangaat, veelal aangelegd uit de indische (lees: javasche) overschotten, daalden op den duur de prijzen der landbouwproducten zeer. Een meer intensieve cultuur, die noodig werd om den uitgeputten bouwgrond tegemoet te komen, vereischte bedrijfskapitaal. De wereldmarkt vroeg om ander en beter product.

Eene weerspiegeling van deze reeks van oorzaken en gevolgen zien wij op Java.

Ook hier werd onder ons régime de inlandsche landbouw veronachtzaamd, ten koste van de europeesche, lees nederlandsche industrie en handel. De europeesche suikercultuur werd sedert de invoering van het cultuurstelsel (1830) steeds aangemoedigd en bevoordeeld, met verwaarloozing harer inlandsche zuster, die bovendien nog werd gedwarsboomd door de dwangcultures, de heerendiensten en den afstand harer beste gronden in huur, in erfpacht. [1] Met de laatste werd

[1] De staat-koopman-souverein moet immers eene dualistische politiek blijven voeren. Zoolang er nog dwangcultures bestaan, is de œconomische verhouding tot de inlandsche bevolking onzuiver.

handel gedreven. De exploitatie van particuliere en staatsspoorwegen en trammen deed de prijzen der landbouwproducten van inlandschen oorsprong dalen. De productie van het hoofdgewas geraakte beneden de behoefte. Invoer van Saigon en Siam werd noodig, kapitalen vloeiden naar het buitenland, der industrie tegemoet, schatten werden door enkele maatschappijen aan vrachtloonen verdiend.

De eerste wettelijke regeling op den verhuur van grond door inlanders aan niet-inlanders werd in 1871 geboren en lang daarna werden door zoogenaamde energieke bestuurders de grond- en waterbelangen der bevolking ondergeschikt gemaakt aan de voordeelige exploitatie der onder europeesch of chineesch kapitaal werkende suikerondernemingen en andere industriën.

De invloed van het niets ontziend kapitalisme deed zich nà 1870 duchtig gevoelen. De handels- en koopmansgeest onzer natie weerspiegelde zich in de vrije, onbelemmerde exploitatie van het land, van boven af beschermd. Dit heette *vooruitgang*. De Chineezen van het Oosten en van het Westen concurreerden, eerst *op*, daarna *met* den grond. De verontwaardiging in de ambtenaarswereld was groot, de Chinees met en zonder staart oefende „en plein air" zijne handelsgoocheltoeren uit.

Die ambtenaren, welke hun eigenbelang te weinig op den voorgrond stelden en eene te ideale of te eerlijke opvatting hadden van hunne bestemming en van hunne roeping werden door het kapitalisme onbruikbaar verklaard, als zij geen rekening wisten te houden met twee Goden en niet ijverden om de gunsten van den mammon en diens satellieten. Enkelen werden diplomaten? ([1]) Eerst in 1895 kwam een officieel keerpunt in deze fatale, eenzijdige, land en volk zoo uitputtende protectionistische richting, om in 1899 door eene

(1) Bijna geen enkel nieuw optredend bestuurshoofd in de cultuurcentra van Java in de jaren 1875—1895 die bij zijne openbare installatie niet verklaarde de belangen der particuliere industrie te zullen beschermen. Van die der bevolking werd soms vergeten te reppen.

beschermende wet van de œconomische belangen der bevolking in de cultuurcentra te worden gevolgd.

Maar de toelichting op die ordonnantie, die niet gelukkig is uitgevallen, doet eerder denken aan het bestendigen der protectionistische beginselen ten bate eener cultuur, welker belangen door het groot-kapitaal toch reeds en toch steeds zoo flink worden beschermd in Nederland, onder het motto van *onontbeerlijkheid*. Voor Nederland? Op Java is nu reeds bouwgrond te weinig voor de inlandsche cultures en water is er ook al niet te veel.

Leest de geschriften van den ingenieur J. HOMAN VAN DER HEYDE, die, althans wat het œconomisch gedeelte aangaat, weinig tegenspraak kunnen velen. Hij is geen suiker-enthusiast.

En gij, ambtenaren van het binnenlandsch bestuur, die bijna een kwart eeuw en langer onder dit régime hebt gediend, raadpleegt de ondervinding, kijkt in de desa rond en ge zult mij niet tegenspreken. Het œconomisch evenwicht is verbroken sinds lange jaren: Java en zijne bewoners zijn arm geworden. Er is te veel gesteund aan den eenen kant, te veel gedragen aan den anderen kant. En toch wordt nog slechts schoorvoetend iets voor 't herstel van het geschokte œconomische evenwicht gedaan, zoo „im grossen Ganzen". Millioenen-reizen kunnen niet meer worden gedaan. (1)

Volgens de jongste berekeningen van den ingenieur J. HOMAN VAN DER HEYDE brengt de europeesche suikerindustrie jaarlijks 18 (en niet 8) millioen aan baten onder de inlandsche bevolking.

Volgens onze matige berekening wordt jaarlijks door het stelsel van directe belastingen voor inlanders de vrije exploitatie en het pachtsysteem 104 + 38 millioen of 142 millioen aan de welvaart van Java onttrokken, waartegen ± 34 millioen uit de opbrengst van productie naar Java terugkeeren.

Alzoo verarmt Java's bevolking van 25 millioen zielen nog jaarlijks met 90 millioen guldens, dat is gemiddeld met *f* 18

---

(1) De laatste had plaats in 1896.

per hoofd van een javaansch gezin, ongeacht de verarming door den landbouwwoeker en door de verschillende woekertransactiën uit anderen hoofde.

Wie aan den kleinen hollandschen boer crediet wil verschaffen, moet hem persoonlijk kennen en zich in staat stellen zijn karakter, de doeleinden, waarvoor hij het crediet vraagt en wil bezigen, te doorgronden, zoomede de waarborgen, die hij aanbiedt, door eigen waarneming volledig kunnen beoordeelen. De hollandsche boer is conservatief en traag.

Het bestuur der gemeente heeft dikwijls een leidenden invloed op den kleinen landbouwer en als ze worden bijgestaan door landhuishoudkundigen, zijn zeker de bestuurders der gemeenten de aangewezen personen, om aan het hoofd van locale credietinstellingen voor den kleinen landbouw te staan. Die inrichtingen begonnen in Nederland twintig jaren geleden op kleine schaal te werken en hebben er rusteloos naar gestreefd om door voorzichtig beheer het vertrouwen te winnen. Het aanvangskapitaal hebben zij geput uit de aan deelen der leden en uit crediet bij de notabelen der streek.

Zonder aan de gestie der rijkspostspaarbank tekort te doen en zonder zich over en weder met elkander intelaten, waren in menige provincie dergelijke locale banken, tevens spaar-, deposito- en hulpkassen, door het particulier initiatief opgericht; een zegen voor de streek, waarin zij gevestigd werden.

Men negeere daarom ook op Java de zich hier en daar ten deze op particulier initiatief geopenbaarde geest van coöperatie niet en passe op deze teere zaak geene autocratische beginselen toe. Ze zou dan kunnen mislukken.

In Nederland komen bestuurders en leden van aangrenzende banken van tijd tot tijd bij elkander tot bespreking der gemeenschappelijke belangen, het verleenen van credieten, het nemen van deposito's en het uit den weg ruimen van onderlinge bezwaren.

Geen enkele dezer bankjes gelijkt op een andere. Alles wijzigt zich naar de plaatselijke behoeften en eene systemati-

sche inrichting der locale bankjes is aan het groote doel het verleenen van een coulant crediet, dan ook niet bevorderlijk.

Een enkele maal woonde ondergeteekende, destijds met verlof in Nederland, op verschillende plaatsen dergelijke vergaderingen bij. De statuten der verschillende instellingen zijn meestal zoodanig ingericht, dat bij moeite (hardheid) van kapitaal de locale banken zich tot groepen kunnen vereenigen ter versterking van elkanders crediet, onder wederkeerig toezicht. De nederlandsche bank trad daarbij reeds enkele malen als centrale instelling op. Zij fungeerde als bankier. Het is onmogelijk om, rekening houdende met den omvang der zaak, hier zelfs maar een beknopt overzicht te geven van den omvang der behoefte aan landbouwcrediet in zijne verschillende vormen in ons landje. De behoeften en eischen zijn in verschillende streken te zeer uiteenloopend, zooals die dat ook op Java zullen blijken te zijn. Een degelijk onderzoek daarnaar zal jaren duren. Wil men de onderscheidene personen en instellingen, die zich in Nederland aan landbouwcrediet wijden, groepeeren, dan zou men ze kunnen onderscheiden in:

1e. Degenen, die meer uit genegenheid dan uit winstbejag den kleinen boer helpen, als b.v. een nabestaande, een buurman, een landheer tegenover zijne pachters, een groot grondeigenaar, gedachtig aan het noblesse oblige tegenover zijne arme pachtboeren en onderhoorigen, de dorpsspaarbank, de hulpbank te 's Hertogenbosch (Nut van het Algemeen), die mede ten doel heeft voorschotten aan landbouwers te verleenen.

Deze categorie bestaat op Java niet. Il n'y a pas de noblesse ici.

2e. De kassiers en geldinstellingen van plaatselijken aard, vooral in Friesland, Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht en Zeeland, die aan den grooten en kleinen landbouwer geld verstrekken tegen zakelijken waarborg als hypotheek, schuldbekentenis (obligatie) of door promesse, onder borgtocht verzekerd en daardoor vooral den veeboeren tot grooten steun zijn.

Vooral die boeren, welke nog een nevenbedrijf uitoefenen, kunnen gemakkelijk geld krijgen.

Ook zijn er verschillende landbouwbanken, zooals te Alkmaar, te Hoorn, te Schagen, te Purmerend, te Nieuwe Niedorp, te de Beemsterland, te Eibergen in Gelderland, de Zuid-Hollandsche landbouwcredietbank te 's-Gravenhage met verschillende kantoren, die hulp bieden;

3e. de koopers (opkoopers) van landbouwvoortbrengselen, vooral de beetwortelsuikerfabrikanten, die bieten bij *voorkoop* nemen;

4e. de verkoopers van vee en veevoeder, bij trage markt, veelal op crediet;

5e. de graanmakelaars in Zuid-Holland, die geld leenen aan den graanboer, onder beding dat zij den „monsterzak" zullen ontvangen, met andere woorden, dat zij en niemand anders met den verkoop van den oogst zullen worden belast;

6e. de notarissen ten platte lande, de agenten der banken en maatschappijen op enkele hoofdplaatsen — de Joden.

En in het deel des rijks, aan gene zijde van den oceaan, veertigmaal grooter dan het moederland, bijna drie eeuwen door ons betreden en bewonderd:

1e. Het pandjeshuis met een staart, 2e. de hadji, 3e. de Arabier en 4e. de gedemoraliseerde Europeaan. Dat zijn de helpers in den nood van den inlandschen boer, den lijdzamen en volgzamen desaman, den braven Kromo, Taroeno, Seminin, c.s., uitgezogen en gemaszregelt door hun desahoofd, op den voet gevolgd door den tjarik-belastinggaarder ad 21 — 70 procent van 's mans inkomen, den tjina-gadé, den toewan hadji, den prembé tjandoe, den toewan Saïd en den toewan blanda prokrol-desa in bijna iedere gemeente. Illustre reeks van helpers in den nood!

XVII.

NEDERLAND IN VERGELIJK MET ANDERE LANDEN.

La question du crédit agricole est un problème actuel pour Java.

PANDÉMAS.

Waar nog geen plaatselijke spaar- tevens voorschotkassen bestaan, is in Nederland de notaris de eigenlijke dorpsbankier, het middenpunt van het gansche credietwezen in de omtrek, de financier der spaarpenningen en tijdelijk beschikbare gelden der landbouwers. Uit deze fondsen, vaak vermengd met eigen kapitaal, verstrekt de plattelands-notaris gelden aan crediet-behoevenden op korteren of langeren termijn, met of zonder hypothecaire zekerheid en tegen verschillende renten. De notaris garandeert de betaling van koop- en pachtpenningen, disconteert en herdisconteert promessen en verhandelt bij de bankinstellingen, zooals b. v. bij het kantoor Alkmaar der Nederlandsche Bank, dikwijls zijn landbouwpapier. Ook het crediet, ten zijnen overstaan verleend bij openbare verkoopingen van roerend goed ten platten lande, is vaak de bron voor het landbouwcrediet. Van de eene veiling wordt dan op de andere omgezet [1]. Zoodoende komt de graan- of veeboer tijdelijk aan contanten, vaak met groot verlies en altijd met veel risico. Vooral in Noord-Brabant en Limburg komt dit gescharrel veel voor. In Utrecht, Noord- en Zuid-Holland, ook in Gelderland, heeft men bepaalde crediet-instellingen als het „Noord- en Zuid-Hollandsch landbouwcrediet", respectievelijk te Alkmaar en te 's Hage, de landbouwbanken

[1] Deze transactie, ook wel „bieren" genoemd, is in Indië verboden. Het verbod wordt echter vaak overtreden.

te Utrecht en te Eibergen, alle aangesloten bij enkele hulpbanken op kleinere plaatsen in den omtrek.

Naar het mij voorkomt, werkt van al deze crediet-instellingen de landbouwcredietbank te Alkmaar onder de gunstigste bepalingen. Zij heeft te Hoorn en te Purmerend hulpbanken en kan agentschappen en correspondentschappen vestigen in noord-hollandsche gemeenten, mits niet zuidelijker dan Purmerend. Doch ook te Schagen en Nieuwe Niedorp heeft zij thans filialen. De alkmaarsche bank is een gewone vennootschap, voor 25 jaren aangegaan. Zij heeft ten doel het verstrekken van crediet aan hare leden, in den regel tegen zakelijke of persoonlijke zekerheid. Zij geeft voorschotten en disconteert wissels en handelspapier, bezwaart effecten en goederen door het houden van rekening-courant met de leden en het nemen van promessen van hare leden en aangesloten banken. Ook kan zij crediet verstrekken aan publiekrechtelijke lichamen, zonder dat dezen lid zijn. Verboden is alle handel in roerende en onroerende goederen, zoomede alle speculatie voor eigen rekening, arbitrage en iedere deelname in industrieele of handelsondernemingen. Goederen (roerend en onroerend), die langs den wettelijken weg van in gebreke gebleven schuldenaren worden verkregen, moeten zoodra mogelijk te gelde worden gemaakt. Indien dit niet is gelukt binnen twee jaren ná den datum van aankomst, dan wordt daaromtrent bij algemeene vergadering beslist. Ook is het verboden eigen aandeelen te beleenen, te koopen of te verkoopen, anders dan tot dekking van schuld (handel in aandeelen).

Het bedrijfskapitaal is vier ton groot, verdeeld in vier seriën, elk van *f* 100.000 en iedere serie telt 100 aandeelen van *f* 1000.

Behalve aandeel houdende, rente genietende leden, heeft de vennootschap ook alleen crediet trekkende, rente betalende leden. Het lidmaatschap is persoonlijk, gaat niet op erven over, behoudens de wettelijke verplichtingen van erfgenamen tegenover de bank als preferent schuldeischer.

Aan geen lid mag een hooger blanco-crediet dan *f* 5000 in eens worden verstrekt.

Het gezamenlijk bedrag der te verleenen credieten mag het viervoud van het totaal van bedrijfskapitaal, waarborg- en reservefonds niet overschrijden.

Zoodra een lid in gebreke komt omtrent eenige verplichting tegenover de vennootschap, hij zijne betalingen staakt of de directeur, in overeenstemming met de commissarissen, dit wenschelijk acht, zijn alle nog niet vervallen verbintenissen dadelijk opzegbaar. Uit de aandeelhouders en de credietrekkende leden, wier deelname meer dan *f* 5000 bedraagt, wordt onderling eene commissie van advies benoemd. In handen dezer commissie komen alle aanvragen om lidmaatschap. Zij bestaat uit vijf leden en is tot geheimhouding verplicht. Hare beslissingen omtrent uitsluiting of toelating als lid zijn onherroepelijk. Ook weigert, verleent of verlengt zij credieten, in overeenstemming met den directeur der bank.

Zooals uit het bovenstaande blijkt, zijn de Alkmaarsche credietbank, en ook de Utrechtsche, Zuid-Hollandsche en Geldersche instellingen meer geëigend voor den grooten landbouw, voor de graan-, vee- en pachtboeren en de warmoezeniers.

Voor Java kunnen deze banken ons weing leeren, want hier zullen aandeelen en credieten der locale banken of kassen maxima van geringen omvang dienen aantewijzen en kan ook bezwaarlijk met den individueelen inlandschen leener worden gehandeld. Dit laatste zal althans uitzondering dienen te blijven. Doch reeds genoeg gaven wij over Nederland, om daaruit te doen zien, dat in het vaderland nog geen wettelijke regeling van het landbouwcredietwezen bestaat en de organisatie van deze materie daar verre ten achteren is bij die in België, Frankrijk, Zwitserland en Italië, terwijl Duitschland in den omvang van het landbouwcredietverkeer bovenaan staat.

Om een klein denkbeeld te geven van hetgeen er op dit gebied in Duitschland nu reeds omgaat, zij hier het volgende vermeld

In 1899 bestonden er in Duitschland 32 centrale inrichtingen voor de vereffening van kassaldo's bij de plaatselijke kassen. De oudste drie centrale kassen zijn naamlooze vennootschappen, opgericht vóór de inwerkingtreding der wet van 1 Mei 1899. Al de 29 jongere zijn opgericht volgens genoemde wet en bezitten beperkte aansprakelijkheid. Ultimo 1898 waren bij de drie centrale inrichtingen aangesloten 9205 locale kassen. Onderstaand overzicht geeft een blik op hare werkzaamheid.

STATISTIEK DER DUITSCHE CENTRALE KASSEN VOOR LANDBOUWCREDIET.

Ult. Decbr.	Activa (Reichsmark.)	Passiva (bedrijfskapitaal.)		Omzet Debet en Credit samen.	*Aanmerking.*
		Eigen.	Vreemd.		
1893	14.435.413	1.588.496	12.789.718	?	Alle waarden zijn in Reichsmarken uitgedrukt. Kolom 5 geeft aan de som van het debet en credit van de locaalkassen en locaalbanken bij de drie centrale kassen.
1894	19.635.399	2.270.210	17.185.462	119.590.008	
1895	41.943.416	2.708.529	39.148.137	243.813.015	
1896	63.895.487	3.297.726	60.487.477	459.013.001	
1897	83.226.619	4.017.481	78.991.539	818.216.430	
1898	101.213.586	4.820.462	96.234.857	1121.326.950	

1899 Nog niet bekend; het totaal omzetcijfer zal niet ver van 2 milliard-Reichsmark blijven.

Bijna de geheele omzet met de locale kassen en banken geschiedt in rekening-courant.

Bij toenemenden ouderdom gaan de aangesloten locale kassen hare aanvankelijke schulden met de bij haar belegde deposito's en spaargelden aflossen. Niet lang duurt het of de betalingen aan de centrale kassen gaan de aangegane leeningen overtreffen. De administratiekosten over 1898 bedroegen 0.31 procent van den omzet. Mits goed geregeld, kost de zaak dus bijna niets en kan, evenals de administratie der postspaarbank in Nederland, zich uit de gemaakte overwinsten zelf bedruipen.

XVIII.

URGENTIE VOOR JAVA? STAATSINMENGING OF ONTHOUDING?

La question du crédit agricôle est un problème actuel pour Java.

PANDÉMAS.

Behalve de reeds in ons vorig opstel genoemde hollandsche crediet-instellingen, die zich meer bepaaldelijk toeleggen op het bedrijfscrediet voor den landbouw, bestaan er in Nederland nog tal van credietvereenigingen en andere associatiën van dergelijken aard, meer speciaal op coöperatieven grondslag gevestigd, echter in wezen weinig verschillend van de, ook in Indië, sedert 1870 zoo welbekende naamlooze vennootschappen. Men heeft daar algemeene hypotheekbanken, hypotheekwaarborgmaatschappijen, standaard-hypotheekbanken, crediet- en bankvereenigingen, voorschotkassen, kasvereenigingen, credietvereenigingen, wisselkantoren, algemeene bankvereenigingen en hoe al die instellingen nog meer mogen heeten. Deze inrichtingen voor bedrijfscrediet worden in het vaderland beheerscht door de nederlandsche coöperatiewet van 17 November 1876. Deze wet laat een groote mate van vrijheid aan de statuten en bevat overigens vele doelmatige bepalingen, die zijn neergelegd in een twee-en-twintigtal artikelen, waaruit het volgende het belangrijkste is.

Onder coöperatieve vereenigingen verstaat de wet van 1876 vereenigingen van personen, waarbij de opname en uittreding van leden is toegelaten en die de bevordering van de stoffelijke belangen der leden onderling ten doel hebben, door middel van gemeenschappelijke uitoefening eener nering of van een ambacht, door het gezamenlijk aanschaffen van benoodigdheden, het verstrekken van voorschotten of crediet onder elkander.

Eene vereeniging, die aan deze vereischten voldoet, verliest haar karakter van coöperatief lichaam niet, wanneer de statuten haar veroorloven den werkkring ook tot derden uittestrekken. De akte van oprichting, die van verandering der statuten of der beleenings-voorwaarden en de verlenging van duur, moeten ter griffie van het kantongerecht, binnen welks gebied de vereeniging is gevestigd, worden ingeschreven. De inschrijving moet worden openbaar gemaakt in de *Nederlandsche Staatscourant*.

De akte van oprichting moet de bepaling bevatten in welke mate de leden persoonlijk (hoofdelijk) aansprakelijk zijn voor de verbintenissen der vereeniging. Uit deze bepaling vloeit vrijheid voort om bij elke nieuwe coöperatieve vereeniging de beperkte of onbeperkte aansprakelijkheid inteveoeren en zoodoende de credietbasis al dan niet te versterken. Een minimum van crediet of van deelname is niet voorgeschreven.

Wanneer bij gerechtelijke of buitengerechtelijke vereffening van den boedel eener vereeniging blijkt, dat de maatschappelijke goederen ontoereikend zijn om de crediteuren te voldoen, zijn zij, die bij de ontbinding leden waren of die in het jaar daaraan voorafgaande zijn uitgetreden als lid, tot dekking van het tekort gehouden.

Indien bij de stukken niet anders werd bepaald, zijn de leden voor gelijke deelen verplicht het tekort aantezuiveren, met dien verstande, dat zij ook gezamenlijk voor de richtige betaling van ieders aandeel in den omslag borg blijven.

A governo voor den Indischen Bond, die in deze richting in zake coöperatie op het gebied van den kleinen landbouw, handel, nijverheid en kleine industrie zeker met vrucht werkzaam zou kunnen zijn en dien wij in dit opzicht gerust durven verwijzen om inlichtingen en hulp naar Mr. J. SLOTEMAKER te 's Gravenhage, die zich op het gebied der coöperatie in Nederland een wel verdienden naam heeft verworven.

Voor de studie der coöperatie op landbouwgebied kunnen wij voorts verwijzen naar hetgeen daarover voorkomt in de

jaargangen van de *Economist* van 1894, 1897, 1899 en 1900, naar het werk van J. Bs. Westerdijk, *Coöperatie op landbouwgebied*, en naar het ten behoeve der tentoonstelling te Parijs in dit jaar samengesteld rapport met kaart van den heer K. J. A. G. Baron Collot d'Escury over de „sociétés coöpératives d'agriculture."

In 1899 is de coöperatie op landbouwgebied in Nederland sterk vooruitgegaan: te Sas van Gent werd de eerste coöperatieve bietwortelsuikerfabriek in dat jaar geopend. Zij werkt volgens de beginselen der wet op de coöperatie van 1876.

Toch is men het er in Europa nog niet over eens of stukken over coöperatie op landbouwgebied gerangschikt moeten onder de rubriek „landbouw" of onder „socialen œconomie". — De heer Baron Collot d'Escury is van het laatste gevoelen.

De heer Jhr. J. A. W. Quarles van Ufford pleit in de *Economist* van September 1900, voor het laatste en wenscht deze wetenschap te rangschikken onder „landbouw".

In Indië heeft men „par droit d'ignorance" argeloos den knoop maar doorgehakt en blijkbaar het departement van binnenlandsch bestuur (het oude dito van cultures) competent verklaard voor het landbouwcrediet. Dat kan dan ook wel, als het departement der burgerlijke openbare werken competent is voor de Postspaarbank.

In de wetenschap der staathuishoudkunde, wier taak het immer is de verschijnselen van het œconomisch leven oorzakelijk te verklaren, staan bovenbedoelde departementen van algemeen bestuur boven op de voordracht!

Naar streng logische methode, onpartijdig, ja, tot op zekere hoogte met cynisme voor de uitkomsten, waartoe zij voert, moet de staats-œconomie, krachtens het enkele feit, dat zij een wetenschap is, die nergens vruchtbaarder dan op Java in allerlei schakeeringen kan worden beoefend, hier hoog in eere worden gehouden door de departementale specialiteiten.

De sociale œconomie voor Indië in handen van deskundigen heeft, ongelukkig voor haar, met begrootingen, jaarrekeningen

en verantwoordingen, evenmin met de grepen der comptabiliteit niet de minste verwantschap.

Nu dringt zich ook de vraag bij ons op: „Is eene wettelijke regeling van het inlandsche landbouwcrediet in den vorm eener ordonnantie als die van Staatsblad 1886 No. 57 voor Java en daarbuiten noodig, urgent noodig? Is er werkelijk, periculum in mora, op de gronden, die de heer J. HOMAN VAN DER HEYDE heeft aangevoerd? Worden er klachten vernomen? Spreken de feiten?"

Zij, die Java en zijne bewoners kennen, weten immers dat de Javaan over zijne nooden nimmer klaagt, liever berust in het onvermijdelijke en dan gezamenlijk met zijne desagenooten alle lasten draagt.

Zijn er behoeften, die bevredigd moeten en ook kunnen worden of zijn er inrichtingen of instellingen te creëeren, die uitkomst — althans verlichting zullen kunnen aanbrengen?

Het antwoord van hen, die vele en lange jaren in de binnenlanden doorbrachten, die onder en met het volk hebben geleefd en studie gemaakt hebben van „sociale œconomie", zal zeker bevestigend luiden.

Kunnen daartoe de pandhuizen gerekend worden?

Weder een ander departement wordt hiervoor competent verklaard. Zijn hier werkhuizen, verbeterhuizen, opleidings- en opvoedingsgestichten, coöperatieve ontginningen, bedelaarsgestichten, slaapsteden voor daklozen, gestichten voor verwaarloosde kinderen van inlanders of bij inlandsche moeders verwekt? Immers neen — er zijn scholen en gevangenissen; weer andere departementen!

In onze koloniën, waar een autocratisch-bureaucratische regeering zich met alles en nog eens met alles bemoeit, waar de bevolking gewend is aan bevel en alleen handelt — wij zouden voor Java haast kunnen zeggen: ademt of sterft op last van hooger hand — daar geschiedt weinig organieks en zoo ja, onvolkomen, dat niet vroeger of later den steun der regeering vroeg of heeft gevraagd.

Is dat organiek goed, dan ademt, is dat niet goed, dan zucht de bevolking: is het slecht, dan stikt de bevolking. Deze feiten bestaan en vallen niet te loochenen, doch verzwaren de verantwoordelijkheid der centrale regeering en hare adviseurs enorm.

Ik zie dan ook voor de tropen geen heil in œconomische richting geheel buiten staatsinmenging, doch deze mag in casu, waar het eene organiek-teere en wijdvertakte aangelegenheid betreft, gegrond in hoofdzaak op onderling vertrouwen, locale kennis en samenwerking der heterogene bestanddeelen dezer maatschappij, niet verder gaan dan eene wettelijke regeling, zonder garantie van staatswege.

En deze samenwerking in wetenschappelijk opbouwenden zin acht ik onmogelijk zoolang het streven is van hen, die zich tot het superieure ras rekenen, om geld en nog eens geld te maken en dit weer zoo spoedig mogelijk aan diezelfde samenleving te onttrekken.

Om het gegeven vergelijkend overzicht van wat er in de wereld tot op dit oogenblik op het gebied van het landbouw-crediet bestaat en werkt, zoo volledig mogelijk te maken, zullen wij in enkele volgende opstellen — hier uitsluitend in het algemeen belang — de toestanden in Italië na 1887 en die in België na 1894, in vergelijkende beschouwing nemen.

De centrale bureau's houden ons deze vrijpostigheid ten goede! Pace tanti viri!

XIX.

TEGENWOORDIGE REGELING VAN HET LANDBOUWCREDIET IN BELGIË; RESULTATEN.

La question du crédit agricôle est un problème actuel pour Java.

PANDÉMAS.

In België werd eene groote verbetering in de organisatie van het landbouwcrediet gebracht door de wet van 21 Juni 1894, die de wet van 15 April 1884 wijzigde in dien zin, dat de postspaarbank uitdrukkelijk werd gemachtigd voortaan niet alleen geld te leenen aan landbouwers, maar ook, en in de voornaamste plaats aan coöperatieve landbouwvereenigingen.

Naast de comptoirs, die geroepen waren hunnen waarborg te verleenen tot garantie van de, door de postspaarbank aan landbouwers geleende gelden, heeft de wetgever van 1894 willen bevorderen de ontwikkeling van plaatselijke credietvereenigingen, die gelden zouden kunnen opnemen, om deze wederom uitteleenen aan landbouwers, voor rekening der vereeniging zelve, alzoo in navolging van het Duitsche systeem van Raiffeisen.

In de eerste plaats heeft men in België de dorpskas met onbeperkt solidaire aansprakelijkheid, leenende uitsluitend aan hare leden tegen zakelijke of persoonlijke garantie (landbouwprivilege, hypotheek, onderpand of persoonlijke borgstelling). Verscheidene dezer plaatselijke kasjes sluiten zich aaneen tot eene centrale coöperatieve vereeniging met beperkte aansprakelijkheid en voornamelijk dienende als intermediair tusschen de aangesloten plaatselijke vereenigingen en de postspaarbank. Deze opent geen crediet aan de plaatselijke kassen dan tegen garantie harer centrale kas, waarbij

zij moeten zijn aangesloten en die zich belast met het toezicht op hare operatiën en zich bezighoudt met alles, wat hare gemeenschappelijke belangen, raakt.

Ten einde dit doel te bevorderen, heeft men in België ten kantore van alle rijksontvangers een dienst georganiseerd van rekening-courant-debiteuren en -crediteuren. De eerste veroorlooft de plaatselijke bankjes bij de postspaarbank gelden te deponeeren, die alle dagen opvorderbaar zijn, sans limite minimale. De laatste, de rekening-courant-crediteur, stelt haar in staat het crediet te realiseeren, dat haar door de postspaarbank werd geopend. De algemeene raad heft de rente voor den rekening-courant-debiteur (niet de directeur der Postspaarbank), waarop worden ingeschreven de aan coöperatieve landbouw-crediet-vereenigingen geleende gelden. Deze rente is uniform bepaald op 3¼ pct., die voor de rekening-courant-crediteuren (deposito's) is op 3 pct. vastgesteld. De rente op de gewone spaarbank-boekjes, niet te boven gaande een bedrag van 3000 frcs, bedraagt thans 3 pct.

Voor de boekjes, waarvan het saldo gedurende eenig boekjaar meer heeft bedragen dan deze limite maximale van 3000 francs, wordt de rente gedurende dat boekjaar berekend op 2 pCt. over de geheele belegde som ([1]).

Een twaalfde van den interest, door de postspaarbank ontvangen wegens de leeningen, verstrekt aan de plaatselijke kassen, wordt goedgeschreven aan de competeerende centrale kas.

Twee twaalfden worden jaarlijks geboekt onder de exploitatiekosten der plaatselijke kassen, ten einde met dat bedrag eene afzonderlijke rekening te crediteeren, genoemd „voorwaardelijke reserve." Ingeval van liquidatie der dorpskas moet deze reserve worden uitgekeerd aan hare centrale kas, bij welke zij is aangesloten, na terugbetaling der stortingen.

([1]) A governo voor de nederlandsch-indische postspaarbank, die met hare vaste rente van 2.4 procent, haar te laag maximum van inleg per hoofd en door de formaliteiten en het oponthoud verbonden aan de terugbetaling van inlagen boven ƒ 100. – zich zelve heeft stram gemaakt.

Die centrale kas kan eveneens de betaling dezer reserve vorderen, ingeval van wijziging van de statuten der plaatselijke kas of afscheiding van de centrale kas.

De resultaten dezer nieuwe organisatie van rijkspostspaarbank en landbouwcrediet bij eene wet, welke eene gelijktijdig nivelleerende, convergeerende en divergeerende werking van het crediet beoogt, zijn verrassend geweest.

Terwijl tot 1895 in België steeds werd beweerd, en dat niet zonder grond, eenerzijds dat er weinig behoefte bestond aan landbouwcrediet en anderzijds dat de volksgeest ten plattelande zich verzette tegen onbeperkte aansprakelijkheid en tegen het gebruiken van crediet in het algemeen, zien we dat er onder ultimo der volgende jaren bestonden:

	centrale kassen.	plaatselijke kassen.
1895	1.	20.
1896	2.	77.
1897	6.	165.
1898	6.	204.
1899	6.	315.

Gedurende het jaar 1899 sloten de plaatselijke kassen:
1062 leeningen van minder dan 250 francs;
157 leeningen van meer dan 250 tot 500 francs;
200 leeningen van meer dan 500 tot 1000 francs;
96 leeningen van meer dan 1000 francs.

Voor 58 dorpskassen werd bij de postspaarbank in België een crediet geopend tot een totaal bedrag van 215.082 francs. Hiervan werd slechts gebruik gemaakt tot een totaal bedrag van 71.544 francs.

181 dezer vereenigingen, die daaromtrent inlichtingen inwonnen, bezaten op 31 December 1898 7.344 leden, die samen 936.014 francs aan leeningen hadden opgenomen en 2.727.003 francs aan spaargelden hadden gedeponeerd.

Van de 1933 in 1898 gesloten leeningen waren er 49 gewaarborgd door landbouwprivilege met droit de suite, 16 door hypotheek, 27 door een onderpand en in 1841 gevallen door één simpelen borg.

Het persoonlijk crediet heeft in België het record geslagen en het glansrijk gewonnen van het zakelijk crediet, terwijl het grondcrediet (hypotheek) en de onderzetting (onderpand) een zeer bescheiden rol in de zaak spelen.

Wat het landbouwprivilege met de comptoirs agricôles niet kon uitwerken door te groote stramheid, heeft het „cash-credit", bewerkt, geholpen door eene deugdelijke, niet stramme, maar zeer eenvoudige en gemakkelijke organisatie der centrale kassen met de als bankier fungeerende nationale instelling, de rijkspostspaarbank, daarboven.

Mij dunkt dat uit de in België en Duitschland verkregen resultaten veel te leeren valt voor Java, waar de maatschappelijke toestanden van het oogenblik het niet bepaald overal onmogelijk maken om tot eene regeling dezer belangrijke materie over te gaan.

Voor de buitenbezittingen moet ik mij van een oordeel onthouden, daar de toestanden mij daar in het geheel niet bekend zijn, doch komt het mij voor dat, met enkele uitzonderingen, die streken nog niet rijp kunnen worden geacht, ook door het ontbreken van het communaal verband, tot eenige organisatie dezer materie. Het feit alleen, dat daar een veertigtal postkantoren en hulppostkantoren de werking der postspaarbank bevorderen, is niet voldoende om een gecombineerd stelsel van landbouwcrediet en spaarbankwezen daar nog in de eerste tientallen van jaren te kunnen invoeren. Men moet ten deze, wat dikwijls ten opzichte van de bureau's gebeurt, onzen bestuursinvloed niet overschatten en ook rekening houden met den trap van ontwikkeling der inlandsche vorsten en hoofden, die de facto deze aangelegenheid zullen dienen voortebereiden, te steunen en te leiden. Zelfs op Java zal men op vele plaatsen nog zeer voorzichtig met het crediet dienen omtegaan en zal ook deze tak van wetenschap een onderwerp moeten gaan uitmaken van voorbereiding aan de opleidingsscholen voor inlandsche ambtenaren.

Hoe dit ook zij, uit het vorenstaande is gebleken, dat de

dorpskassen in België veel meer werken als spaar- dan als voorschotkas. Daarom werd ook de rol van bankier, aan de Postspaarbank door de wet van 1894 toegestaan, zeer klein en gering van omzet.

In Duitschland was dit juist andersom, zooals wij vroeger zagen; daar overtreffen de landbouwleeningen de deposito's.

Dat de invoering der rekening-courant tusschen de Postspaarbank en de centrale-kassen de ontwikkeling der plaatselijke kassen bevordert, is buiten twijfel.

De Postspaarbank in België vervult dezelfde rol als de Centralkasse in Duitschland. Hare organisatie over het geheele land door de samenwerking met den ontvanger der directe belastingen stelde haar tot die functiën in staat. De kosten konden daardoor tot een minimum worden beperkt en de marge tusschen den rentevoet der depots en de uitgeleende gelden ($^1/_4$ procent) eveneens.

Voor kleine landen is daarom het belgische voorbeeld zeer navolgenswaardig, voor Indië kan mogelijk het duitsche stelsel met meerdere contrôlekassen preferent zijn.

Het is niet de kwestie om voor den landbouwer, waar ook, goedkoop geld beschikbaar te stellen ten koste en uit den zak der overige ingezetenen, alsof de staat eene soort „Voorzienigheid" ware, van welke alle contribuabelen uitkomst kunnen verwachten, maar het is de zaak om een hoogst nuttig en practisch gebruik te maken van enkele geschikte instellingen, die te laten werken zonder noemenswaardige risico en de kosten behoorlijk in rekening te brengen.

Zoowel Duitschland als België hebben geleerd dat, op deze wijze aangevat, het daarvoor benoodigde kapitaal, na eenige jaren, van betrekkelijk geringe beteekenis is.

Van groote beteekenis is ook het feit, dat alsdan van zelf de plaatselijke spaarbanken en -bankjes een nieuwen en nuttigen werkkring kunnen vinden.

Voor Java blijf ik het uit een politiek-œconomisch en moreel oogpunt bedenkelijk achten, dat de spaargelden der europeesche kleine ingezetenen zouden disponibel worden

gesteld aan het landbouwcrediet voor Inlanders, wier bedrijf op nog zoo uiterst geringen trap van ontwikkeling staat, terwijl de invloeden eener tropische natuur zoo dadelijk vernietigend op den oogst kunnen inwerken.

Naar mijne meening zou het geld aan het inlandsch landbouwcrediet besteed, moeten gevonden worden onder de inlandsche bevolking zelve, wijl in de koloniën de postspaarbank, evenals al de particuliere spaarbanken, meer als middel tot veilige tijdelijke opbewaring werkt dan als doel tot kapitaalvorming — althans onder de europeesche inleggers.

En de centraliseerende invloed der bureau's, die in staatsœconomische richting altijd belemmerend en stremmend werkt, zou geheel moeten worden uitgesloten.

Mogelijk brengt de decentralisatie op dit gebied mannen op den voorgrond, die, vrij van ambtelijken druk, tot bevordering der volkswelvaart nuttig werkzaam zullen kunnen zijn, want stroomannen alleen kunnen onmogelijk in deze richting heilzaam optreden.

In een volgend opstel willen wij de Italiaansche organisatie van en na 1887 in beschouwing nemen, die meer aanpast dan de Belgische of Duitsche aan de toestanden op Java.

XX.

TEGENWOORDIGE ORGANISATIE VAN HET LANDBOUWCREDIET IN ITALIË.

La question du crédit agricôle est un problême actuel pour Java.

PANDÉMAS.

Alvorens ons overzicht te besluiten over hetgeen elders alzoo werd gedaan om in de nooden van den landbouw te voorzien en den kankerachtigen invloed van den landbouwwoeker te keeren, moeten wij nog in beschouwing nemen de Italiaansche wet op het landbouwcrediet van 28 Januari 1887, welker beginselen ons voor Java het meest toepasselijk schijnen, behoudens uitzonderingen, op Europeesche toestanden gebaseerd.

In Italië kan, volgens den eersten titel dier wet, tot waarborg van de gelden aan eigenaren of huurders van landelijke ondernemingen geleend, een bijzonder voorrecht worden gevestigd op de in hetzelfde jaar ingezamelde vruchten, op de opbrengsten van die goederen, welke zich bevinden in de daarbij behoorende woningen en werkplaatsen en op al hetgeen dient tot bebouwing of stoffeering van het tot waarborg aan het crediet strekkende grondstuk zelf.

Dit voorrecht kan gevestigd worden in het algemeen op alle vruchten en alle levende of levenlooze hulpmiddelen, die op het goed aanwezig mochten zijn, te zamen of afzonderlijk. Het kan ook in het bijzonder gevestigd worden op eenige bij die wet genoemde zaken, volgens eene speciale aanduiding.

Voor de geldigheid van dit voorrecht wordt vereischt:

1e. dat het is verleend bij eene schriftelijke akte (certificaat);

2e. dat deze eene *zekere* dagteekening heeft, verkregen door de registratie aan het kantoor, binnen welks kring het goed is gelegen (visum);

3e. dat het is ingeschreven in een bijzonder daartoe ingericht register door den bewaarder der hypotheken van de streek, waar het goed is gelegen.

De inschrijving geschiedt kosteloos; de certificaten worden gratis verstrekt.

Dit voorrecht staat in Italië gelijk met dat van den verhuurder; in geval beide privilegiën samenloopen, gaat dat van den verhuurder voor, doch later ingeschreven hypotheken komen in rang nà het landbouwprivilege.

Het voorrecht kan voor niet langer dan drie jaren worden gevestigd: vóór den vervaldag kan deze termijn worden verlengd, doch telkens voor niet langer dan drie jaren en ook de verlenging moet worden ingeschreven.

Indien de debiteur de aan het voorrecht onderworpen goederen vervreemdt, zonder andere daarvoor in de plaats te stellen, die verwaarloost of de bebouwing staakt, dan wel, op welke wijze ook, door kwade trouw of nalatigheid den gegeven waarborg aanmerkelijk vermindert, kan de credietgevende bankinstelling de ontbinding der overeenkomst vorderen op den voet van artikel 1163 van het Italiaansche Burgerlijk Wetboek. Het privilege kan ook gevestigd worden tot waarborg voor wissels, door eigenaar of huurder van landerijen op eene landbouwcredietinstelling getrokken of door haar gedisconteerd, en eveneens tot zekerheid van eene door dergelijke instelling aan eigenaar of huurder geopende rekening-courant. Bij schade door rampen en indien de aan het voorrecht onderworpen goederen zijn verzekerd, strekken de assurantiepenningen tot betaling der bevoorrechte schuld, tenzij zij met goedvinden der betrokken geldinstelling worden besteed om de geleden schade te herstellen.

Het bedrag van den interest, door den houder van het voorrecht aan de betrokken landbouwcredietinstelling te betalen, wordt jaarlijks vastgesteld door den minister van land-

bouw, handel en nijverheid, in overleg met den minister van financiën en mag dit cijfer niet overschrijden.

Overeenkomsten, die aan de door deze wet aan eigenaren, huurders en pachters toegekende voorrechten hunne kracht ontnemen, zijn van rechtswege nietig.

In den tweeden titel der Italiaansche wet op het landbouwcrediet van 28 Januari 1887 worden omschreven de hypothecaire leeningen tot landverbetering en cultuuromzetting en de leeningen aan vereenigingen van landbouwers, waaruit wij alleen het voornaamste willen aanstippen.

Deze leeningen worden aangegaan voor een tijdvak van niet korter dan drie en niet langer dan dertig jaren. Ze zijn bij gedeelten aflosbaar, evenwel met bevoegdheid van den debiteur om vóór den vervaldag aftelossen, zonder bijbetaling van interest. (A governo bij zekere instelling hier te lande).

Het kapitaal wordt geleidelijk gefourneerd, naar gelang van den voortgang der werkzaamheden. De te betalen interest mag ook hier, evenals bij de leening aan bijzondere personen, een zeker wettelijk maximum, vastgesteld door de ministers van landbouw, handel en nijverheid en van financiën, niet overschrijden.

In de contracten, voor welke de bepalingen dezer wet gelden, kan de geldschietende instelling te haren behoeve bijzonder voorrecht bedingen op de meerdere waarde, die het goed ten gevolge der met het geleende geld aangebrachte verbeteringen heeft verkregen en wel ten bedrage van de waarde der verbetering of van de daarvoor gemaakte kosten, indien deze lager zijn. De instelling, die blijkens het contract privilege bezit, is bevoorrecht boven alle andere ingeschreven crediteuren, al draagt hunne inschrijving eene *vroegere* dagteekening.

De waarde van het goed en van de latere verbeteringen wordt getaxeerd door een deskundige, op verzoek der beide contracteerende partijen, door de betrokken rechtbank benoemd. Het bewijs dezer taxatiën wordt vastgehecht aan het document van de ten behoeve der credietinstelling genomen

inschrijving. Beide taxatiën moeten in de plaatselijke bladen worden gepubliceerd.

Als de geleende gelden voor andere doeleinden gebruikt worden of als de waarde van het goed door de schuld van den eigenaar meer dan een tiende achteruitgaat, kan de bevoorrechte credietinstelling ontbinding vorderen van het contract.

Volgens den derden titel der Italiaansche wet kunnen de gewone en de coöperatieve credietinstellingen zoomede de spaarbanken, afzonderlijk of in vereeniging met elkander, het verleenen van landbouwcrediet op den voet der beide voorgaande titels uitoefenen.

Bij koninklijk besluit kan aan deze credietinstellingen de bevoegdheid worden toegekend aflosbare en rentegevende landbouwbiljetten uittegeven, mits tegen bewijs, dat een vijfde van het volle beloop daarvan door inschrijvingen is gedekt. Deze biljetten vertegenwoordigen de gedane leeningen en mogen in nominale waarde het in handen der debiteuren gestorte (geleende) bedrag niet overtreffen. De duur van dit landbouwcredietpapier is onbepaald.

Gelijke bevoegdheid kan worden toegekend aan vereenigingen van landbouwers, mits drie millioen lire aan onroerende goederen bezittende.

De nadere bepalingen omtrent de uitgifte van landbouwbiljetten worden bij een afzonderlijk reglement, door de regeering goed te keuren, bepaald.

De minister van landbouw houdt toezicht — elke maand zenden vereenigingen en instellingen aan hem eene opgave in van uitgegeven en ingetrokken papier en in geld verleend crediet.

Zooals men ziet, bevat de eerste titel der Italiaansche landbouwcredietwet een conventioneel landbouwprivilege à l'instar van het Belgische van 1884, doch beter geregeld en met meer waarborgen.

Door de gelijkstelling met de rechten van den verhuurder, die bij het coïncideeren van beide rechten in rang het land-

bouwcrediet voorafgaat, is ook aan dit voorrecht een droit de suite toegekend. Aangezien het privilege in hoofdzaak de ingezamelde vruchten van hetzelfde oogstjaar betreft, als waarin het crediet werd verleend, nadert het Italiaansche landbouw-voorrecht meer tot het bij ons ook bestaande gepriviligeerde oogstverband in de ordonnantie van 1886 No. 57.

Wegens zijne geringe formaliteiten beveelt het Italiaansche privilege zich voor kleine landbouwvereenigingen bijzonder aan tot toepassing op den inlandschen landbouw op Java, onder verplichte registratie op de bestuursbureau's, op de wijze der verhuurordonnantie van gronden door inlanders aan niet-inlanders in Staatsblad 1900 no. 240, onder voorbehoud van minderen omslag. Zoowel op het ongeoogste als het geoogste product, verwerkt of onverwerkt, vee en landbouwgereedschap, afzonderlijk of te zamen, zou het voorrecht plaatselijk moeten kunnen worden gevestigd, geregistreerd op de plaatselijke kantoren en ingeschreven ter griffie van den landraad van de streek — natuurlijk alles kosteloos.

De verbeterings-hypotheek in den tweeden titel van de Italiaansche wet is iets nieuws en op het overig vasteland weinig bekend en niet te verwarren met de ook hier bekende credniethypotheek.

Deze zou voor de kwijnende europeesche landbouwindustrie op Java (koffie en indigo) van veel nut kunnen zijn, de lasten mogelijk veel kunnen beperken en de aflossing van opgenomen kapitalen kunnen vergemakkelijken. Ze doet hier echter minder ter zake voor het inlandsch landbouwcrediet.

Het landbouwcredietpapier van den derden titel der Italiaansche wet is wel is waar niet nieuw, doch de wijze van uitgifte en intrekking van dit credietpapier is bijzonder eigenaardig en het staatstoezicht, als daarbij geregeld, is zeker zeer aantebevelen.

Toch komt het voor, dat de uitgifte van landbouwcredietpapier in Italië onder te weinig verplichte waarborgen kan geschieden en minstens één vijfde van het bedrag van elke

emissie, niet door inschrijvingen, maar door werkelijk aanwezig muntmateriaal zou dienen te zijn gedekt.

Blijkens de resultaten, die ik hier niet verder zal mededeelen, omdat mijn bestek dit niet gedoogt, is het doel met de wet van 1887 in Italië bereikt en is verbetering gebracht in de oude wijze van uitgifte van landbouwcredietpapier op den voet der wet van 1869, die aanleiding had gegeven tot groote verliezen, omdat het staatstoezicht bleek niet intensief genoeg te zijn geregeld.

Wij hebben getracht in onze opstellen VIII tot en met XX eene schets te leveren, wat tegen den kanker van den landbouwwoeker, die overal ter wereld bestaat, binnen streng wettelijke grenzen kan worden verricht en ook werd verricht en met welke resultaten. Wij hebben onder de ter zake werkende stelsels en regelingen op wetgevend gebied, van welke wij de voornaamste onder de aandacht brachten, eene keuze gedaan voor eene mogelijk wettelijke regeling dezer materie op Java, ten behoeve der inlandsche bevolking. Wij hebben niet geleend bij anderen, hij buurlui of goede bekenden en ook niet voortgebouwd op het werk van derden. Wij hebben getracht de stof te verwerken, zonder te compileeren, door in de eerste zeven artikelen een oorspronkelijk beeld te ontwerpen van den huidigen toestand der welvaart (?) van Java's bevolking. Wij hebben telkens het gesprokene in verband gebracht met javaansche toestanden, ons door langdurige ervaring eenigszins bekend geworden. Wij hebben getracht daardoor van mogelijke geheime tegenstanders, wier gedachtenkring zich slechts om personen beweegt, de gemakkelijk in den mond te nemen beschuldigingen van compilatie, oppervlakkigheid, halfwetenschap, onvoldoende bekendheid met, overdrijving, opgewondenheid, onverzettelijkheid en dergelijke te ontzenuwen. Wij hebben zaken besproken, de personen lieten wij daarbuiten. De zaak zelve staat daarvoor te hoog!

In volgende opstellen hopen wij langs den driedubbelen

weg van ervaring, volharding en studie er toe te kunnen komen een schema te ontwerpen, dat mogelijk in de praktijk den toets van deskundigen zal kunnen doorstaan. Wij zullen althans trachten daartoe een bescheiden poging te wagen. Dat die poging uiterst bescheiden zal moeten zijn en blijven, staat zeker vast, nu de grootste deskundige op dit gebied, professor Mr. J. B. MOLTZER, het door hem voor Nederland ontworpen stelsel van landbouwcrediet in de praktijk heeft zien mislukken en daarna zich zelf onbevoegd verklaarde. Men duide mij daarom die bescheiden poging niet euvel! Immers ook het streven alleen is goed als het belangeloos is.

Salvo meliore!

XXI.

HET SCHEMA VAN VOORBEREIDEND ONDERZOEK OP JAVA.

„La question du crédit agricôle est un problème actuel pour Java."

PANDÉMAS.

Alvorens een vijand te gaan bestrijden, moet men trachten diens krachten en zijn eigene te leeren kennen. Het terrein der aanstaande actie moet eerst terdege worden verkend, wil men op succes mogen hopen. Dit vordert de wet tot zelfbehoud. Omtrent den omvang van den landbouw-woeker, meer bepaald van het woekercrediet op Java, bestaan nòch officieele, noch semi-officieele gegevens. Zelfs een benaderend begrip heeft men daarvan niet. Evenmin kent men den nationalen inlandschen rijkdom en de macht van het chineesche kapitaal. Ieder besturend ambtenaar weet wel eenigszins wie zich in zijn rayon met landbouw-woeker afgeven, welke Europeanen en welke Inlanders of met dezen gelijkgestelden gelden uitleenen tegen onderpand met woekerrente, welke Chineezen voorschotten geven aan inlandsche landbouwers op het groene of rijpende gewas, welke rijstopkoopers of padihandelaren zaadpadi leenen tegen woekerrente in natura, welke individueel bezeten gronden bij Europeanen en Chineezen of hadji's zijn bezwaard, doch de groote omvang van het kwaad, zijne verbreiding en uitkomsten zijn nog voor velen een gesloten boek en zullen dit, als niet een anderen weg wordt ingeslagen, wel immer blijven. Dit is evenzeer het geval met de gestie der pandhuispacht en de vele beleeners daarbuiten. [1]

---

[1] Aan officieele verzekeringen dat de misbruiken bij de pandhuispacht *genoegzaam* bekend zouden zijn, is niet veel waarde te hechten. Telkens toch worden nieuwe misbruiken gepleegd en ontdekt.

Overladen met monniken- en compilatiewerk van allerlei aard, steeds ingespannen om aan allerlei collegiën, autoriteiten en vakmannen op de centra van bestuur of aan de daaraan verbonden personen gegevens te leveren, door hunne onderzoekingen verkregen, zijn de besturende en controleerende ambtenaren niet in staat zich voldoende op de hoogte te stellen van de gewichtige aangelegenheid, waarvan de acteurs spelen achter de schermen. En het inlandsch bestuur is begrijpelijkerwijze bij het geven van inlichtingen gereserveerd. Rooskleurige beschouwingen van eerzuchtige bestuurders zijn min vertrouwbaar. Een opzettelijk intestellen onderzoek naar den œconomischen toestand van den inlandschen landbouwer in het algemeen zou noodig vooraf dienen te gaan en tot verrassende uitkomsten aanleiding kunnen geven. (1) Met groot beleid en fijnen tact zou dit onderzoek, spoedshalve door velen tegelijk, moeten geschieden. Doch niet ieder besturend of controleerend ambtenaar is uit kracht van zijn ambt per se daarvoor geschikt. Integendeel, velen zijn geroepen, weinigen zijn uitverkoren! Dat onderzoek zou alleen dan door velen tegelijk kunnen geschieden als het afliep volgens een bepaald plan, van hetwelk de bijzonderheden vooraf werden geregeld. Dat plan kome in hoofdzaak hierop neer. Doel is om zooveel mogelijk te weten te komen de credietwaardigheid der desa als eenheid beschouwd, om daarna de desa's, die in gelijke of nagenoeg gelijke omstandigheden verkeeren, wat haar welvaart of armoede betreft, tot kringen te vereenigen, als basis voor latere coöperatieve landbouwvereenigingen.

Het lijdt geen twijfel of het eindresumé der onderzoekingen voor eene nieuwe landrenteregeling, op Java van 1880—1885 in alle desa's gehouden, zou ten deze een richtsnoer kunnen zijn, beter bruikbaar in dezen geest dan voor eene nieuwe landrente-ordonnantie, zooals is gebleken. Doch oppervlakkig zou dit onderzoek niet mogen worden ingesteld.

(1) Een dergelijk onderzoek op de kust van Bantam, in 1883 nà de Krakatau-ramp ingesteld, bracht rijkdom in stede van armoede aan het licht.

Voor iedere desa (met inbegrip der daartoe behoorende gehuchten) zou moeten worden aangelegd een register, bevattende het zielental volgens de jongste telling, den omvang in bouw's en de geldswaardige opbrengst der bebouwbare velden, verdeeld in natte en droge bouwgronden, idem der totale uitgestrektheid en aantal der erven, het vee (groot en klein vee), het aantal ploegen, eggen, patjol's, vischvaartuigen, netten en fuiken, zoomede de handwerks-gereedschappen en voorts de bijzondere bronnen van inkomsten, als van modderwellen, zoutpannen, zee- en zoetwatervischvijvers, boomgaarden, bosschen, enz., alles met zoo nauwkeurig mogelijk getaxeerde geldswaardige opbrengst of waarde.

Het ondervolgend model van dezen legger van den nationalen inlandschen rijkdom geef ik voor beter:

TIJDVAK 1901 - 1910. | LEGGER OP DEN OECONOMISCHEN TOESTAND VAN JAVA.

Gewest. 1.	Afdeeling. 2.	Distrikt. 3.	Desa. 4.	Nommer. 5.	Totaal zielental. 6.	Bouw's natte velden (rijst). 7.	Totaal product in geld. 8.
Bouw's droge velden (rijst) 9.	Totaal product in geld 10.	Aantal bouw's erf. 11.	Geschatte opbrengst in geld. 12.	Aantal bouw's 2de gewas per jaar. 13.	Totaal opbrengst in geld. 14.	Aantal stuks groot vee. (1) 15.	Aantal stuks klein vee. (2) 16.
Waarde van het vee in geld. 17.	Landbouwwerktuigen (pl[illegible]) (3) 18.	Getaxeerde waarde. 19.	Andere gereedschappen, prauwen, netten. 20.	Getaxeerde waarde. 21.	Bijzondere bronnen van inkomsten. (4) 22.	Geldswaardige opbrengst per jaar. 23.	Totale credietwaardigheid aan roerend goed. 24.

Maximum crediet. 25.	AAN DE DESA WERD EEN TOTAAL CREDIET VERLEEND IN:								Toelichting. 34.
	1903. 26.	1904. 27.	1905. 28.	1906. 29.	1907 30.	1908. 31.	1909. 32.	1910. 33.	

(1) Hieronder te verstaan buffels, runderen en paarden.
(2) Hieronder te verstaan geiten, schapen en kippen.
(3) Ploegen, eggen, patjols.
(4) Hieronder te verstaan die van boomgaarden, koffietuinen, karverhuurderijen en kleine industriën als batikken, weven, drukken van saroengs, enz.

Het onderzoek, noodig voor de opmaking van dezen legger, het levend beeld van den toestand, kan met de voorhanden gegevens bij het kadaster en de europeesche en inlandsche bestuursambtenaren betrekkelijk spoedig afloopen. Het totaal cijfer aan directe belastingen, door elke desa te betalen, kan ter contrôle op de uitkomsten van het onderzoek worden aangewend en moet van de geheele jaarlijksche geldswaardige verdienste der desa dadelijk worden afgetrokken! ([1])

In het algemeen zou als regel dienen te moeten worden aangenomen, dat aan een desa, als eenheid beschouwd, niet meer mocht worden geleend dan een tiende gedeelte van de geheele waarde van haar totaal bezit, zooals dat uit den legger harer credietwaardigheid was gebleken. Die waarde zou in casu moeten worden beschouwd als een vijfvoud van de geschatte jaarlijksche opbrengst harer onroerende goederen, vermeerderd met éénmaal de waarde van haar roerend bezit.

Deze waardebepaling komt ongeveer overeen met die onder inlanders onderling in gebruik. Het totaal credietcijfer zou nimmer de helft der geschatte jaarlijksche opbrengst in geld mogen overtreffen, doch een minimum behoeft niet te worden bepaald voor de desa-leening.

Om de tien jaren zou de legger, bovenbedoeld, na nieuw onderzoek moeten worden herzien. Bij groote calamiteiten als epizoöthiën, overstroomingen, langdurige en ver verbreide ziekten in het gewas, zou het maximum-crediet tot vijftig procent van de waarde van het onroerend bezit moeten kunnen stijgen, doch dan alleen na bekomen machtiging der regeering en tegen lagere rente en op langeren termijn, dan het gewone „cash-credit". Voor dit crediet zou de desa, waar communaal of gemengd bezit voorkomt, bij eenvoudige acte of contract, in de landstaal èn in het Hollandsch gesteld, moeten verbinden, telkens voor een westmoesson (6 maanden) al hare roerende

---

([1]) De waarde van de belasting in arbeid (heerendienst en desadienst) blijve hier buiten beschouwing, als zijnde te variabel.

en onroerende bezittingen, met uitsluiting der ambtsvelden en individueel bezeten gronden. (1)

Verband op langeren termijn zou dienen te worden uitgesloten, behoudens verlenging tot één jaar (burgerlijk), na verkregen machtiging der betrokken centrale kas.

Aan dit contract, geregistreerd bij en door de hoofden van plaatselijk bestuur, zou nà de registratie en van af den datum daarvan, van rechtswege gelijke kracht moeten worden toegekend als aan de grosse eener akte van hypotheek en het uitvoerbaar moeten worden verklaard bij voorraad en voorrang op de roerende goederen der desa in de eerste plaats en daarna op de onroerende goederen der gemeente, zonder nadere ingebrekestelling of executoir-verklaring door een rechtbank. Een landbouw-privilege dus met „droit de suite", in den geest van het Belgische, doch uitvoerbaar bij voorraad.

Bij verzet van de desa in haar geheel of bij onttrekking der verbonden waarden, moedwillig of opzettelijk aan het verband, zou de eisch in civilibus voor den betrokken landraad moeten worden behandeld, indien de vordering meer dan *f* 50 bedroeg.

De onderverdeeling van het crediet zou, onder contrôle van het inlandsch bestuur, moeten worden overgelaten aan de desa, doch alle crediettrekkenden zouden hoofdelijk en solidair, aldus *onbeperkt*, dienen aansprakelijk gesteld te worden voor het geheel van het verleende crediet, verhaalbaar op alle roerende bezittingen der gezamenlijke beleeners in de eerste plaats en zoo deze niet voldoende bleken, ook op de onroerende goederen der waarborgende desa. Het recht zelve zou als landbouwvoorrecht en niet als oogstverband bij wet moeten worden geregeld en vervolgbaar moeten blijven vijf jaren na het ontstaan der vordering en zoo nog niet was geoogst binnen 180 dagen vervolgd moeten worden op het rijpe en gesneden westmoesson-gewas, voor zooveel dit mogelijk ware. (2)

---

(1) Agrarisch eigendom, als bijna niet voorkomend, kan hier gerust buiten beschouwing blijven.

(2) Men zou ook, in navolging van België, dezen termijn op 40 à 30 dagen kunnen stellen.

Bij de vereeniging van meerdere desa's tot coöperatieve landbouwvereenigingen zou de beperkte aansprakelijkheid kunnen worden ingevoerd en alzoo iedere desa slechts aansprakelijk moeten worden gesteld voor een evenredig deel der aan de vereeniging verstrekte credieten plus beloopen renten, berekend naar de grootte van het aan elke desa verleende totaal-crediet.

De desa's, behoorende tot denzelfden kring van credietwaardigheid en gelegen in hetzelfde of aangrenzende districten van bestuur, zouden toegelaten kunnen worden tot eene coöperatieve landbouwvereeniging.

In streken met uitsluitend individueel bezit (West-Java), zoo ook omtrent het beleenen van ambtsvelden, zou in hoofdzaak de regeling van het „cash-credit" met den „bill of sale" van den Schotschen boer, zooals door den heer FOKKENS op de bladzijden 33 en 34 zijner brochure *Verhooging der Volkswelvaart op Java* beschreven, kunnen worden gevolgd. Hypotheek zou echter niet moeten worden gevestigd, alleen een landbouwvoorrecht onder borgstelling van twee gegoede desalieden, mededeelhebbers in de apanage of medebezitters van onbezwaarde individueel bezeten gronden in dezelfde desa. In dat geval zou het individueel maximaal crediet op *f* 60 moeten worden gesteld tegen 6 maanden.

Men verge niet van mij de modellen hier aan te geven, noodig voor het nominatief bezitsregister als hieronder bedoeld, van het contract tot het vestigen van het gemeentelijk of individueel landbouwvoorrecht, enz. Dit zouden altegader uitvoeringsvoorschriften zijn, voor welke in Indië gemeenlijk op de meest paradoxale wijze bureau-specialiteiten of adepten van dien worden aangewezen. Wij zullen ons dus alleen bepalen tot een schema van voorbereiding.

Van elke voorgenomen executie zou vooraf, onder mededeeling van alle omstandigheden daarop van betrekking, aan de regeering moeten worden kennis gegeven, die bij wet bevoegd zou moeten worden verklaard de uitvoering van het voorrecht (c. q. vonnis) opteschorten en den termijn van betaling, bij gebleken buitengewone omstandigheden, onder zoo

noodig nadere beleeningsvoorwaarden te verlengen tot maximaal drie jaren. Hiervoor zou een centrale raad van toezicht moeten worden in het leven geroepen als adviseur der regeering, die tevens den rentevoet der beleeningen jaar voor jaar zou moeten fixeeren. Per desa zou van alle deelhebbers in den communalen grond, de bezitters van individueel bezeten gronden, van erven, van vischvijvers, van huizen, van vee en landbouw- of visscherijgereedschappen, van gamelan's, karren of pedatie's, enz. een afzonderlijk nominatief register moeten worden aangelegd, ter raadpleging door de dorpskas van den kring, de centrale kas en de als bankier fungeerende bankinstelling, die credieten verleent aan de centrale of gewestelijke kassen. Doch hierover later!

Dit nominatief register zou moeten bevatten de namen en nummers van alle hoofden van gezinnen en zou door het inlandsch bestuur onder degelijke contrôle moeten worden samengesteld uit de bestaande desaregisters en onder toezicht van de betrokken controleerende ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur door de administratie der dorpskassen moeten worden bijgehouden. ([1])

Uitdrukkelijk zou moeten worden bepaald, dat wâkaf- en andere heilige gronden als poesaka-, negara, tanah-mesdjid en koeboeran, tanah-astana, huizen, opstallen, kleederen en lijfsieraden, barang-angker of pamalie, enz. van het verband zouden blijven uitgesloten en dat slechts bij uitzondering en alleen na bekomen machtiging der regeering de schuld zou mogen worden verhaald op gemeentegronden (gemeene weiden of bosschen), erven en communale bouwvelden.

Indien bij verzet der desa tegen de credietkas door den betrokken landraad vonnis was gewezen ten nadeele der desa, zou de regeering zich in ieder geval de executoir-verklaring van het vonnis moeten voorbehouden en aldus op het bepaalde bij artikel 81 van het Regeerings-reglement inbreuk moeten worden toegelaten. In de praktijk zal evenwel blijken, dat

([1]) In de registers der jongste volkstelling vinden wij bijna alles, wat wij hier noodig hebben voor dit „bezitsregister".

het zoo goed als nimmer hiertoe zal behoeven te komen. Verdere inmenging in de rechtskwestiën, uit deze aangelegenheid kunnende voortspruiten, zij dan ook niet toegelaten.

Voor het onderzoek en de werkzaamheden, verbonden aan het nauwkeurig opmaken van den legger en van het desa-bezitsregister als bovenbedoeld, acht ik bij voortdurenden, goed geleiden arbeid minstens twee jaren noodig. Deze aangelegenheid toch is te ingrijpend en zal blijken te verstrekkende gevolgen met zich te sleepen, dan dat men zonder ernstige voorbereiding en bepaalde wetenschap van œconomische toestanden er toe mag overgaan de hoogere organisatie der zaak op touw te zetten.

Eene business-like manier van handelen zou ten deze goede, maatschappelijke toestanden kunnen schaden en enorme œconomische verliezen kunnen te weeg brengen. De geschiedenis leerde ons dit.

Zoo acht ik het geraden om die desa's, die gewoon zijn een derde deel (of meer) harer communale gronden telken jare te verhuren aan bestaande ondernemingen van landbouw, voorloopig van deze maatregelen uittesluiten, dito de desa's of gehuchten op erfpachts- en eigendomslanden en op de particuliere landerijen beoosten en bewesten de Tjimanoek, [1] zoomede die in de Vorstenlanden en ook de perdikan-, kepoetihan- en midjin-desa's op Java. Van deze laatste zou de toetreding altijd facultatief moeten blijven.

Men rekene bovendien op een machtig en zich nu reeds organiseerend verzet van het chineesch kapitaal. — Un homme averti en vaut deux!

---

(1) Ook reeds onnoodig geworden door de oprichting der landbouwcrediet bank, de eerste van hare soort te Batavia voor de landerijen bewesten de Tjimanoek.

XXII.

VERGELIJKING MET ENGELSCH-INDISCHE ŒCONOMISCHE TOESTANDEN.

La question du crédit agricôle est un problème actuel pour Java

PANDÉMAS.

Het zal nu in de eerste plaats onze vrijwillig opgenomen taak wezen om, geleid door de ervaring en de resultaten in andere landen verkregen, een schema te ontwerpen voor het bankwezen, dat als motor, als bewegende kracht van het landbouwcrediet voor Inlanders zal kunnen worden gecreëerd.

Tot nu toe hebben wij ons in onze vroegere studiën stelselmatig onthouden van het leenen bij onze naburen, de Engelschen.

Waarom? Om velerlei redenen!

In de eerste plaats uit principe, omdat wij niet wilden gerekend worden te behooren tot het kader dergenen, die op antecedenten (bij anderen) zeilen, daar hierdoor n. b. m. altijd het meer zelfstandig denken wordt belemmerd en het doordringen in eene moeilijke zaak wordt tegengehouden. De mensch is nu eenmaal tot traagheid geneigd. Eigen studie en onderzoek staan o. i. hooger dan navolging.

In de tweede plaats omdat de œconomische toestanden èn in Engeland èn in Britsch-Indië en in andere Britsche koloniën ons verre van bevredigend schenen en wij beducht waren voor het gevaar, wat lang niet illusoir is, dat men zou trachten door nabootsing van wat daar heette geregeld te zijn, zich spoedig van de zaak aftemaken en eene regeling voor onze koloniën zou ontwerpen, die tot verslimmering in stede van

tot verbetering der œconomische toestanden hier zou leiden. Voor eene dergelijke behandeling nu, namelijk waar de Staat de rol van voorzienigheid tracht te spelen, is deze aangelegenheid op Java allerminst vatbaar en veronachtzaamt men het denkbeeld van solidariteit, van coöperatie geheel en al.

In de derde plaats, omdat wat eene groote natie zich op koloniaal gebied kan veroorloven zonder noemenswaardig gevaar, aan onze kleine natie per se niet zou passen, nog gezwegen van de huidige financieele omstandigheden.

En in de vierde plaats, omdat het steeds ons eerlijk streven is geweest te waarschuwen tegen het voortdringen van den geest van dilettantisme op koloniaal bestuursgebied, die van uit de centrale bureau's in Patria en hier komt en aan lieden met weinig of geen ervaring in bestuurszaken een soort relief geeft door aanhalingen uit de werken van Britsche en Britsch-indische schrijvers, onder het verkeerde motto, dat de toestanden in de Engelsche koloniën veel overeenkomst zouden vertoonen met die in onze bezittingen.

Dat de landbouwtoestanden in Europa, oppervlakkig bezien, meer van die in Indië verschillen dan de Britsch-Indische, wil ik wel toegeven, doch waar wij in agraria westersche ideeën hebben overgeplant, zijn de rechtsverschillen juist minder groot.

Het is nu onze taak, wat in de landbouwstreken van het vasteland en in de koloniën van andere landen resultaat heeft opgeleverd, te onderzoeken en wat uit de regelingen daar ook hier kan worden toegepast in een eigen en oorspronkelijke regeling samen te vatten.

Dat wij daarbij het tot weinig resultaat gevoerd hebbende Engelsch-Indische staatslandbouwcrediet niet zullen vergeten, behoeft o. i. geen nader betoog.

Het staat niet aan ons, op dit oogenblik althans, de verzwarende en verderfelijke zijde van al dit pogen van het dilettantisme op koloniaal bestuursterrein aan te toonen. Waar geen stelsel van bestuur bestaat en sinds 1867 ook niet meer bestaan heeft, kunnen wij dit gerust aan den tijd en het logisch en niet te weerstaan verloop der feiten overlaten. Qui vivra

verra! Doch wie geen doove is in Jeruzalem, die zal mij al lang hebben gehoord en begrepen. Wij hebben dan ook niet toegegeven aan den wenk, ons niet lang geleden door het *Soerabajasch Handelsblad* gegeven, om ook het Britsch-Indische systeem van bestrijding van den landbouwwoeker te raadplegen, daar wij juist die toestanden het allerlaatst onder de aandacht wilden brengen bij de publicatie van onze ideeën van het voor ons Indië meest wenschelijke systeem van het landbouwcredietwezen voor inlanders. (1)

Zooals een bekwaam Indisch journalist van grooten naam mij eens schreef, wordt er juist in Indië door de pers op bepaald technisch gebied zooveel gebeunhaasd, dat het niemand zal verwonderen, dat de journalistieke appreciatie mij volkomen koud laat. Om het gevaar te vermijden van niet begrepen te worden, een euvel dat naar ons is gebleken uit de eenzijdige publicatie van den controleur van VLEUTEN in het *Tijdschrift voor binnenlandsch bestuur* wel degelijk bestaat, zullen wij bij de uiteenzetting van ons plan de campagne trachten zoo „plain" mogelijk te zijn. Zooals gezegd, zal onze poging ten goede eene uiterst bescheidene blijven, die wij gaarne geven voor beter, als daaraan totaal geene aspiratiën voor ons zelven verbindend. Wij willen dan ook niet in de aanmatiging vervallen van den schrijver over de gouvernementeele voorschotten-verstrekking aan den kleinen man in Britsch-Indië (ter navolging op Java) en nog veel minder ons zelven in deze zoo uiterst moeielijke en belangrijke aangelegenheid als gids opwerpen, met verwerping of verdachtmaking van hetgeen reeds door anderen van meer ervaring en studie werd aanbevolen of ter overweging gegeven.

Integendeel, wij erkenden ten deze steeds de groote verdiensten van de heeren N. P. VAN DEN BERG, FOKKENS en anderen, waar deze schrijvers zakelijk bleven, HOMAN VAN

---

(1) De studiën door ons in 1897-98 onder den pseudoniem PANDÉMAS gepubliceerd, waren nog niet compleet. Het schema voor toepassing geschikt, ontbrak er nog aan.

DER HEIJDE niet te vergeten. Voor eene kermisachtige aanprijzing is deze zaak waarlijk te ernstig en daarvoor meenen wij ook te veel goeden smaak te bezitten. Het landbouwcrediet worde geen „article de mode", zooals een dasspeld, een charivari, enz. dan wel onderwerp van promotie- of lintjes-jacht!

Gelukkig voor ons en voor Nederland verschillen de landbouwtoestanden in Britsch-Indië zoo hemelsbreed van die op Java, dat wij, alhoewel hier gevaren van œconomischen aard voorziende, toch nog dankbaar mogen denken:

„Wij zijn niet als deze zondaren!" — — — — — — —

Sedert het einde der vorige eeuw is in Britsch-Indië dertigmaal hongersnood geweest. Bij ons op Java driemaal en de laatste, die wij in Bantam mede doorbrachten, kwam juist twintig jaren geleden voor. Hij eischte plm. 200.000 offers.

De verbetering in den œconomischen toestand onder het Engelsch bestuur is in Voor-Indië in deze eeuw van betrekkelijk weinig beteekenis geweest, doordat de belastingen in geld tot het uiterste werden opgedreven. Na 1888 zagen wij in ons Indië de landrente dalen.

Alleen in 1896 kwam eene tijdelijke verhooging voor.

In hare resultaten zijn de œconomische regelingen in Britsch-Indië van 1883 en 1884 een wassen neus gebleken en landbouwcredietbanken bestaan in Britsch-Indië nog nergens.

Enkele cijfers slechts!

In 1871 kwamen tien millioen Hindoes van honger om, in 1877 slechts vier millioen. Volgens de jongste opgaven van den hongersnood vielen in 1897 dertig millioen Hindoes als slachtoffer van gebrek aan voedingsmiddelen en in het vorig jaar stierven bijna zeven millioen inlanders den hongerdood. Totaal 51 millioen in dertig jaren.

Tijdens den jongsten hongersnood hebben 4½ millioen menschen onderstand genoten, ja is het aantal, dat ondersteuning geniet tot over de 6 millioen gestegen. Een groot deel dier hongerlijders ontving dien onderstand in betaalden arbeid, doch het loon bij de reliefworks betaald was zoo karig,

dat velen prefereerden in de desa of langs de wegen van uitputting om te komen of de krachten voor arbeid misten. Het gouvernementeele ondersteunings- of hongersnoodfonds hielp met 125 millioen gulden, een peulschilletje in dit œconomisch débacle. Het Engelsche gouvernement beging de fout van als voorzienigheid te willen optreden, doch schrikte terug voor de financieele gevolgen dezer aanmatiging. Het staatslandbouwcrediet bleek een failure te worden. Bij den jongsten hongersnood verloren de inlandsche landbouwers ontzaglijk veel ploegvee. De gevolgen van roekeloosheid in de verzorging van den veestapel der bevolking zullen zich dus lang doen gevoelen. Streken, die een eeuw lang geen gebrek hebben gekend, als Kottiawar en Baroda, de welvarendste gedeelten van Voor-Indië, hebben nu geducht geleden. Het feit alleen van het late doorkomen der winterregens 1899/1900 over een groot gebied, was van deze ontzettende ramp de oorzaak. Dit kan ook ons overkomen! Met de verstrekking van voeding bemoeit het Engelsche gouvernement zich niet en heeft dit nimmer gedaan.

Daartegen steken onze maatregelen in 1881 in Bantam gunstig af en de openbare liefdadigheid zorgde schitterend voor de ongelukkigen van de Krakatau-ramp (1883). Wat toen is geleden en hoe daarin op onbekrompen wijze gedurende de eerste maanden is voorzien, is ondergeteekende, die alles medemaakte, bekend, van St. Nicolaaspunt af tot Oedjoeng Koelon, 1883/1884. [1]

In dezen tijd van vooruitgang op sociaal-œconomisch gebied, overal ter wereld, zooals wij gezien hebben, is de heerschende ellende in Britsch-Indië dubbel droevig en ontzettend. In verscheidene districten hebben dertig procent van de bevolking niets anders om te leven, dan hetgeen zij van de staatsliefdadigheid ontvangen. Om de noodlijdenden van de ondersteuningswerken afteschrikken, maakt het Engelsch bestuur

---

(1) Op mijne 27-daagsche voetreis of tocht door het verwoeste Zuid-Bantam (September 1883), heb ik de uiterste ellende aanschouwd en medegeleden.

den arbeid zoo zwaar mogelijk en de loonen zijn daarenboven tot een minimum verminderd. Men laat de ongelukkigen den geheelen dag steenen stuk slaan in de brandende zon en betaalt hun 's avonds een belachelijk hongerloontje uit, ternauwernood voldoende om hun één dagelijkschen maaltijd te kunnen betalen. Hier en daar sterft meer dan de helft op het werk. Volgens het jongste „Blue-book of the causes of the recent famine in Bombay" ligt de hoofdoorzaak dezer rampen in het feit, dat de binnen- en buitenlandsche handel en industrie van Indië bijna geheel in handen der Engelschen en Armeniërs is, wier streven het uitmaakt om binnen den kortst mogelijken tijd met het verdiende geld het land weder te verlaten, waardoor ontzaglijk veel kapitaal aan de koloniën onttrokken wordt, nog vermeerderd door de hooge traktementen van „the convenanted civil-service", „the service of the law", „the army and the navy." Aldus weder tout comme chez nous, als men voor Armenianen leest Chineezen en de slecht betaalde inferieure ambtenaren van het binnenlandsch bestuur en leger en marine uitzondert. De arme bevolking in Britsch-Indië is dan ook zwaar belast en kan niets oversparen, ternauwernood zich voeden. 360 millioen guldens worden jaarlijks aan de welvaart van Voor-Indië onttrokken en gaan naar Engeland om nimmer terugtekeeren. Evenmin als hier vindt men in de binnenlanden van Britsch-Indië philanthropen bij de vleet, maar toch ken ik landhuurders op Java, die zich persoonlijk ontzettende opofferingen getroosten voor het welzijn en de welvaart hunner bevolking en nu de oogen geopend zijn, twijfel ik niet of ook bij de regeering zullen meer en meer humanitaire begrippen tegenover den inlander post vatten. (1)

Bij één slechten oogst in Engelsch-Indië slechts wordt de te keeren ellende, gelijk tegenwoordig, afgrijselijk. De veeziekte heeft deze calamiteit nog vergroot. Slimme en gewetenlooze handelaars van allerlei natiën maken van den toestand

(1) Dat ik niet verkeerd heb gezien, bewijzen de jongste voorzieningen ter bestrijding der volksrampen in Grobogan, Demak en Djoewana.

gebruik om de inlanders hunne runderen af te koopen voor spotprijzen, om de huiden en de horens te verhandelen, en bij de armoede en het geldgebrek onder de bevolking bestaat er geen kans, dat deze later andere runderen er voor in de plaats zal kunnen koopen. Hetzelfde zagen wij in West-Java van 1879 — 1884 gebeuren, gelukkig op kleine schaal. Het is nu in Britsch-Indië één groot œconomisch débacle, verspreid over het presidentschap Bombay, de Rajapoetna en een groot deel der Midden-provinciën. Van de 85 millioen zielen in de geteisterde streken lijden er 62 millioen gebrek.

Doch ook het presidentschap Madras, waarop de controleur VAN VLEUTEN ons heeft attent gemaakt, heeft van deze ellende veel te lijden gehad, hoewel minder dan het Oosten. En naar dit kerkhof, naar deze hel van œconomisch bestuursbeleid in verkeerde richting zou de voorbarige jeugdige gids in deel XX, afleveringen 1 en 2 van het *Tijdschrift van binnenlandsch bestuur*, ons willen heen leiden, met terzijdestelling van al wat in Europa, in de Fransche koloniën, in Amerika en elders werd beproefd op coöperatieven grondslag met goede, zelfs schitterende uitkomsten. Hij, die den heer FOKKENS gebrek aan ernst durft verwijten, wat *hem* allerminst past, kan moeilijk zelf als ernstig, ook niet als competent worden beschouwd. De buitengewone omstandigheden, door schrijver op bladzijde 37 zijner verhandeling bedoeld, komen in Voor-Indië telkens en telkens terug, zijn dus niet meer buitengewoon, maar periodiek wederkeerend en wijzen er m. i. voldoende op dat de wet van 1884 in Britsch-Indië doel heeft gemist en waarschuwen ons tegen het staatslandbouwcrediet op Engelsch-Indischen leest. Het feit alleen dat in tien jaren tijds slechts gemiddeld een bedrag van *f* 82.000 per jaar aan landbouwvoorschotten werd uitgegeven in Madras enz. tegen eene jaarlijksche kapitaal-onttrekking van ettelijke millioenen, bewijst meer dan duidelijk, dat het met deze aangelegenheid in Britsch-Indië geen ernst is geweest. En dat die resultaten zoo treurig zijn, ligt geheel in den Engelschen

exploitatie-geest, die de noodzakelijkheid der oprichting van landbouwcredietbanken op solidairen grondslag over het hoofd heeft gezien èn in Engeland zelf èn in zijne koloniën. Van 1892 af dateert in onze koloniën het Britsch-Indische navolgings-systeem, het anglo-jingoïsme, dat helaas in zooveel richtingen reeds heeft geleid tot onpractische, ja zelfs onuitvoerbare regelingen. Tegen die richting te waarschuwen, hebben wij ons tot taak gesteld, louter uit belangstellIng voor het schoone erfdeel onzer vaderen, zonder baatzuchtige bedoelingen. Dat hier en daar harde waarheden zijn gezegd, kon niet ontgaan worden. De wetenschap der sociale œconomie leidt tot cynisme en kent geen personenvrees. Of er daarom in de van enkele zijden zoo hooggeprezen Britsch-Indische regelingen niets bruikbaars is voor Java, is eene tweede kwestie, die wij ons voornemen nader te behandelen.

XXIII.

DE MADRAS-REGELING EN HET VOORSCHOTTEN-STELSEL IN ENGELSCH-INDIË. — BEGINSELEN EENER REGELING VOOR JAVA.

La question du crédit agricôle est un problême actuel pour Java.

PANDÉMAS.

Les idées marchent, mais le crédit agricôle à Java ne marche pas (si) facilement!

Bij de Madras-regeling ([1]) omtrent het verleenen van gouvernements-voorschotten aan inlandsche landbouwers (*Agriculturist's Loans Act. no. XII* van 1884) heeft men getracht langs empirischen weg den landbouwwoeker te keeren met staatscrediet tegen zoowel zakelijken als persoonlijken waarborg en op eene merkwaardige wijze *grond*-crediet en *landbouw*-crediet door elkander gehaspeld, zooals in § 2 dier regeling is te lezen.

Men beging daarbij nog de groote fout, zoowel europeesche als inlandsche ambtenaren zelfstandig gouvernements-gelden in voorschot tegen interest te laten geven, met het natuurlijk gevolg, dat de zaak niet slaagde en ook niet slagen kon. Daarvoor waren de Engelsch-Indische ambtenaren œconomisch te weinig onderlegd en werd het systeem zelf te ondoordacht ingevoerd. Toen de zaak te duur werd en de schatkist de voorschotten niet meer kon dragen, moest men terug. Ieder voerde naar beste weten de administratie; in het geheel zat geen verband en de resultaten waren dan ook uiterst gering

---

([1]) De overige regelingen in Engelsch-Indië, als uitgaande van hetzelfde grondbegrip, zullen wij maar buiten bespreking laten.

— zelfs negatief. Tegen zulk een systeem, als het er een is, dient te worden gewaarschuwd.

In 1897 stond ons gouvernement voor mijne afdeeling renteloos toe een bedrag van *f* 12.825, ter verstrekking aan de bevolking voor den aankoop van zaadpadi, ten einde de gevolgen der koortsepidemie van 1896/97 te keeren. Ultimo 1898 was dit geheele voorschot terugbetaald.

Onlangs geschiedde dit weder voor de afdeeling Grobogan in dit gewest, ten bedrage van *f* 8100 om dezelfde redenen — wederom renteloos.

In 1880 voerde ons gouvernement 10.000 karbouwen van uit de Preanger in Bantam in en verdeelde dat ploegvee onder de bevolking, om de gevolgen van de epizoöthie in dat gewest te keeren.

Herhaalde malen geschiedde dergelijke hulp op Java en steeds kreeg het land zijne voorschotten of uitgaven terug, als de oorzaken, die de verstrekking noodzakelijk maakten, waren opgeheven. Dit gouvernementeele voorschotten-systeem (zonder rentebetaling) is hetzelfde, doch royaler en daarom beter dan het Engelsch-Indische, maar is nog geen landbouwcrediet.

De Poerwokertosche Hulp-, Spaar-, Voorschot- en Landbouwcredietbank (?) deed ongeveer hetzelfde volgens hare statuten van 1896, als in Britsch-Indië geschiedde, doch niet met gouvernementsgelden, maar met een deel der ingelegde spaarpenningen van Europeanen en inlanders, hetgeen in het algemeen, mijns inziens, niet is aantebevelen. [1] Zij verleende aan groepen van landbouwers met solidaire (?) verantwoordelijkheid in hoofdzaak voorschotten voor den aankoop van zaadpadi tegen interest, doch een landbouw-credietbank in den engeren zin was zij tot nu toe niet. Zij zelve had geen crediet en was ook niet gerechtigd tot bankactiën. Mogelijk is zij dit nu wel, door de jongste goedgekeurde wijziging in hare statuten, mij nog niet bekend, geworden.

---

(1) Een gemengd aandeelen-kapitaal leidt allicht tot bevoorrechting der meest ontwikkelde alias Europeesche aandeelhouders.

Om er niet meer van te zeggen heeft de Poerwokertosche instelling als hulp- en spaarbank met veel succes gewerkt, maar als credietbank heeft ze tot nu toe weinig of niets te beteekenen gehad.

Ze werkte in die richting alleen door het uitleenen van gelden voor zaadpadi tegen interest aan bovengenoemde groepen, doch hare gestie als credietinstelling was, ondanks de toewijding harer directie, van luttele beteekenis. (1)

De studie van het landbouwcrediet is eene tweeledige, nl. eene agrarisch juridische en eene sociaal-œconomische. De eerste omvat de theorie, de tweede eischt de practische toepassing. Zonder de eerste is de tweede onmogelijk. De voorstander van de navolging van het Britsch-Indische systeem van staatslandbouwcrediet (2) in het *Tijdschrift voor het binnenlandsch bestuur* deel XX (afleveringen 1 en 2) heeft dit blijkbaar over het hoofd gezien en prijst klakkeloos een stelsel van gouvernementeele voorschottenverstrekking op interest, dat den naam van landbouwcrediet in het geheel niet verdienen kan. (2) Zijn medevoorstander van een dergelijk stelsel, doch veel beter uitgewerkt dan het Engelsch-Indische volgens de voorstelling in genoemd tijdschrift, den oud-resident F. FOKKENS, bestrijdt hij bovendien op de meest vinnige wijze.

Errare humanum est!

Toch zijn er gelukkige momenten in zijne verhandeling en deed hij een goed werk met iets op dit moment te publiceeren, wat, volgens de resultaten, juist niet voor navolging vatbaar is en waaraan de regeling van het bankwezen geheel ontbreekt; waarover later.

---

(1) Reeds in 1897 hebben wij onder den nom de plume PANDÉMAS in onze studie *De rijkspostspaarbank in verband met de locale spaarbanken (Soerabajasch Handelsblad)* de fouten der Poerwokertosche instelling omschreven.

(2) De Engelsch-Indische ambtenaar F. NICHOLSON heeft dit begrepen en daarom in zijn werk, dat niet in den handel is en wat bij de algemeene secretarie onbekend bleek, de invoering van landbouwcredietbanken in Madras aanbevolen.

In ieder geval de tijdgeest vraagt eene practisch-eenvoudige oplossing van dit zoo uiterst moeielijke en voor onze koloniën meer ingewikkeld vraagstuk dan ergens ter wereld, in verband met de door ons zoo gecompliceerd gemaakte agrarische en fiscale toestanden der inlanders op Java, te meer nog aangezien het woekeren den vreemden Oosterling en den javaanschen kapitalist in het bloed zit, zoodat van vele zijden groote tegenwerking en oneerlijke concurrentie is te wachten.

Volgens de jongste berichten schijnt men ook in Patria van plan te zijn de theoretische zijde van de practische zijde te willen gaan afzonderen en langs den empirischen weg te willen komen tot de theorie, tot de regeling in juridisch-agrarischen zin der aangelegenheid.

Zooals wij reeds vroeger aantoonden, is dit onderwerp voor proefnemingen, die bij de uiteenloopende œconomische toestanden ons weinig kunnen leeren, niet geschikt. Wat voor een zekere streek goed en deugdelijk kan blijken, zal in een daaraan grenzende streek langs den empirischen weg totaal mislukken. Proeven, door onbevoegden genomen, bewijzen niets. „Pour savoir quelque chose, il faut l'avoir apprise" en naar onze meening moet de theorie de praktijk voorafgaan.

Studie en onderzoek zijn daarom noodig vóór de toepassing en aangezien deze studie omvat staatsœconomie, agrarische en juridische wetenschap, kennis van landbouwtoestanden en van de inlandsche huishouding, bovendien een zekere mate van handelskennis en boekhouding vereischt en in het algemeen der coöperatie-wetenschap zeer nauw verwant is, zoo hadde men naar mijn bescheiden meening de zaak commissoriaal dienen te moeten aanvatten.

In de voorbereidings-commissie hadden zitting moeten nemen een paar europeesche en inlandsche hoofdambtenaren van het binnenlandsch bestuur, een jurist, een bekend landhuurder of landeigenaar (planter) en een bevoegd handelsman of bankier, die na beëindiging van hun onderzoek eene regeling van de zaak zouden hebben moeten ontwerpen, gebaseerd op hunne gemeenschappelijke kennis en ondervinding.

Door aan die commissie een zekeren termijn van voorbereiding te stellen, had men het euvel kunnen vermijden van langen duur, dat gewoonlijk dergelijke commissiën in Indië aankleeft.

Deze zaak, die goed aangevat, een ommekeer ten goede zal kunnen brengen in den geheelen œconomisch vervallen toestand onzer koloniën en meer dan gewone kennis van verschillende vakken van wetenschap vordert, is zeer omvangrijk en belangrijk. Voor één man, welke zijne physieke en intellectueele krachten ook mogen zijn, is die taak te zwaar, te omvangrijk, altijd in de veronderstelling, dat hier het ernstige voornemen bestaat in het belang van zoovele millioenen inlanders werkzaam te zijn en dat zal toch zeker wel zoo wezen! Na nauwgezette overweging dient men een goed omlijnd stelsel te hebben, alvorens tot uitvoering of proefneming te kunnen overgaan.

Nu is men den weg ingeslagen in de richting van het staatslandbouwcrediet op empirische wijze, dien ik op grond van de in België en in Britsch-Indië opgedane ervaring ten zeerste moet ontraden, vooral omdat een staat, en juist een kleine staat, geene „voorzienigheid" kan zijn en de risico voor buitengewoon groote staatsuitgaven en verliezen niet mag loopen. Waar eenmaal toch de staat zelf eene bankinstelling als rijkszaak erkent en door eene speciale wet regelt, is ook staatsgarantie onvermijdelijk. Die niet wettelijk te geven, zou gelijk staan met het niet instaan van aandeelhouders voor de soliditeit hunner eigen instelling en zou alzoo onmiddellijk worden opgevat als een votum van wantrouwen van den staat zelf tegenover een officieel lichaam.

Om de zaak te beginnen met een bedrijfscrediet, door den Staat te geven, zooals de minister in zijne Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Eerste Kamer over de begrooting van 1901 heeft gezegd, is een bedenkelijke staathuishoudkundige stap in slechte financieele tijden.

Ik schatte vroeger voor het eerste bedrijfscrediet van staatswege minimaal 20 millioen noodig en zeker is dit niet te veel

voor het geven van den eersten stoot aan de zaak over den geheelen archipel, zooals in de bedoeling schijnt te liggen. Java telt ± 5 millioen hoofden van landbouwende gezinnen en zou dit aanvangsbedrijfkapitaal reeds alleen eischen.

Wil de staat voor eens een „don gratuit" aan de instelling geven van geringeren omvang, dan is daartoe wel een beter middel, dat wij in een volgend opstel zullen aangeven.

Men vatte nu wederom deze regelen op indisch-bureaucratische wijze niet op als eene onwelwillende critiek op hetgeen reeds werd verricht, wij erkennen dankbaar, dat met deze zaak voortgang werd gemaakt, maar alle begin is moeielijk en eenmaal verkeerd aangevat, kunnen de œconomische nadeelen, ook in verband met onze heerschappij, niet te licht worden geschat.

Zoolang de geheele regeling niet vaststaat, is daarenboven de risico voor verliezen langs den empirischen weg niet gering en het zou zeer te betreuren zijn als deze verliezen er toe leidden om de zaak te laten rusten.

Bovendien, uitsluitend aangevat door ambtenaren van het binnenlandsch bestuur en van de bureau's, die voor deze zaken geene opleiding hebben genoten, noch daarvan meer speciale studiën maakten, blijft het inslaan van den autocratisch-empirischen weg gevaarlijk, voor welke richting, door den minister aangegeven, de tijdsomstandigheden zich allerminst leenen. Het woekerkapitaal toch zal de uitvoering in niet geringe mate tegenwerken en het zou verkeerd wezen door het gelijktijdig of voorafgaand losmaken van het groote pachtkapitaal (pandhuizen) deze concurrentie kunstmatig te vergrooten.

Als het landbouwcrediet voor inlanders eerst goed werkt, kan naar mijn bescheiden meening pas worden overgegaan tot het nemen der pandhuizen in eigen beheer, al is ook de pacht daarvan een gruwel in de oogen van elk rechtvaardig bestuurder. Wat het zwaarste is, moet ook het zwaarste wegen.

Vertrouwt men het landbouwcrediet voor inlanders uitsluitend toe aan het binnenlandsch bestuur, dan is het gevaar voor ambtelijke zinnelijkheid in bank- en credietzaken bovendien

niet gering bij het bekende feit, dat men in de koloniën moeielijk hen loslaat, aan wie men eenmaal de zaak heeft opgedragen, ook al zijn de resultaten negatief of twijfelachtig.

Om al deze en nog meerdere redenen, hier niet te noemen, acht ik het overhellen naar den kant van het staatslandbouwcrediet met staatslandbouwcredietbank(en) gevaarlijk, dat, gevoegd bij Indië's financieele onzelfstandigheid, ons in tijden van landbouwrampen in groote ongelegenheid zou kunnen brengen en ons bestuurscrediet zou kunnen schaden. Dat moge Engeland kunnen afwachten, wij niet. Zooals ik reeds in opstel XIX zeide, is het niet de kwestie om voor den inlandschen landbouwer, waar ook, goedkoop geld beschikbaar te stellen ten koste en uit den zak der overige ingezetenen, alsof de staat eene soort aardsche ,,voorzienigheid" ware, van welke alle contribuabelen uitkomst kunnen verwachten, maar is het de zaak om een nuttig en practisch gebruik te maken van enkele geschikte instellingen, die te laten werken zonder noemenswaardige risico en de kosten behoorlijk in rekening te brengen. Zijn die instellingen er nog niet, dan dienen ze eerst gecreëerd te worden. Het solidariteits-beginsel in het desaverband zelf zal ons daarbij, vooral in streken met overheerschend communaal bezit, een machtige hulpfactor blijken te zijn.

Met Dr. G. J. D. Mounier in het *Archief van de verzekeringswetenschap en aanverwante vakken* (4de deel, 6de aflevering, pagina 628 v. v.) ben ik het dan ook geheel eens, dat het noodig is, alvorens tot de uitvoering van eenig plan in credietzaken overtegaan, alles eerst goed en grondig te overwegen, de mogelijke en waarschijnlijke gevolgen nategaan, waarbij vooral dient te worden gelet op de complicatiën, die zich kunnen voordoen. En ik geloof zeker dat iedere handelsman, elke jurist, ja zelfs de grootste bestuurs-optimist zal overtuigd zijn dat het hier geldt een van de moeielijkste en meest gecompliceerde vraagstukken van den dag, van welke de rechts- en commercieele gevolgen eerst behoorlijk dienen te worden overwogen en zooveel mogelijk dienen te worden voorzien.

De verantwoordelijkheid voor deze zaak op de schouders van één man is een te zware last.

Geloof daarom niet, dat het schema, dat wij met de meeste bescheidenheid durven publiceeren na jarenlange studie, volledig of zelfs maar in een enkel opzicht bruikbaar is, wij durven daaromtrent niet de minste verwachtingen koesteren, want telkens en telkens zal het blijken, dat wij zaken over het hoofd hebben gezien en complicatiën zich zullen voordoen, die belangrijke afwijkingen en verbeteringen noodzakelijk maken. (1) Ook in 1897 gaven wij een plan in resumptie aan — „voor beter", (vide bladzijde 45 van den overdruk der *Locomotief* de dato 21, 23, 24, 29 en 31 Juli, 6, 17, 18, 19 en 23 Augustus, doch werkten dit niet uit.

Wel kunnen wij gerust zeggen, dat wij na nauwgezette overweging in zake het bankwezen eene keuze hebben gedaan in de Italiaansche richting, in zake het spaarkassenwezen in de Duitsche en wat betreft het rechtsverband in de Belgische richting.

J'ai pris mon bien; partout je l'ai trouvé.

Voor Java staan wij voor een landbouwcrediet voor inlanders, d. w. z. een stelsel van landbouwbanken, geschoeid op den leest der Italiaansche wet van 1887, behoudens enkele vereenvoudigingen. Het juridisch gedeelte der zaak voorloopig latende rusten, komt het ons voor, dat Java reeds enkele bankinrichtingen bezit, die men alleen nog in aantal moet uitbreiden en vervolgens in een credietverband dient te brengen, om tot een resultaat, tot een geraamte der zaak te kunnen komen. Zonder dat verband kan deze zaak onmogelijk slagen, zooals wij o. m. in België en in Duitschland en eigenlijk overal hebben gezien en zooals Britsch-Indië „à force d'argent perdu" heeft bewezen.

---

(1) In onze studie in 1897 over dit onderwerp bespraken wij den meest wenschelijken en in de praktijk meest bruikbaren vorm der plaatselijke spaarkassen. De woud-be-criticus in het *Tijdschrift voor het binnenlandsch bestuur* verwart hier spaarkassen met landbouwcrediet.

In de eerste plaats dan hebben wij hier op het oog de Javasche Bank met haar vijfjaarlijksch octrooi, de spaarbanken, ook voor inlanders, te Batavia, Samarang en Soerabaija en de meer speciale spaarbanken voor inlanders te Poerwokerto, Modjowarna (¹), Kendal Pajak en Pas-rêpên, om niet te vergeten dergelijke spaarinrichtingen met centraal toezicht door het krachtig initiatief van den voortvarenden resident van Cheribon op alle afdeelingshoofdplaatsen in dat gewest opgericht. Dat voorbeeld verdient navolging in elk gewest.

Uit het voorgaande valt gemakkelijk afteleiden dat wij ons schema hebben gesplitst in vier deelen.

a. de voorbereidende onderzoekingen, betreffende den nationalen rijkdom en den omvang van den landbouwwoeker (reeds behandeld in hoofdstuk XXI).

b. het spaarbank- of spaarkassen- en credietbankwezen als bewegende kracht der zaak;

c. de agrarisch-juridische regeling der zaak bij een wet regelende het toezicht door de regeering uit te oefenen.

d. de landbouwwoekerwet als repressief tegen den woeker en ter bevordering der goede werking van het landbouwcrediet.

(¹) Ongetwijfeld de beste, al heet ze ook alleen maar eenvoudig „separbang djawa”.

XXIV.

STAND DER ZAAK OP JAVA.

La question du crédit agricole est un problème actuel pour Java.

PANDÉMAS.

Op het gebied van het bankwezen voor het drijven van het inlandsch landbouwcrediet op Java is in den laatsten tijd vooruitgang te bespeuren. Zooals altijd overwint wederom het particulier initiatief het eerst de vrees voor échec. Konden wij in ons vorig opstel wijzen op het gelukkig initiatief van den resident van Cheribon, J. W. MESMAN, tot het oprichten van spaarbanken voor inlandsche ambtenaren en hoofden op alle afdeelingshoofdplaatsen van dat gewest (onder centraal toezicht eener commissie ter gewestelijke hoofdplaats), welke inrichtingen later, als zij crediet verdienen, mogelijk in een credietverband ten behoeve van den kleinen inlandschen landbouw zullen kunnen worden opgenomen, de jongste nieuwsbladen brachten ons de heugelijke tijding, dat, dank zij de energie van het bestuur der Bataviasche Landbouwvereeniging, te Batavia eene landbouwcredietbank voor Inlanders op de landerijen bewesten de Tjimanoek werd opgericht, op den voet eener naamlooze vennootschap.

Bravo, resident van Cheribon, u heeft gedaan wat mogelijk was binnen de perken uwer ambtelijke bevoegdheid, u heeft getoond te begrijpen, dat uw gewest bij de viering van het huwelijk van Hare Majesteit onze geëerbiedigde Koningin geen beter geschenk kan worden gegeven dan dezen eersten stap op den weg der œconomische ontwikkeling der inlandsche

bevolking! Het is volkomen juist eerst den spaarzin optewekken, om daarna door middel van geldleeningen onder solidair verband overtegaan tot opheffing van den kleinen landbouw, van de levensader van het javaansche volk.

Ik kan dit stelsel van actie dan ook eerder aanbevelen, dan een systeem van proefbanken naar een gegeven model, dat, evenals in Engelsch-Indië is gebleken, moet leiden tot decepties. De proefbanken te Poona (Bombay) en te Songad (Midden-provinciën) hebben dit voldoende bewezen en het zou mij niet verwonderen als ook de derde proefbank, in Baroda opterichten, hetzelfde lot zal ondergaan.

Het is minder de zaak dat eene bank of kas ruimte moet hebben in hare statuten zich te vervormen naar plaatselijke behoeften of eigenaardigheden, het is de kwestie dat een convergeerend en divergeerend stelsel van geldcirculatie tusschen de verschillende credietinstellingen worde gecreëerd, dat overschotten wegneemt, waar die ontstaan op een tijd, dat aan andere gelijksoortige instellingen eischen worden gesteld, waaraan dadelijk moet worden voldaan.

Om concreet en ook plain genoeg te zijn om te worden begrepen, zij het volgende tot toelichting medegedeeld.

In verschillende gedeelten van Midden-Java, genoegzaam bekend, doen zich periodiek misoogsten voor of wordt de tijd van den padi-oogst door overstroomingen, tijdens het gewas nog zeer jong is en die langer dan zes weken aanhouden, erg vertraagd, daar drie-, viermalen moet worden geplant. Daar ontstaan in de maanden Januari tot Mei behoeften, die in gelukkiger streken als Banjoemas en Bagelen nimmer worden gevoeld of gekend. Stel nu dat over eenige jaren overal voldoende spaarkassen, tevens landbouwcredietinrichtingen zijn verrezen, dan is het credietverband noodig om den nivelleerenden invloed der groote getallen te kunnen aanwenden, dan behoort de eene bank aan de andere te kunnen leenen onder zekere waarborgen en dan behoort de hoofdcredietinstelling deze transactiën te kunnen leiden. Zonder credietverband tusschen de centrale en de plaatselijke kassen, Duitschland en België

hebben het zoo prachtig bewezen, zonder de leiding eener hoofdcredietinstelling, is het landbouwcrediet een hoogst gevaarlijke onderneming. Men vervalt dan in allerlei systemen en methoden van voorschottenverstrekking op pand, op termijn, op prolongatie en het échec is daar, zoodra in eenige streek eene calamiteit van eenigen omvang zich doet gevoelen.

Wij moeten dan ook nog eens voor al waarschuwen tegen proefnemingen, toepassing van statuten of reglementen, te A proefhoudend gebleken op de plaats B. C. D. en dergelijke empirische c. q. generaliseerende of uniformiseerende stelsels, gedreven door weinig onderlegd personeel en door bureaucraten beoordeeld. Die zich aan een ander spiegelt, spiegelt zich zacht!

Laten wij ons aan Engelsch-Indië spiegelen.

De landbouwcredietbank „Tjimanoek", werkende als vennootschap, begint met een kapitaal, gefourneerd door aandeelhouders, dat aanvankelijk *f* 50,000 bedraagt. Het bestuur bepaalt naar gelang der behoefte het uitgeven van de serieën. Deze aandeelen zijn elk *f* 100 groot. De eerste serie bedraagt *f* 5000 en werd in opvolging der wet dadelijk volgefourneerd.

Het dagelijksche beheer wordt uitgeoefend door een directeur, onder contrôle der directie van de bataviasche landbouwvereeniging.

De maximum rente voor de leeningen is bepaald op 1½ procent 's maands of 18 procent 's jaars, maar voorloopig werd besloten niet meer dan 1 procent 's maands te berekenen.

Aan de aandeelhouders wordt uit de te maken winsten vijf procent van hun geld gegarandeerd als dividend en van de overwinst wordt vijftig procent in de kas gestort tot het vormen van een reservefonds; de overige vijftig procent zullen worden verdeeld tusschen den directeur en het bestuur der Bataviasche Landbouwvereeniging, in de verhouding van 2 tot 3.

Deze inrichting beoogt derhalve winst, doch zooals blijkt eene matige, die bij het houden eener grootere reserve nog meer zou zijn te billijken. Bij de instructie voor den directeur is bepaald, dat het minimum voorschot per hoofd *f* 120 bedraagt.

De wijze van terugbetaling wordt geregeld door den directeur.

De voorschotten worden verleend op zes maanden tot tien maanden.

Bij wijze van uitzondering kunnen ook gelden worden verstrekt voor den aankoop van rijst of padi voor de voeding van hen, die bouwgronden bezitten, doch op geen langeren termijn dan drie maanden.

De aansprakelijkheid der aandeelhouders en bestuurders wordt blijkens het bovenstaande (meer is ons niet bekend) geregeld door de artikelen 36 tot en met 56 van het Wetboek van Koophandel, speciaal de artikelen 39 tot en met 48. Men lette voorts op het bepaalde bij de artikelen 49 en 50 van het Wetboek van Koophandel voor Nederlandsch-Indië.

Voor zoover wij de statuten uit het voorgaande mogen beoordeelen, hebben wij hier te doen met eene jeugdige landbouwcredietinstelling, geschoeid op den voet der Schulze-Delitsche volksbanken in Duitschland. Omtrent deze instellingen en hare werking hebben wij in Hoofdstuk XI het een en ander gezegd, dat wij thans niet zullen herhalen.

Wij wenschen het jeugdige crediet-instituut, dat wij als de eerste landbouwcredietbank voor Inlanders op Java kunnen begroeten, alle mogelijke succes toe.

Door het bestuur der coöperatieve vereeniging van Raiffeisen-Banken en landbouwvereenigingen, welke te Utrecht haar hoofdzetel heeft, is onlangs een propaganda-geschrift verspreid, dat per 100 exemplaren (franco per post in Nederland) voor 5 centen verkrijgbaar was, terwijl besturen van landbouwvereenigingen op aanvraag gratis een exemplaar kunnen bekomen.

In dat geschrift zijn in haar geheel opgenomen de modelstatuten voor coöperatieve leenbanken, aangesloten bij de centrale bank te Utrecht, voorafgegaan door eene zeer interessante inleiding, waarin duidelijk worden aangetoond de voordeelen, verbonden aan een goed georganiseerd landbouw-

credietwezen. Het behelst vele bijzonderheden betrekkelijk het in Duitschland geboren en door genoemde bank te Utrecht principieel gehandhaafde zoogenaamde „Raiffeisen-stelsel” en zijner werking in tal van andere landen. Zonder direct tot navolging aan te sporen, kunnen wij dit geschrift tot meerder begrip van het landbouwcredietwezen gerust ter lezing aan bevoegden en onbevoegden aanbevelen. Het is daartoe populair genoeg gesteld.

In Nederland zijn de behoeften op dit punt reeds zoo overtuigend gebleken, dat het Nederlandsche Landbouwcomité in 1894 eene speciale commissie van onderzoek benoemde, bestaande uit de heeren Mr. N. G. Pierson, voorzitter, H. F. Bultman, F. F. s' Jacob, F. B. Löhnis, Armand Sassen, Jhr. Mr. W. H. de Savornin Lohman, Mr. A. Slotemaker, P. F. L. Waldeck en J. Bs. Westerdijk leden, terwijl Mr. Ferf als secretaris fungeerde. Het verslag der handelingen, verricht door het Nederlandsche Landbouwcomité over 1897, bevat de uitvoerige en zakelijke rapporten dezer commissie. De meerderheid plaatste zich met meer of minder voorbehoud op het standpunt der staatshulp, doch de minderheid en zeker niet de minst competente, Pierson, s' Jacob, Bultman en de Savornin Lohman, op het standpunt van de niet-wenschelijkheid van staatshulp in credietzaken voor den landbouw.

Wat Java betreft, ik heb mij aangesloten en schaar mij nog steeds aan de zijde dezer intellectueele minderheid, speciaal uit een zuiver sociaal-politiek oogpunt, omdat een staatslandbouwcrediet, bij gering échec zelfs, ons koloniaal overwicht op den inlander dadelijk en in zijn geheel in de waagschaal stelt. Wij toch vormen eene kleine natie, die tegenover millioenen Aziaten slechts kunnen blijven heerschen door geldelijk overwicht. Omtrent intellectueel overwicht make men zich niet langer illusiën; die tijden zijn voorbij en komen niet terug. Indië is en blijft een geldland, waar de mammon troont en zal blijven tronen en waardoor zelfs het onmogelijke mogelijk wordt. Het kapitalisme heeft geen moraal. Eigenbelang en plichtsbetrachting worden hier geïndentificeerd.

In bijna de geheele oude wereld, ook in Amerika, is het stelsel van banken, waarvan RAIFFEISEN de uitvinder is, min of meer gewijzigd, naar gelang der plaatselijke behoeften en eischen, in de praktijk het doelmatigst en minst kostbaar gebleken.

Ook in verschillende koloniën vinden wij ze terug. Het zal dan ook wel geen verder betoog behoeven dat wij na jarenlange studie en vergelijking tot de overtuiging zijn gekomen — zooals uit Pandémas' studiën van 1897 98 is gebleken en nu ook nader zal blijken, dat een naar omstandigheden gewijzigd Raiffeisen-systeem van banken, [1] voor het inlandsch landbouwcrediet de voorkeur moet verdienen om zijn eenvoud, onkostbaarheid, solidair verband en individueel opbouwend œconomisch karakter, daar aller directe belangen daarbij zijn betrokken.

Daar staat wel is waar tegenover dat alsdan de niet-ontwikkelde javaansche boer, de tani of gogol (Soend. djèlèma-koewat) aandeelhouder zou heeten in de bank. A priori klinkt dit ook wel een weinig zonderling. Doch als men verder bedenkt dat de javaansche desaman (ook de soendaneesche en madoereesche) is en blijft, ondanks al onze agrarische mixta composita en bestuurs-hocuspocus, een deel, een lid en zelfs een verantwoordelijk aandeelhebber in alle zaken zijner desa, en beschouwt men daarbij iedere desa als een republiekje met eigen bestuur en verantwoordelijkheid, dan komt ons dit stoffelijk en zedelijk desaverband prachtig te stade bij hetgeen wij nu gaan beschrijven: het solidair verband voor het inlandsch landbouwcredietwezen op Java. Te zamen dragen zij de lasten, te zamen genieten zij de lusten van hun en ons bestuur, pådå hoerip, pådå mati — een van zin tot in den dood!

En dat verband, dat een verlicht koloniaal beheer altijd

---

[1] Men verwarre niet een deel der zaak met het geheel, zooals de controleur VAN VLEUTEN deed in zijn betoog in het *Tijdschrift van het binnenlandsch bestuur*, deel XX, bladzijde 3 tot en met 8.

heeft erkend als het incarnaat van alle inlandsche organismen op Java, die hoeksteen van ons financieel koloniaal beleid, kunnen wij op onkostbare wijze versterken en tot eigen voordeel benutten door een op kennis van land en volk, van toestanden, van nooden en behoeften ingericht plaatselijk landbouwcredietwezen voor inlanders, werkende door middel van een goed georganiseerd bankwezen op solidairen grondslag.

XXV.

BEDRIJFSPLAN VOOR JAVA.

La question du crédit agricôle est
un problème actuel pour Java.

PANDÉMAS.

Het was op het in Augustus 1900 periodiek te Parijs gehouden Congrès international colonial, politique et sociologique, waar de hooge vertegenwoordigers van alle koloniale mogendheden vergaderden om van gedachten te wisselen over proefhoudend gebleken beginselen van koloniaal bestuursbeleid, dat met algemeene stemmen als wensch werd aangenomen het beginsel, dat elke koloniale regeering er naar dient te streven om de inlandsche bestuursorganismen *ongeschonden* te bewaren en dat eene waarlijk vrijzinnige politiek in de eerste plaats de bescherming van de materieele en intellectueele belangen van den inboorling dient voor te staan.

Voor Java is de eigen desahuishouding (1) van den inlander het palladium zijner vrijheid en bewoog ons bestuur zich tot nu toe slechts langs de groote wegen. Alleen de controleurs kennen de desa. Wij hebben als een der oudste koloniale mogendheden gelukkig deze vrijheid der desa-huishouding altijd erkend en de alinea's 1, 2 en 3 van artikel 71 van het Regeeringsreglement zijn tot nu toe geen doode letter gebleven, al waren ook de enquêtes en regelingen van den huur en verhuur der desagronden, van de desapantjen-diensten en van het apanagebezit op het kantje af van inbreuk te maken op de inheemsche instellingen.

(1) Wel eens verward met de vrije verkiezing der desahoofden, een uitsluitend verkiezingsprerogatief.

Nu het oogenblik meer en meer nadert, dat de desa-Javaan van een communaal lastdier gaat worden een individu, dat de volle beschikking gaat krijgen over zijn tijd en goed, nu het oogenblik is aangebroken, dat onze koloniale regeering zich meer direct gaat bemoeien met de stoffelijke belangen der bevolking, nu wordt het gevaar des te grooter, dat op het allereerste, het fundamenteele bestuursbeginsel inbreuk zal worden gemaakt, des te gevaarlijker, nu, ten gevolge der reorganisatie van het binnenlandsch bestuur op Java, geleidelijk het aantal deskundige bestuurders is en wordt verminderd. Bij de onverhoopte invoering toch van een staatslandbouwcrediet op Java, dat zich in de gouvernementslanden al spoedig zou gaan bemoeien met de desahuishouding en daardoor onbewust de rechten van het desabestuur zou kunnen verkorten, om zich de terugbetaling der geleende gelden en een behoorlijken gang der credietzaken te kunnen verzekeren, zou het palladium der Javaansche vrijheid in menig opzicht gevaar kunnen loopen. Rampen van grooten omvang voor onze koloniale heerschappij zouden daarvan het gevolg kunnen worden, want ontevredenheid in de desa blijkt slechts plotseling naar buiten. Laten wij daarom dubbel voorzichtig zijn bij de invoering van het landbouwcrediet voor inlanders op Java, dat aan den anderen kant, mits goed geleid, ons grooter macht zal geven over het vrijgekomen individu.

Het landbouwcrediet zal ons veel kunnen leeren van de verborgen wanverhoudingen in de desa, doch zal juist daarom een des te gevaarlijker middel worden in de hand van onbevoegden en dilettanten. Tegen eene richting te waarschuwen, die door den heer F. Fokkens werd voorgestaan en reeds door enkelen hier en in patria werd nageblaft, stellen wij ons tot taak. Het is toch elken ervaren politierechter op Java bekend, dat groote misdrijven in vele gevallen slechts een schuld van enkele guldens, ja soms van een paar dubbeltjes, niet op tijd terugbetaald, maar waartoe aangemaand werd, tot oorzaak hebben. Hiervan zouden de omgaande rechters, thans ook al afgeschaft, kunnen medepraten.

Gewoonlijk wordt de schuldeischer zelf, zijn huis, zijn vee, zijn kind het slachtoffer. Met deze eigenaardigheid van het volkskarakter dient rekening gehouden te worden en de hiervoren aangegeven volgorde is zuiver inlandsch.

Zooals overal elders ter wereld is gebleken, is ook de desa-Javaan, noodgedwongen leener dikwijls, zeer gevoelig in zijne beurs, alias hoofddoek of buikriem Het „nagih" op ongunstige tijdstippen is en blijft gevaarlijk voor Chinees en Inlander. Bij dit werk ontvangen ook vaak de tollegaarders van den lande, de desa-politiebeambten, beleedigingen, verwondingen zelfs, in stede van geld. Ook dit weet een politierechter. Aan een veto der desa in haar geheel tegen eene executie, wij hebben het reeds meermalen betoogd, mogen wij ons niet wagen.

Eene wijze van inning der voorschotten op de wijze, waarop de landrente geind wordt (Britsch-Indië) kunnen wij ons niet verzekeren zonder gevaar voor ernstig verzet. Beslag op vee en landbouwgereedschap is en blijft een œconomisch gevaar, want het staatsbudget in ons Indië is minder afhankelijk van den koffieoogst, doch veel meer van het welslagen van het hoofdvoedsel der bevolking, van den padi-oogst.

Al wat daarneven staat, suikercultuur, koffiecultuur, tweede gewassen, het is slechts kinderspel bij den oogst van ongeveer 3.000.000 bouws sawah- en bijna 1½ millioen bouws tegalvelden. De jaarlijksche afschrijving door mislukking en onbeplant blijven van de bouwvelden der bevolking geven op iedere koloniale begrooting verliesposten, dikwijls niet opgewogen door de baten uit de particuliere suiker- en koffiecultuur en de andere cultures.

En één misoogst van het hoofdgewas, Britsch-Indië leert het ons, kan de noodlottigste rampen met zich voeren.

Welaan dan — laat dan ook het zwaarste wegen, wat het zwaarste is, laten wij zorgen dat de bevolking zoo mogelijk de volle inkomsten trekke uit hare hoofdcultuur en deze bevrijden van den parasitairen aanwas, die daaraan knaagt, den landbouwwoeker, door een op coöperatieven grondslag

rustend landbouwcrediet van staatswege beschermd. De opbrengst der bouwvelden te vergrooten door eene oordeelkundige irrigatie en waterloozing, dat is de taak van een wetenschappelijk, op landbouwscheikundige onderzoekingen berustend irrigatiewezen.

De zorg voor eene rationeele cultuur met wisselbouw enz. dat is de taak van een goed georganiseerd korps landbouwkundigen.

Java en Madoera zijn, als ik den tel niet kwijt ben geraakt door de geleidelijke reorganisatie van het binnenlandsch bestuur, verdeeld in 17 gewesten en 73 bestuursafdeelingen, waaraan er nog twee (1) staan te worden toegevoegd. Rekent men de beide Vorstenlanden en de residentie Batavia (met uitzondering van de afdeeling Buitenzorg) niet mede, dan blijven er 14 gewesten met 66 bestuursafdeelingen of in het geheel 80 bestuursrayons over, waar het inlandsch landbouwcrediet zal kunnen worden geregeld.

Dit zal echter blijken niet overal op dezelfde wijze te kunnen geschieden; men zal rekening dienen te houden met nooden en eischen, met toestanden en individuen soms, met 's lands en particuliere belangen.

Het spreekt dus als van zelve, dat bij de inrichting en werkzaamheid van het landbouwcrediet voor inlanders de hulp en de loyale medewerking der plaatselijk bekende inlandsche bestuursambtenaren niet zal kunnen worden ontbeerd en het europeesch bestuur, zonder directe inmenging, de zaak zedelijk zal dienen te steunen. Voorts zal het aanbeveling verdienen, die ambtelijke personen, welke direct in de zaak betrokken moeten worden, zoo min mogelijk te verplaatsen en bij promotie slechts te doen vervangen door hen, die in dezelfde streek ongeveer reeds met het landbouwcrediet vertrouwd zijn geraakt.

Doch dit zijn alle zaken van later zorg, die de uitvoering betreffen, van welke maatregelen ik mij het voorrecht heb

---

(1) In Djokdjakarta.

voorbehouden ze niet te behoeven te bespreken — althans nu niet.

Bij het onderzoek naar gegevens voor eene betere regeling der landrente op Java en Madoera ([1]), onder leiding van Dr. SOLLEWIJN GELPKE (1880 — 1885) werd elke bestuursafdeeling verdeeld in een zeker aantal kringen van desa's, die in dezelfde of nagenoeg gelijke œconomische omstandigheden verkeeren den . Men kwam tot resultaten, die, gezwegen van de juistheid der opmetingen van de bouwvelden en der productie, hebben geleid tot een kringsgewijzen aanslag der landrente in de gouvernementslanden van Java en Madoera. Het zou mij te ver voeren, wanneer ik hier ging mededeelen, waar die gegevens uit het onderzoek van 1880—1885 nog dienen voor den aanslag in de landrente en waar niet, waar de uitkomsten als vrij juist en waar die als onjuist moeten worden aangemerkt.

Dit ligt nu ook niet op mijn weg en het eindresumé der landrente-onderzoekingen van 1880 — 1885 staat op dit oogenblik mij dan ook niet ten dienste.

Het gemiddeld aantal kringen per bestuursafdeeling op 5 stellende (er zijn er van 10 en meer, er zijn er ook van 2 en 3), zouden wij komen op ongeveer 400 kringen van desa's, binnen elks kring in gelijke of nagenoeg gelijke œconomische omstandigheden verkeerende. Stel dit aantal vast op 400 (het komt er niet op aan voor dit betoog hoe groot het juiste aantal dier kringen is). Welnu, dan moeten er ook op Java en Madoera in 400 desa's of daartoe geschikt bevonden plaatsen der gouvernementslanden, ten behoeve van het inlandsch landbouwcrediet volksbanken op coöperatieven grondslag, tevens spaarkassen worden opgericht, eene in iederen kring van œconomisch bij elkander behoorende desa's en, zooals in Duitschland en België onontbeerlijk is gebleken, met centrale kassen op de hoofdplaats van ieder gewest, onder het hoofdbeheer van eene rijksinstelling of meer speciaal daartoe van

---

([1]) Staatsblad 1878 no. 110.

regeeringswege gepriviligeerde bankinstelling. Wij komen hierop nader terug.

Het komt mij voor om verschillende redenen hier als ambtenaar niet te noemen, dat de vroegere indeeling in gewesten en afdeelingen vóór de reorganisatie van het binnenlandsch bestuur eene voor dit doel meer geschikte was.

Wij willen die daarom bij de verdere bespreking dezer aangelegenheid, die ons koloniaal beleid tot in zijne nieren raakt, in het oog blijven houden. Dan zullen er noodig zijn 400 volksbanken, 19 centrale banken en een hoofdcredietinstituut of gereerende bankinstelling.

Hoe verder naar onze bescheiden meening de inrichting dezer verschillende banken zal dienen te zijn en op welke wijze haar bestuur en administratie zoo eenvoudig mogelijk zal behooren te worden geregeld, zonder te veel aan regels te worden gebonden, zullen wij in volgende opstellen bespreken.

Doch in de eerste plaats zal het noodig zijn de zaak aan den gang te helpen en daartoe van landswege den stoot te geven.

In Indië slaagt weinig organieks, dat niet van landswege uitgaat of in meerdere of mindere mate gouvernementeelen steun ondervindt. Zoo zal het zeker ook gaan met deze belangrijke aangelegenheid.

Het middel ligt gelukkig voor de hand om tegelijk over geheel Java en Madoera aan deze zaak den stoot te geven op eenvoudige wijze met een bedrijfskapitaal ([1]), voor eens van landswege verstrekt, geheel renteloos, zonder garantie.

In 1882 en latere jaren werden eenige bezwarende heerendiensten afgeschaft en als equivalent daarvoor ingesteld eene belasting in geld, „hoofdgeld" geheeten, ad *f* 1 per persoon, bezitter van bouwgrond of erf, aangezien van het beginsel wordt uitgegaan dat de heerendienstplichtigheid rust op het

([1]) Men lette wel: geen „bedrijfscrediet" en dus geen staatshulp van voortdurenden aard.

bezit van grond. Alhoewel dit nu niet altijd juist is, laten dan ook de bepalingen de erkenning van andere inheemsche gebruiken en instellingen toe. Met die afschaffing van belasting in arbeid is in opvolging van artikel 57 van het Regeerings-reglement sedert 1882 steeds voortgegaan en is het bedrag van dit equivalent des ondanks niet verhoogd, behalve in Pasoeroean, waar het op *f* 1.50 is gebracht.

Uit dit hoofdgeld is in vrijen arbeid verricht en betaald, wat vroeger in onbetaalden dienst geschiedde, doch telken jare verbleef in de schatkist een excedent of overschot, dat volgens gerucht niet altijd ten goede kwam aan Java, doch in de algemeene huishouding van den archipel werd besteed.

Nu zou het zeker eene daad van billijkheid, zoo niet van welbegrepen eigenbelang zijn, om, nu ook de minister van koloniën er over denkt om aan de instelling van het inlandsch landbouwcrediet, bij wege van eersten stoot, een bedrijfskapitaal voor eens te schenken, hiertoe het hoofdgeld van een jaar, b. v. van 1902, te bestemmen. Daardoor zou het crediet overal tegelijk en gelijkelijk kunnen worden gevestigd, wat, zooals wij onder de overzichten van andere landen hebben gezien, een voordeel voor de zaak is.

Daardoor zou elke desa voor het bedrag van den aanslag in het hoofdgeld solidair aandeelhouder worden in de volksbank van den kring, die daarnevens als spaarkas voor elk inlandsch individu in den kring de gelegenheid tot sparen zou dienen te verschaffen.

Door zich aan deze indeeling stipt te houden, zou iedere volksbank tevens spaarkas een goed afgebakend en gemakkelijk te overzien veld van actie bekomen en het euvel van de onzekerheid der identiteit van den inlegger of van de credietwaardigheid van den leener, dat anders niet gemakkelijk te ontkomen is, vrij wel nihil worden, altijd in de veronderstelling dat het mogelijk zal blijken de administratie der volksbanken aan inlandsche ambtenaren toe te vertrouwen, onder toezicht der betrokken controleerende ambtenaren. Waar het opiumdebiet, de inning en collecte der belastingen

in de binnenlanden evenzeer aan inlandsch personeel worden toevertrouwd, zie ik daarin, n'en déplaise de ondervinding te Poerwakertâ opgedaan, geen enkel bezwaar, mits daarvan geheel en al afgescheiden.

De bovenbedoelde gift, van staatswege aan het inlandsch landbouwcrediet te doen verstrekken, zou bedragen ruim 3 millioen gulden, als volgt verdeeld over de 19 gewesten, die in de instelling zouden moeten deelen [1], met uitzondering van de Vorstenlanden en de particuliere landerijen, bewesten en beoosten Tjimanoek, enz.

Distributie van het bedrijfskapitaal voor het inlandsch landbouwcrediet.

	Naam van het gewest.		Bedrag hoofdgeld 1902
1	Bantam.	*f*	115.600.
2	Krawang.	»	40.400.
3	Preanger-Regentschappen.	»	220.200.
4	Cheribon.	»	232.100.
5	Tegal.	»	137.600.
6	Pekalongan.	»	77.300.
7	Samarang.	»	236.900.
8	Japara.	»	134.200.
9	Rembang.	»	203.500.
10	Soerabaja.	»	324.800.
11	Madoera.	»	308.700.
12	Pasoeroean.	»	260.400.
13	Probolinggo.	»	107.400.
14	Besoeki.	»	133.600.
15	Banjoemas.	»	138.400.
16	Bagelen.	»	185.000.
17	Kadoe.	»	103.400.
18	Madioen.	»	142.200.
19	Kediri.	»	163.300.
20	Batavia (pro memorie).	»	———

Aanslagcijfers 1899 — vide Koloniaal Verslag.

Java en Madoera . . . . . *f* 3.265.000 zegge drie-en-een-kwart millioen ruim.

[1] De desa's, die gewoon zijn een derde deel en meer harer bouwgronden aan de suikerfabrieken te verhuren, zouden voorloopig moeten worden uitgesloten van den maatregel.

Men dit luttele bedrag, in verband met de aan den javaanschen nationalen rijkdom door ons beheer onttrokken 5 à 6 milliard gulden, achten wij het mogelijk het inlandsch landbouwerediet op Java, zonder eenigen risico voor den staat, solide te vestigen.

Stel dat een kring omvat 10 desa's met een aanslag in het hoofdgeld in 1902 respectievelijk van *f* 820, *f* 610, *f* 530, *f* 401, *f* 330, *f* 305, *f* 302, 208, *f* 180 en *f* 124 of totaal van *f* 3810, dan begint de volksbank of desabank van dien kring hare actie in den westmoesson 1902 1903 met een kapitaal van *f* 3810.

Indien deze schenking plaats vindt onmiddellijk na den aanslag en de inning der belasting ([1]) van 1902, welke laatste in Mei of Juni afloopt, dan zal met 1 Juli van het volgend jaar de inwerkingtreding van het landbouwcrediet voor inlanders kunnen worden gedecreteerd en zal 1 October 1902 het tijdstip kunnen zijn, waarop het crediet zal moeten beginnen te werken.

Iedere desa van den kring zal dan van het bedrag van haren aanslag in het hoofdgeld van 1902, solidair aandeelhouder en zelfs preferent aandeelhebber zijn in de volksbank van haren kring, ieder hoofdgeldplichtige mede-oprichter in de door hem te begunstigen spaarkas.

Voor *f* 1.— (respectievelijk *f* 1.50) zal iedere gogol of eigen geërfde dan aandeelhebber zijn in de naamlooze vennootschap van kring I, II, III enz., afdeeling. . ... residentie.............alias de dorpsbank tevens spaarkas te...........en is bij het bestuur bekend door de cohieren der belasting.

Mutatiën daarin worden ieder jaar bijgehouden door de administratie der dorpsbank. De statuten dezer op solidairen grondslag werkende desabanken kunnen gelijkluidend zijn, mits zij voor hare directiën zoo weinig mogelijk bindende

([1]) Deze belasting komt overal en altijd gemakkelijk binnen en is gewoonlijk op 1 Juni over geheel Java aangezuiverd. Ze is eene populaire belasting.

bepalingen bevatten en eene groote ruimte van actie toelaten. Van 1 Juli 1902 af moet tevens onder het nauwlettend toezicht der regenten met de gelegenheid tot sparen voor den desaman bij de volksbanken een aanvang worden gemaakt, desnoods met zachten spaardwang. De kosten van eerste inrichting, locaalhuur, aanschaffing van boeken en brandkasten geschiede uit het regeeringsgeschenk.

XXVI.

HET BANKWEZEN VOOR JAVA.

La quaestion du crédit agricôle
est un problème actuel pour Java.

PANDÉMAS.

Zagen wij in ons vorig opstel hoe de regeering het in de hand heeft om, met een enkelen zet en zonder risico, met behulp van den aanslag in het hoofdgeld voor het jaar 1902 ± 400 dorpsbanken tevens spaarkassen op gemengden solidairen grondslag in het leven te roepen, mits gebruik worde gemaakt van de gegevens van het eindresumé der onderzoekingen naar betere gegevens voor eene nieuwe landrenteregeling, zooals die tot op den huidigen dag zijn bijgehouden, het zal zaak wezen de algemeene richting aantegeven, waarin de gestie dezer kringsgewijs werkende volksbanken zich zal hebben te bewegen en tevens aantetoonen door wie de administratie daarvan zal dienen te worden gevoerd. Verder toch mogen wij bescheidenheidshalve in den tegenwoordigen stand dezer aangelegenheid niet gaan. Immers, de regeering heeft daarvoor reeds een speciaal ambtenaar aangewezen, die natuurlijk der zake kundig is.

In de eerste plaats dan moet worden vooropgesteld dat de administratie dezer banken niet te uitgebreid, niet te omslachtig mag worden en dat men dus de gestie dezer spaar- tevens credietinstellingen in het binnenland aan beperkende bepalingen zal dienen te binden.

Het spreekt natuurlijk van zelf, dat alleen inlanders in de dorpsbanken tevens spaarkassen zullen mogen inleggen en wel

alleen inlanders uit den aangewezen kring, terwijl ook alleen de desa's binnen dien kring daaruit landbouwvoorschotten op interest betrekken mogen. Ook enkele desa's tegelijk.

De voorschotten moeten verband houden met het doel, waarvoor zij worden gevraagd en de hoegrootheid daarvan moet bij iedere desa of individueele leening worden bepaald en geëvenredigd zijn aan de bekende westmoesson-productie per bouw van het hoofdgewas en zullen nooit meer mogen bedragen dan de helft der getaxeerde waarde daarvan.

De inzet der spaargelden mag evenals in de Postspaarbank een zeker maximum per hoofd (inwoner van den kring, waarin de kas werkt) niet overschrijden.

De minimum individueele inleg worde op *f* 0.25 per kringbewoner gesteld, de maximum inleg op *f* 100 per hoofd.

De rente der beleeningen worde gefixeerd, die der gekweekte interessen op de deposito's worde jaarlijks vastgesteld door de centrale kas, naar gelang van den stand der dorpskassen of kringbanken.

Zoodra een inlander *f* 100 heeft ingelegd, kan hij aandeelhouder worden in een der dorpsbanken. Zoo hij dit niet wil, kan hij zijn geld op rente laten staan, dan wel het er uit nemen, geheel of gedeeltelijk. De rente moet hij echter jaarlijks ontvangen als hij den vollen inleg laat staan.

De deposito's der inleggers worden zoo min mogelijk gebezigd voor de landbouwleeningen, tenzij met toestemming van den eigenaar, als die aandeelhouder is geworden der bank. Is dit het geval, dan kan die aandeelhouder telkens weder met eene schoone lei beginnen te sparen, totdat een aandeel is volgefourneerd, enz. Zijn er 10 volgefourneerd, dan kan hij aandeelhouder worden in de centrale kas en wordt zijn kapitaal daarheen overgebracht.

Door deze transactie wordt de inlegger der spaarkas individueel aandeelhouder in de bank, naast zijne desa, die preferente aandeelhoudster is van de oprichting af.

Om de kassen voor den kleinen man gunstig te doen werken, zou nog de bepaling dienen te worden gemaakt, dat

niet meer dan *f* 1 tegelijk per week kan worden ingelegd, waartoe voor iedere desa van den kring één vasten dag der week zou dienen te worden aangewezen. Zijn er meer dan zeven desa's in den kring, dan natuurlijk één vasten dag voor 2, 3 desa's.

Ik zou er voor zijn dit maximum van eersten inleg, tevens minimum-kapitaal, dat recht geeft op het aandeelhouderschap in de volksbank, op niet meer dan *f* 100 te stellen. Het bedrijfskapitaal, van gouvernementswege voor eens geschonken, zou tot veelvouden van *f* 100 dienen te worden herleid ten behoeve der administratie.

Door den maximum inleg per hoofd in de spaarkas op slechts *f* 100 te stellen, voorkomt men dat rijke hadji's, ontslagen inlandsche ambtenaren, desa-kapitalisten in een woord, door grooten inleg invloed trachten te krijgen op den gang der bankzaken, iets wat vooral in het begin moet worden voorkomen.

Inlandsche ambtenaren in functie mogen natuurlijk geen aandeelhouders worden in de dorpsbanken van hun rayon; desahoofden en desabestuurders wel. Evenzoo zijn de dorpskassen en volksbanken niet opengesteld voor Europeanen, Chineezen en Arabieren doch uitsluitend voor Inlanders.

Als boven gezegd, behoort de dorpsbank het eerste jaar alleen met het door de regeering voor eens geschonken oprichterskapitaal te werken. Daardoor koopt de regeering als het ware het recht om ten allen tijde als beschermster dezer inrichtingen optetreden en zich van den stand van zaken bij de banken en kassen te vergewissen, door middel van ambtenaren van het binnenlandsch bestuur.

De landbouwleeningen mogen voor geen langeren termijn dan 6 maanden worden gesloten, met verlengingen door de centrale kas tot uiterlijk 9 maanden, bij gebleken buitengewone omstandigheden.

De rente der leeningen bedrage 1½ procent 's maands of 18 procent 's jaars (1).

(1) Altijd nog 6 procent lager dan de laagste woekerrente op landbouwproducten.

De dorpsbank of -kas houdt met iedere desa eene afzonderlijke rekening-courant, evenzoo met iederen individueelen aandeelhebber in de bank, die in de spaarkas ƒ 100 heeft belegd en daardoor aandeelhouder is geworden in de bank.

Van de gekweekte renten op de beleeningen ad 18 procent 's jaars worde 3/10 deel gevoegd bij het bedrijfskapitaal der volksbank, dat, nà verdubbeling van den gouvernementeelen inzet uit de renten, voor de verdere beleeningen blijve dienen. Over meer dan dat worde voor landbouwvoorschotten alleen nimmer beschikt. 1/10 deel der renten worde als reserve-kapitaal vastgelegd en de overige 2/10 deelen worden als overwinst aan aandeelhouders (individueele) uitgekeerd en 1/10 deel gebezigd voor de bezoldiging van het personeel en onderhoud van het materieel der banken. Het reserve-kapitaal worde, na afsluiting van elk boekjaar, bij de centrale kas overgebracht en door hare zorgen rentegevend belegd.

Is aldus het aanvangskapitaal der volksbank uit de gekweekte renten verdubbeld en eene voldoende reserve ad 200 procent van het bedrijfs-kapitaal gevormd, dan kunnen zoo noodig ook gelden worden geleend van de centrale kas of van andere dorpskassen tegen een procent 's maands of 12 procent 's jaars voor grondontginning, drainage, irrigatie, bemesting, enz. enz. Bij deze laatste leeningen zij men niet gebonden aan administratieve grensregelingen.

De hoofdcredietinstelling te Batavia verstrekt gelden aan de centrale of gewestelijke landbouwkassen tegen een half procent 's maands of zes procent 's jaars, waartoe zij door de regeering worde geprivilegieerd, met uitsluiting van alle andere bank- of credietinstellingen en waarvoor zij de bevoegdheid verkrijgt tot het uitgeven van landbouwbiljetten en landbouw-orderbriefjes, betaalbaar bij hare agenten in de binnenlanden, op den voet der Italiaansche wet van 1887, doch met meerdere waarborgen, later te beschrijven. Ook de centrale kassen moeten worden gerechtigd verklaard tot de uitgifte van landbouwpromessen op zicht en op tijd, onder

bepaalde cautie. Het renteverschil ad 6 % bij de geldleeningen tusschen de verschillende instituten kome aan elke administratie ten goede en worde in de algemeene rekening opgenomen.

De centrale kassen worden opgericht met het reserve-kapitaal der dorpsbanken en kunnen dus eerst beginnen te werken, zoodra in eenige der dorpsbanken van het gewest de gouvernementeele inzet zich niet alleen heeft verdubbeld uit de behaalde renten op de verstrekte en terugbetaalde landbouwvoorschotten, doch er zich bovendien een surplus heeft gevormd uit de overgebrachte, volgefourneerde maximum-inzetten der daartoe genegen individuëele inlandsche inleggers.

Zoolang de centrale kas nog niet als credietinstelling werkt, worde ter hoofdplaats van elk gewest eene centrale commissie van toezicht op het landbouwcrediet in het leven geroepen, van welke commissie de regent ter hoofdplaats ambtshalve voorzitter is en waarin voorts een gelijk aantal europeesche en inlandsche leden zitting hebben.

De resident zij ambtshalve superintendent van het landbouwcredietwezen in zijn gewest, de hoofden van plaatselijk bestuur en de controleurs commissarissen, ieder voor zoover zijne afdeeling of onderafdeeling aangaat. De superintendent, de commissarissen en de voorzitters der raden van advies of toezicht op de administratie der centrale kas en die der volksbanken zijn onbezoldigd en mogen geen aandeelhouder zijn in de volksbanken in hun ressort.

Deze centrale commissiën, die later het beheer der centrale kassen op zich nemen, ontwerpen voor ieder gewest de statuten der volksbanken en de huishoudelijke reglementen voor het beheer van centrale kas en dorpsbank. De eersten, die zoo beknopt mogelijk zullen moeten zijn, worden onderworpen aan de goedkeuring der regeering.

De laatsten, die zoo uitvoerig mogelijk zullen dienen te worden, zijn alleen aan de goedkeuring onderworpen van eene commissie van drie arbiters, op voordracht van centrale kas en dorpskassen in de verhouding van 1 tot 2 aantewijzen.

De boeken worden door de centrale kas en de dorpsbanken in het maleisch gehouden en door het betrokken hoofd van plaatselijk bestuur gewaarmerkt.

Over geheel Java en Madoera hebben ze hetzelfde model, evenals de landbouwbiljetten, orderbriefjes en promessen. Bij de vaststelling der modellen van administratie zal rekening moeten worden gehouden met de ondervinding, wat het spaarbankgedeelte aangaat, te Modjowarna verkregen: wat het voorschotgedeelte betreft, te Poerwokerto opgedaan. Tusschen de hoofdcredietinstelling, de centrale kassen en de dorpsbanken onderling, worde eene rekening-courant ingevoerd.

Verder worde aangehouden een gewoon grootboek en journaal of memoriaal, een debiteuren- en een crediteurenboek en een register, waarin alle verbanden worden genoteerd, „obligatie-register" geheeten.

De betrekkelijke beleeningsakten met den nederlandschen naast den javaanschen tekst worden vrij van zegel in duplo opgemaakt en genummerd: van elk beleenings-contract wordt een exemplaar bewaard in het archief der bank. Chineesche praktijken van schuldvestiging, als daar zijn koop en verkoop met recht van wederinkoop, schijnverkoop met schijnhuur worden zoo strikt mogelijk vermeden. (¹).

Het zakelijk verband als in hoofdstuk XXI omschreven, is mogelijk voor desa-leeningen: het persoonlijk verband met twee borgen voor individuëele leeningen.

Uit de raden van administratie der dorpsbanken (administrateur-kassier-boekhouder) zou ik Europeanen en Chineezen willen weren en dezen alleen willen laten vormen uit ontwikkelde Inlanders, aantewijzen door de centrale commissiën van toezicht.

In zijn district zou het algemeen toezicht op de zaak voorloopig aan het districtshoofd kunnen worden opgedragen, doch mogelijk zal dit ook niet noodig blijken te zijn.

(¹) In Poerwokerto heeft men getracht door dergelijke verbanden de leeningen te brengen onder de bepalingen van ons Burgerlijk Wetboek, wat te veroordeelen is.

Per volksbank zou dadelijk eene kleine som moeten worden uitgetrokken voor de bezoldiging van de leden van den raad van administratie, bv. *f* 25 's maands voor den inlandschen administrateur, *f* 20 's maands voor den kassier en *f* 15 's maands voor den boekhouder of *f* 720 's jaars minimaal, alles met uitzicht op lots-verbetering bij toename van de werkzaamheden der bank.

Van het gehalte van dat personeel zal veel afhangen voor het welslagen der zaak: bij de keuze daarvan kan dus niet scherp genoeg worden toegezien.

Er zijn thans vele ontwikkelde inlandsche jongelieden van goede afkomst op de gouvernements bureau's en bij de inlandsche ambtenaren werkzaam, die na de doorvoering van de reorganisatie van het inlandsch bestuur daarbij geen toekomst meer zullen hebben en dan eene eervolle administratieve betrekking, met vooruitzichten op een klimmend loon bij het landbouwcrediet zullen kunnen bekomen.

Ook de leden van de raden van administratie der centrale kassen zullen dienen te worden schadeloos gesteld voor hunne moeite en tijdverlies.

Het renteverschil tusschen de verschillende leeningen zal daartoe voldoende ruimte bieden.

Bewijzen van aandeel in de volksbanken ad *f* 100 en in de centrale kassen ad *f* 1000 worden uitgereikt op naam, zoodra de Inlander een dezer aandeelen heeft volgefourneerd. (Gewijzigd systeem Raiffeisen).

Zoodra eene desa *f* 1000 aan deposito-gelden van leden harer inwoning in de centrale kas heeft overgebracht, wordt zij zelve nominatief aandeelhoudster in de centrale kas, welk aandeel echter geen recht geeft op rente-uitkeering zoodat haar dan ook geen bewijs van aandeel wordt uitgereikt.

Met inachtname der regelen op de zekerheidstelling en het verhaal bij wanbetaling, enz., in hoofdstuk XXI aangegeven, acht ik het mogelijk het spaarbank- tevens landbouwcredietwezen voor Inlanders op Java binnen enkele jaren tot eene beduidende hoogte optevoeren en alzoo

door coöperatie te verkrijgen wat tot nu toe niet verkregen werd: namelijk het behoud en de vruchtbaarmaking van het desa-kapitaal ten behoeve van het algemeen en de daadwerkelijke bestrijding van den grootsten kanker van Java: den landbouwwoeker. De woekeraar toch spot met alle theorie, met alle bestuurswijsheid, met alle regeeringskunst, met elke industrie of elken tak van nijverheid.

De beste sappen uit den boom, de beste producten uit den grond komen hem ten goede en juist *in* den grond zit nog, ondanks zijne verarming, het kapitaal van den Javaan.

XVII.

ŒCONOMISCH-WETTELIJKE REGELING VAN HET INLANDSCH LANDBOUWCREDIET OP JAVA.

La question du crédit agricôle est un problème actuel pour Java.

PANDEMAS.

Wij stappen thans af van de schets van het bankstelsel ten dienste van het landbouwcredietwezen ten behoeve van inlanders, die wij met enkele trekken in ons vorig opstel zoo eenvoudig mogelijk aangaven om, systematisch ons programma afwerkende, nu overtegaan tot het derde punt van bespreking: de agrarisch-juridische, beter gezegd, de œconomisch-wettelijke regeling der zaak bij eene wet, ook omvattende het toezicht, van hoogerhand uitteoefenen. Wij lieten ons daarbij geenszins ontmoedigen door allerhande soort opmerkingen in de nieuwsbladen, integendeel, hoe meer critiek, hoe meer gedachtenwisseling, hoe aangenamer het ons was en zijn zal.

Wanneer men een goede en moeilijke zaak met hart en ziel voorstaat en openlijk verdedigt, zonder dat daarbij in de geringste mate eigenbelang in het spel komt, dan kent men geen bezwaren en wanneer die zich voordoen, tracht men ze te overwinnen Trouwens, tegenstand staalt maar verlamt niet. De aangelegenheid zelf staat te hoog en is van te groot algemeen belang, om niet alle krachten intespannen, die den beoefenaar der staathuishoudkunde ten dienste staan om ten deze juiste inzichten te verspreiden. Partijdige critiek deert ons niet. Wanneer wij de uitgebreide codificatie

van den engelsch-indischen ambtenaar F. A. NICHOLSON [1] doorbladeren, dan zien wij dat deze compilator van meening is dat voor het bankwezen een gewijzigd systeem Raiffeisen in het presidentschap Madras de meeste aanbeveling verdient en ook hij de in Europa en Amerika werkende stelsels van het landbouwcredietwezen als punt van uitgang zijner studiën heeft genomen, terwijl hij aan dit onderwerp van medio Maart 1892 af tot in Januari 1895, alzoo ongeveer drie jaren, heeft gearbeid. En de voorbereidende studiën daartoe zullen zeker nog wel langer hebben geduurd

Aan den naam Raiffeisen verbindt NICHOLSON hooger idee dan een eigennaam alleen; hij ziet daarin het desideratum van al wat op dit gebied het meest wenschelijk is voor Engelsch-Indië en wat het meest ten nutte der landbouwende bevolking in Europa en Amerika heeft gewerkt, zooals wij reeds herhaaldelijk hebben bepleit. Het deed ons een bijzonder genoegen in dit standaardwerk vele beschouwingen aantetreffen, die met de onze overeenkomen en een gedachtengang te zien gevolgd, die ook de onze was en die, goed in toepassing gebracht, tot het doel leiden moet, zonder dat hier aan suggestie of vooringenomenheid behoeft te worden gedacht.

Ook de heer NICHOLSON pleit voor de oprichting van coöperatieve volksbanken (systeem Raiffeisen) in Madras, waar hij, na op de vele moeilijkheden te hebben gewezen, die deze studiën aankleven, als resultaat zijner inspanning schrijft:

„Still less, the contents of the appendix being considered, is it a matter of surprise that coöperative Banks should be especially suggested as the desideratum of this country; the studies of this report will have been written in vain, if this idea does not obtain general acceptance; several years of study given to this subject, without precious predilections have at least forced this idea upon the writer.

Nevertheless it is not one system, that is to be sought;

(1) *Report, regarding the possibility of introducing land and agricultural banks in the Madras Presidency*, van regeeringswege uitgegeven te Madras.

there is room for all the various classes of banks; only it is believed, that in no class, save the coöperative, will be found united the several desiderata of a sane and sanative rural credit".

Maar iets verder zegt hij zeer terecht:

„It is, indeed, difficult to work out in detail in advance any distinct scheme — it is impossible to propose in advance the full workingdetails of a single system, it is absolutely impossible to propose a complete scheme for the general establishment of banks-throughout the presidency.

Correspondents and others appear to expect some all-embracing scheme, by which banks would be made to spring up throughout the land. No man could, especially in a country, where banking-credit is a thing absolutely unknown, fashion out a general scheme, it is impossible to foresee the system or systems of the future, but the recommandation made provide everything which has suggested to the writer for the development of banks. (1)

---

(1) Nochtans, de inhoud van den appendix in aanmerking genomen, baart het verwondering, dat coöperatieve banken als het desideratum voor deze streken zich bijzonder eigenen en de studiën in dit rapport zullen te vergeefs zijn geschreven, indien dit denkbeeld niet algemeen wordt omhelsd; verscheidene jaren van studie aan dit onderwerp ten koste gelegd, zonder bepaalde vooringenomenheid daaraan voorafgaande, hebben ten minste dit begrip bij den schrijver krachtig doen wortelen.

Maar toch is het niet een systeem, dat gezocht moet worden, voor al de verschillende soorten van banken bestaat gelegenheid, alleen kan het als vaststaand worden aangenomen dat bij geen enkele soort, behalve in de coöperatieve, vereenigd zullen worden aangetroffen al de onderscheiden elementen, voor een zuiver opbouwend landbouwcrediet gewenscht.

Het is inderdaad moeielijk vooruit in details uittewerken eenig bepaald schema, het is geheel onmogelijk vooruit vasttestellen de bijzonderheden der praktijk van een enkel systeem, het is absoluut niet te doen, een volledig schema aantegeven voor de algemeene oprichting van credietbanken over dit presidentschap.

Lieden, die met mij correspondeeren, en anderen schijnen te verwachten één alles omvattend stelsel, waardoor het mogelijk zou worden banken over het geheele land in eens te doen verrijzen.

Niemand kan, vooral in een land, waar bankcrediet absoluut onbekend is, een algemeen schema vormen; het is even onmogelijk om te

Genoeg om te doen zien, dat de heer NICHOLSON in zijn standaardwerk volstrekt niet tot ontwikkeling van eenig systeem komt.

Hij zegt daarvan „the problem seemed insoluble — yet solvitur ambulando!

Zooals reeds is gebleken, zijn wij het met den heer NICHOLSON volkomen eens, de zaak moet zich uit het volk en de omstandigheden zelf ontwikkelen. Het is hier alleen de kwestie, en deze moet grondig worden doorzien, dat het in een autocratisch geregeerde kolonie wenschelijk is dat het gouvernement aan de zaak den eersten en algemeenen stoot geve, doch dat het zich daarna ook bijna geheel van het landbouwcredietwezen terugtrekke en zich daarvan zoo spoedig mogelijk losmake. NICHOLSON spreekt van een „draftbill" en een „law", wij zouden willen voorstellen een bankcredietverordening en een woekerwet, beide van overheidswege vastgesteld.

Uit het voorgaande moge reeds voldoende gebleken zijn, dat aan de centrale of gewestelijke commissiën van beheer der residentiekassen zoo groot mogelijke bevoegdheden moeten worden toegekend tegenover de kringbanken of dorpskassen, die langzamerhand zullen moeten voorzien in al de verschillende en onderscheidene behoeften van den verwaarloosden inlandschen landbouw met wat daaraan annex is. Die behoeften zullen zich gaandeweg openbaren. Het is op grond van velerlei studiën in Patria en onderzoekingen hier te lande, waartusschen wij de eer hadden menschen van groote ervaring op landbouwkundig en handelsterrein te kunnen raadplegen, en die ons, hoewel ongevraagd, ook telkens en telkens voorzagen van wat op dit gebied op het vasteland en in Amerika uitkomt, dat wij na een verblijf van bijna een kwart eeuw in de desas van Java, durven overgaan tot de publicatie van eene concept-regeling op dit gebied, die wij zouden willen

---

voorzien het stelsel of de stelsels der toekomst maar de gemaakte codificatie behelst alles, wat op den schrijver heeft indruk gemaakt, als nuttig ten behoeve van de ontwikkeling der banken.

Tot zoover de engelsch-indische schrijver over de toestanden aldaar.

betitelen met den naam van: Nederlannsch-Indische wet op het inlandsche landbouwerediet op Java en Madoera".

Titel I — 1ste afdeeling — Geldleeningen.

Artikel 1. Tot waarborg van de gelden, aan de desa, de communale of individueele bezitters van bouwgronden dan wel aan geapanageerden of eerste ontginners van woeste gronden geleend door speciale landbouw-credietinstellingen, kan een bijzonder voorrecht worden gevestigd op de in denzelfden moesson ingezamelde vruchten, op de opbrengsten van die gronden, welke zich reeds bevinden in die desa of in de betrekkelijke woningen, schuren of andere bergplaatsen der leeners en op al hetgeen dient tot bebouwing van den tot waarborg strekkenden grond zelf.

Artikel 2. Het voorrecht kan gevestigd worden in het algemeen ten behoeve der desa, op alle vruchten voor de inlandsche markt en alle levende of levenlooze hulpmiddelen, die in het gebied der desa aanwezig zijn, te zamen of afzonderlijk, of wel in het bijzonder op enkele der in artikel 1 genoemde zaken volgens eene speciale aanduiding.

Artikel 3. Voor de geldigheid van het voorrecht wordt vereischt:

Primo: dat het is verleend bij eene schriftelijke overeenkomst in de landstaal en in het Nederlandsch, in tweevoud geschreven, vrij van zegel.

Secundo: dat deze verbintenis eene zekere dagteekening heeft verkregen door de gratis-inschrijving in een van overheidswege gewaarmerkt register, „obligatie-register" geheeten, bij de betrokken dorps- of centrale bank.

Tertio: dat van deze inschrijving kosteloos een geschreven bewijs wordt uitgereikt aan den leener, eveneens gewaarmerkt van overheidswege.

Quarto: dat een gewaarmerkt exemplaar der overeenkomst wordt overgebracht bij den plaatselijk controleerenden bestuursambtenaar, het andere exemplaar wordt bewaard en gebundeld ten kantore der credietgevende instelling.

Artikel 4. Het voorrecht staat in rang gelijk met dat,

omschreven bij artikel 11 van de ordonnantie in Staatsblad 1886 No. 57, met dien verstande dat de verbandhoudster zich alleen in het bezit mag stellen van al wat tot het landbouwwerk behoort, als daar zijn schuren, werktuigen, gereedschappen, den nog te velde staanden oogst of de onafgeplukte vruchten om dezen verder te verzorgen of geschikt te maken voor den verkoop, zoo ook op werktuigen en gereedschappen, behoorende tot de nijverheid en de vischvangst, onder berusting der verbandgeefster, de desa, of de gezamenlijke of individueele verbandgevers of hunne borgen.

Artikel 5. Bedoeld voorrecht gaat niet boven den geregistreerden verhuur aan niet-inlanders, maar wel tusschen inlanders en met dezen gelijkgestelden onderling, met dien verstande dat alle latere verbanden op gronden of bezittingen eerst komen na die der landbouwcrediet-instelling.

Artikel 6. Het voorrecht kan voor niet langer dan zes maanden worden gevestigd.

Deze termijn kan vóór den vervaldag door de administratie der crediet-instelling worden verlengd, doch voor niet langer dan drie maanden.

Ook de verlenging moet worden aangeteekend in het obligatie-register, op de betrekkelijke overeenkomst in duplo en het daarvan afgegeven certificaat.

Artikel 7. Indien de debiteur de aan het voorrecht onderworpen goederen bezwaart, zonder andere daarvoor in de plaats te stellen, of indien hij die goederen verwaarloost, de bebouwing, het gebruik of de ontginning staakt, of op welke wijze ook door kwade trouw of nalatigheid de waarborgen van de geldschietende instelling aanmerkelijk vermindert, kan deze de ontbinding der overeenkomst in rechten vorderen, onder overlegging van het bewijs der obligatoire leening met of zonder aanteekening van gedane verlenging.

Artikel 8. Hetzelfde voorrecht kan ook gevestigd worden tot waarborg van aan eene desa-aandeelhoudster der centrale bank geopende rekening-courant.

Artikel 9. Door de zorgen der credietgevende instelling

worden de verbonden roerende levenlooze goederen tegen brandschade verzekerd ten koste van den verbandgever, de verbandgevers of de verbandgeefster.

Artikel 10. De maxima-interessen, die door de landbouwcrediet-instellingen voor inlanders mogen worden bedongen over hare leeningen, bedragen niet meer dan 1½ procent 's maands voor de leeningen van de volksbanken aan de desaleeners, 1 procent 's maands van de leeningen van de centrale banken aan de volksbanken en ½ procent 's maands voor de leeningen der hoofdcrediet-instelling aan de centrale banken.

In buitengewone gevallen behoudt de regeering zich het recht voor dezen rentetax te verhoogen dan wel te verlagen.

Artikel 11. Elke overeenkomst, die aan de, door deze wet aan verbandgevers en verbandhouders toegekende voordeelen hunne kracht ontneemt, is van rechtswege nietig, als zij eene latere dagteekening draagt dan het tijdstip van inwerkingtreding dezer wet.

Artikel 12. Worden de geleende gelden tot andere doeleinden gebruikt of gaat de waarde van het verbondene, door de schuld van den bezitter of occupant meer dan de helft achteruit, dan kan de bevoorrechte crediet-instelling ontbinding vorderen der overeenkomst langs den weg van rechten.

De waardevermindering moet zijn geconstateerd door eene commissie van drie arbiters, door verbandgever, verbandhouder en de regeering elk een, permanent voor elk gewest, aangewezen.

TITEL II — 2DE AFDEELING — LANDBOUWBILJETTEN EN TOEZICHT.

Artikel 1. De dorpslandbouwcredietbanken, tevens kringspaarkassen en de centrale of gewestelijke banken, zoomede de hoofdcrediet-instelling zijn bevoegd afzonderlijk of in vereeniging met elkander het landbouwcrediet voor inlanders, overeenkomstig titel I, afdeeling 1 uitteoefenen.

Artikel 2. Aan de centrale kassen en de hoofdcrediet-instelling kan van regeeringswege de bevoegdheid worden toegekend aflosbare en rentegevende landbouwbiljetten uittegeven, mits zij vooraf, ten genoege der regeering, bewijzen

dat het volle beloop daarvan voor vijftig procent door kapitaal of obligatoire inschrijving wordt gedekt.

Artikel 3. Deze landbouwbiljetten of landbouwbons vertegenwoordigen de gesloten leeningen en mogen in nominale waarde het in handen van debiteuren gestorte bedrag niet overtreffen.

Artikel 4. De duur van dit credietpapier is onbepaald, maar elke crediet-instelling moet daarvan intrekken en aflossen, naar gelang de gedane leeningen worden terugbetaald.

Artikel 5. De kringbanken kunnen de bevoegdheid bekomen tot het uitgeven van orderbriefjes en promessen op de centrale banken, waaronder zij ressorteeren, mits hare volgefourneerde aandeelen in de centrale banken het bedrag van *f* 10.000 overtreffen.

Artikel 6. Nadere bijzonderheden omtrent de in artikelen 2 en 5 toegekende bevoegdheden worden bepaald bij een afzonderlijk, door de regeering vasttestellen reglement.

Artikel 7. De crediet-instellingen, aan welke de bevoegdheid tot het uitgeven van landbouw-biljetten, orderbriefjes en promessen is toegekend, staan onder toezicht van den directeur van financiën, ten deze bijgestaan door den hoofdinspecteur der cultures en twee inspecteurs van het landbouwcredietwezen. Eens per maand dienen zij door tusschenkomst der hoofdcredietinstelling een staat in aan den directeur van financiën betreffende het door haar uitgegeven of verhandeld papier en het in natura verleend crediet.

Door de zorg der centrale banken wordt van deze opgaven der volksbanken van elk gewest eens per maand een verzamelstaat opgemaakt.

Artikel 8. De regeering behoudt zich het recht voor de bevoegdheid tot het uitgeven van credietpapier door deze instellingen ten allen tijde intetrekken, welke ook de stand van kassen en waarborgen zij.

Over de rechtsgevolgen, die uit het inlandsch landbouwcrediet zullen voortvloeien, hopen wij in een der volgende opstellen eenige nadere beschouwingen ten beste te geven.

XXVIII.

DE LANDBOUWWOEKER IN HET ALGEMEEN.

La question du crédit agricôle est un problême actuel pour Java.

PANDÉMAS.

Na al hetgeen wij over het inlandsch landbouwcredietwezen op Java publiceerden, kan het zeker geen verwondering baren, dat wij ook een paar opstellen wijden aan het voornaamste repressieve middel tegen den landbouwwoeker, aan het vierde punt van ons programma, de landbouwwoekerwet, ter bevordering der goede werking van het coöperatief landbouwcredietwezen voor inlanders. Alleen met een krachtige woekerwet kan de kwaal met vrucht bestreden worden; in Europa ziet men dit nu overal in; ook in Engelsch-Indië.

Woekerwetten zijn zoo oud als de beschaving zelve. Elke maatschappij der oudheid begreep dat de zwakken moesten beschermd worden tegen de kwade praktijken der rijken. In de boeken van Mozes komt reeds een verbod voor tegen het vorderen van buitensporige renten bij leeningen onder de Joden. Slechts aan vreemden, aan andere volken, mocht op pand worden geleend [1].

Ook de romeinsche wetgeving heeft herhaaldelijk en zeer beslist den woeker veroordeeld en meermalen het volk tegen de exploiteerende patriciërs in bescherming genomen. Zoo werd in het jaar 451 vóór Christus de overschrijding van het wettelijk rente-maximum met diefstal gelijkgesteld en als zoodanig gestraft. In het jaar 367 vóór Christus werd bepaald,

(1) Deuteronomium 19. 29 en 23

dat reeds betaalde renten, boven het wettelijk maximum, van de geleende som zouden worden afgetrokken en de rest in drie jaren tijds zou moeten worden aangezuiverd, in welke bepalingen het leen-contract ook was vervat.

Keizer Justinianus bepaalde den algemeenen rentevoet op 6 procent 's jaars; alleen voor den risico-vollen zeehandel bleef die op 12 procent bepaald. Bij leeningen in natura werd de maximumrente op 6¼ procent gesteld, alzoo twaalfmaal minder dan Constantijn de Groote had toegelaten (75 procent). Berekening van rente op rente werd geheel verboden. Het totaal der renten mocht onder geen voorwaarde meer bedragen dan het dubbele der geleende som. Was dat bedrag bereikt, dan gold de schuld als aangezuiverd.

Ook de katholieke kerk heeft langen tijd strijd gevoerd tegen den woeker. Reeds in 314 na Christus verboden de synoden van Elvira en van Arles den woekerhandel aan de christenen. Voor den zeehandel werd echter renteberekening toegelaten, bij wijze van verzekeringspremie. Ook voor den gewonen handel werd eene uitzondering gemaakt; al vroeg werd erkend dat de beschikking over baar geld een voordeel was, waartegenover een last kan staan voor den handelaar [1].

Geleidelijk ontstonden er ook instellingen, waarbij de toekenning van interest voor bewezen diensten eene vaste plaats innam (bank-instellingen). In het geldverkeer begon de wissel eene rol te spelen. De daaraan verbonden arbeid en risico rechtvaardigden een tamelijk hooge belooning; immers door den wissel werd het dure en gevaarlijke geldtransport uitgewonnen. Onder het masker van den wisselhandel verborg zich echter spoedig de woeker en werd daarin het middel gevonden om de bepalingen op de renteberekeningen te ontduiken.

Luther bleef, na de reformatie, vasthouden aan het verbod tot het berekenen van renten bij leeningen, anders dan voor handelsdoeleinden. Calvijn en zijn aanhang wilden dit verbod

(1) Thomas van Aquino: *Summe theologiae.*

opheffen. Hugo de Groot sloot zich bij die opvatting aan en ook in het kanonieke recht trachtte men de interestrekening intevoeren, maar te vergeefs. De Pausen hielden zich vast aan de leer, dat bij geldleeningen als zoodanig renten verboden waren en dat slechts voor risico en ontstane schade een vergoeding mocht worden geëischt. Nog in 1745 werd in een bul van paus Benedictus die stelling bepleit.

Met de ontwikkeling der staathuishoudkunde, wonnen echter de denkbeelden van Calvijn veld en de physiocraat Turgot verkondigde de leer, dat de vergoeding voor het leenen van geld aan geenerlei beperkende bepalingen mocht onderworpen zijn. Bentham ging nog verder en nam in zijn begrip van maatschappelijke vrijheid ook de volle vrijheid van den woekerhandel op. Ieder moest voor zijne eigen belangen zorgen. En daarna begon in bijna alle landen de storm tegen het bij de wet voorgeschreven rente-maximum, dat bijna overal op 5 of 6 procent 's jaars was vastgesteld. Het eerst werd het wettelijk rente-maximum in Oostenrijk afgeschaft onder de regeering van keizer Jozef II. Maar de gerechtelijke invordering van schulden werd geweigerd als de rentevoet bij hypothecaire schulden 4 procent, bij handelswissels 6 procent en bij andere schulden 5 procent 's jaars overschreed.

Twee jaren later was men reeds genoodzaakt op deze maatregelen terug te komen. Het woekerbedrijf toch nam schrikbarend toe.

Het patent van 25 Februari 1797 beperkte de bevoegdheid, om wissels aftegeven tot den handel en in 1803 werden de wetten tegen den woeker in eere hersteld. De kortstondige vrijheid had veel onheil gesticht.

In Frankrijk werd na de revolutie van 1793 het leenen van geld op rente aanvankelijk ad 5 procent 's jaars toegestaan. De Code civil van 1804 stond algemeene rente-vrijheid toe, maar eischte opmaking van schriftelijke verbintenissen bij overschrijding van den rentevoet ad 5 procent per jaar. Drie jaren later zag Napoleon zich genoodzaakt tot de maximum-rente van 5 procent terug te keeren. Alleen voor den

handel werd de rentevoet op zes procent 's jaars gebracht. Hoogere renten werden als woeker gestraft en van het kapitaal afgetrokken.

Eerst in de tweede helft der 19de eeuw werden de Benthamsche ideeën meer algemeen in praktijk gebracht. Vooraan ging Engeland met opheffing der strafbepalingen tegen den woeker en met toekenning van volkomen rentevrijheid in 1854 (voor Engelsch-Indië in 1855).

Tot welke tegenstrijdigheden zelfs beroemde mannen kunnen komen door overmatigen afkeer van staatsinmenging in geldzaken, leert ons de groote econoom Paul Leray Beaulieu in zijn bekend werk: *l'Etat moderne et ses fonctions* 2me édition, pag 397, waar hij zegt: „Bien conduites par l'initiative privée, ces institutions (les comptoirs agricôles) pourraient rétablir le crédit dans les campagnes et y atténuer l'usure.

„l'Usure y a toujours existé et s'en est montré le fléaux."

Op dezelfde pagina zegt hij verder:

„Rien ne sert à l'état de fixer un maximum du taux de l'entérêt. Cette prétention serait contraire à la nature des choses, c'est à dire à la fois au droit et aux faits. Le monde n'est pas intéressé à la protection des prodigues. La limite du taux de l'intérêt nuit aux hommes entreprenants".

Is dit geen contradictio in terminis?

Zou dit voor onze koloniën waar kunnen zijn?

Maar Paul Leroy Beaulieu had niet, zooals wij, kennis gemaakt met den chineeschen landbouwwoekeraar, den hadji-hyena in de desa.

Engeland werd in 1855 nagevolgd door Denemarken, in 1856 door Spanje, in 1857 door Sardinië en door Nederland. De orthodoxe œconomie zegevierde overal; de woeker scheen voor de wetgevende machten niet meer te bestaan. Iedereen moest volle vrijheid hebben om met zijn geld te doen wat hij verkoos; het lag immers niet op den weg van den staat om de dommen in bescherming te nemen — in het onderwijs werd alle heil gezocht. Noorwegen, België, Pruisen, Duitschland en ten slotte ook Oostenrijk volgden de nieuwe richting.

Frankrijk en de Vereenigde Staten van Noord-Amerika handhaafden hunne woekerwetten, Frankrijk had die in 1850 zelfs verscherpt. De voortdurende uitoefening van het bedrijf van woekeraar werd niet alleen met geldboeten maar ook met langdurige gevangenisstraf bedreigd en bij recidive werd de straf verdubbeld.

In Frankrijk is, ondanks den invloed der orthodoxe staathuishoudkunde elders, de juiste leer behouden gebleven, dat eigendom wel is een geheiligd recht (jus divinum), maar dat de uitoefening van dat recht dient onderworpen te zijn aan de wet.

Naast de stelling toch, dat iedereen van zijn eigendom een vrij gebruik moet kunnen maken, staat eene andere, minstens even waar, namelijk dat de maatschappij (de staat) verhinderen moet dat de gezinnen van hare leden verarmd raken, de vermogens verspild worden, dat tijdelijke nood en ongelegenheid van den naaste andere listige en geslepen menschen in staat stelt om zich van de goederen, den arbeid of het intellect van derden tegen spotprijzen meester te maken en daardoor eene œeonomische slavernij te scheppen in den staat.

Naast de strafbepalingen op het hazardspel, op misbruk van vertrouwen, oplichting en de beschermende instituten voor den minderjarige moet staan de woekerwet ter voorkoming van de uitbreiding van het proletariaat en het pauperisme. De wet toch moet het algemeen belang beschermen en mag niet aan het bijzonder belang steun verleenen. Elke inbreuk op dezen œconomischen regel doet zich later pijnlijk gevoelen.

Het staat zeker vast, dat de ongebreidelde overmatige rentevoet den eigendom in zijne grondvesten aantast, dat hij voornamelijk den landbouw ondermijnt, dat hij den grondbezitter zonder eigen kapitaal belet verbeteringen intevoeren en daardoor ook de kiemen der nijverheid verstikt, dat hij de menschen afbrengt van geregelden, matig loonenden arbeid, dat hij geheele gezinnen tot ondergang brengt en in alle richtingen proletariërs schept en het pauperisme gestadig doet aangroeien.

Zien wij slechts om ons heen en spiegelen wij ons aan Britsch-Indië.

De engelsche autoritieten zijn langzamerhand gaan inzien dat diep moet worden ingegrepen om het door en door zieke Indië er eenigszins bovenop te helpen. Het land gaat door de ondergane financieele uitmergeling thans hollend achteruit. De productie in de hongersnood-districten is onbeduidend, in de schaarschheid-districten gering; millioenen moeten ondersteund worden, hoofdzakelijk uit de staatskas. Tengevolge dezer omstandigheden brengt de landrente minder op en dalen de inkomsten der spoorwegen, die voor een groot deel door den staat geëxploiteerd worden. De droevige toestand van het, over het geheel rijke Indië wordt intusschen door begrootingscijfers niet verbeterd, de staathuishoudkundige en de wetgever moeten zich te zamen aan het reuzenwerk zetten om in de eerste plaats een betere verhouding te scheppen tusschen staat en zamindar (1) aan den eenen en den raijat aan den anderen kant en om den producent te onttrekken aan de polypenvingers der woekeraars. De slecht voorbereide pogingen daartoe van 1883 en 1884 hebben gefaald en den toestand verergerd. Er zat geen verband in de zaak. In vroegere jaren werd de „baniat" of woekeraar door de inlandsche vorsten, als hij het te erg maakte, eenvoudig een hoofd kleiner gemaakt; tegenwoordig is hij langzamerhand in het bezit gekomen van rijke gronden. In Bombay komen op 100 landeigenaars 31 woekeraars voor; in de middenprovinciën 36, in de noordwestelijke districten 46 en in Assam 67. In de zelfbesturende staten van den Nizam zijn er 15 op de 100, elders 2. De commissie van enquête van 1878 moest dan ook in haar rapport over het woekerbedrijf verklaren, dat individuen en klassen onder het engelsche bestuur blijkbaar œconomisch slechter af waren dan onder het bestuur der inlandsche vorsten.

---

(1) Zamindar, onze loerah, maar tevens landbouw-woekeraar en daardoor grondbezitter.

De tegenwoordige fransche republiek heeft in 1886 onder den aandrang van beursspeculanten en moderne plutocraten getracht de beperking van den rentevoet opteheffen, maar zij is alleen ten aanzien van den handel geslaagd. Op dat gebied, waar echter ook de grootste weerstand bestaat, mag de woekeraar nu zijn slag slaan.

Het gezond verstand, dat onder den invloed der doctrinaire œconomie korten tijd op den loop was geweest over bijna de geheele wereld, kwam in België het eerst terug. In 1867 werd daar weer een rente-maximum vastgesteld en tegen overschrijding daarvan bij misbruikmaking van de hartstochten en onervarenheid van den schuldenaar zeer hooge vrijheidstraffen en boeten bedreigd.

Ook in Duitschland ontstond spoedig een ernstige reactie tegen de opheffing der woekerwetten. Het woekerbedrijf nam schrikbarend toe; de beruchte Dachauerbank werkte te München en vond navolging in andere plaatsen, schandaal-processen kwamen aan de orde van den dag, waarbij de rechter het grofste onrecht bezegelen moest. Zoo had een woekeraar te Wreschen op een wissel van 150 Mark 5 Mark per dag als boete voor wanbetaling bedongen, of ruim 1200 procent per jaar. Tout comme chez nous!

In Oostenrijk waren de toestanden nog erger. Overal waar geen woekerwetten bestonden, vierde de geest van Shylock hoogtij. Om een opstand in Oostenrijk onder de schandelijk geëxploiteerde bevolking te voorkomen, werd in 1877 eene wet ingevoerd, welke den woeker in het algemeen en in het bijzonder het bedingen van onevenredige voordeelen, die den maatschappelijken ondergang van anderen tengevolge moesten hebben, bij leeningen strafbaar stelde.

In Hongarije werden in hetzelfde jaar ook dergelijke maatregelen genomen. De rentevoet van hypotheken werd op 8 procent bepaald; de notarissen mochten in hunne akten geene hoogere renten dan 8 procent 's jaars vermelden; de rechter verwierp hoogere rentevorderingen en in 1881 en 1883 werden deze bepalingen nog verscherpt.

Woekerwetten hebben alzoo in den loop der tijden over de geheele wereld bestaan, zijn afgeschaft, geheel of gedeeltelijk herroepen en bestaan op dit oogenblik nog in Frankrijk, Duitschland, België, Rusland, Bulgarije en de Vereenigde Staten van Amerika. In Engelsch-Indië respectievelijk in 1854 en 1855 afgeschaft, is men thans bezig ze in eere te herstellen. In Duitschland vond dit reeds in 1880 plaats.

Er zijn twee vormen van woekerwetten. Bij de oude wetten tegen den woeker werd eene maximum-rente vastgesteld: alles wat daarboven werd bedongen, was woeker. Deze vorm is echter niet meer te verdedigen, want zij gaf voortdurend aanleiding tot ontduiking.

De tweede vorm is meer aanbevelenswaardig. Daarbij is geen rente-maximum bepaald doch laat men alles over aan het oordeel van den rechter, wien het gegeven is om allen, die misbruik maken van de nooddruft, de onnadenkendheid of onervarenheid van een ander om voor zich buitengewone voordeelen te bedingen, bijzonder kleine loonen uittebetalen of een interest te bedingen, die voortduurt en hooger is dan de normale, voor het misdrijf van woeker te straffen. Zoo mag volgens de Pruisische wet van 1880 een woekeraar van beroep met niet minder worden gestraft, dan drie maanden gevangenis, subsidiair *f* 9000 boete.

Eene overeenkomst, die onder gegeven omstandigheden binnen de perken der wet kan worden geacht, kan onder andere, later opkomende omstandigheden, bv. bij nooddwang, buiten eigen schuld van den verbondene of bij gebleken onwetendheid omtrent de ware strekking der verbintenis, beschouwd worden als een woekertransactie en door den rechter worden opgeheven.

In Engelsch-Indië werd bij act no. XXVIII in 1855 de woekerwet ingetrokken en aan den rechter de minst mogelijke vrijheid ter zake gelaten. Elke overeenkomst werd geldig verklaard, mits de vrije wil van partijen daaruit bleek.

Dezelfde doctinaire opvatting wordt ook hier bij transactiën met den inlander gehuldigd. Het bestuur behoeft niet te denken

voor den Javaan, het heeft slechts te verkondigen wat van hoogerhand in zake overeenkomsten wordt gedecreteerd. De zwakte der wederpartij, de onmondigheid van den inlander wordt daarbij te veel als factor geillimineerd, de transactiën naderen het kenmerk van nood-overeenkomsten als boven bedoeld. Het boos opzet tot misleiding, het gebruiken van ongeoorloofde invloeden (undue influence), kwade trouw, pressie, enz. is gewoonlijk daar, evenmin als hier, door den bedrogen schuldenaar te bewijzen. En de burgerrechtelijke procedure is daar al even twijfelachtig, kostbaar, vormelijk en tijdroovend als hier.

Ook in Engelsch-Indië heeft men het onhoudbare van den toestand ingezien en eensdeels sinds 1884 genezing gezocht in staatslandbouwvoorschot, andersdeels, sinds 1894, uitgezien naar eene tijdelijke, wettelijke voorziening, om medetehelpen aan de ellende aldaar een einde te maken. Tot nu toe is men noch door het eene, noch door het andere middel daarin geslaagd.

De Engelschen blijven zich in Indië krampachtig vastklemmen aan het orthodoxe staathuishoudkundige beginsel van den onbelemmerden vrijen wil der zich verbindende partijen, die door geen wet mag worden belemmerd. En de resultaten, het wordt thans genoegzaam erkend, zijn niet uitgebleven. De œconomische débacle heeft zich in de laatste tien jaren snel ontwikkeld. Men zij gewaarschuwd.

Wij achten een wet tegen den woeker en speciaal tegen den landbouwwoeker even noodig als die tegen meineed, valsch getuigenis en knevelarij, mits met bezadigdheid toegepast. Die wet is bovendien urgent om het landbouw-credietwezen te schragen, mocht dit ooit op Java tot ontwikkeling komen. Zonder een wet tegen den landbouwwoeker ware het zeker vergeefsche moeite het landbouw-credietwezen voor inlanders op Java te organiseeren. Zonder die wet, ware al het daarover door mij gepubliceerde vergeefsch werk. Het is dan ook te hopen, dat men bij de regeling dezer materie zich niet zal laten influenceeren door de sophismen van het groot-

kapitaal, door de macht van den Mammon, die reeds oorzaak werd van de stuitende corruptie en ellende elders, n'en déplaise alle tegenspraak. Zeer zeker zal een woekerwet den woeker niet geheel kunnen voorkomen of uitroeien; wetten tot bestraffing van diefstal kunnen evenmin dieverijen verhinderen, maar de woeker zal gebreideld en aan banden gelegd worden.

Het landbouw-credietwezen voor inlanders zal dien kanker tot de geringste proportiën terugdringen, vooral als het op coöperatieve leest wordt geschoeid. Beiden zullen elkander aanvullen en steunen, op den langen duur den volksaard wijzigen en het volk van den woekeraar vervreemden. Waar proeven, met deze materie genomen, zijn mislukt, lag dit niet aan het volk maar aan fouten of gebreken in het stelsel.

In een volgend opstel willen wij trachten een schema samen te stellen voor de wet op den woeker in Nederlandsch-Indië, waarbij ons oog speciaal zal gericht wezen op den landbouw-woeker.

Tot goed begrip der zaak geven wij dit geschiedkundig overzicht en deze algemeene beschouwingen vooraf.

XXIX.

WOEKERTOESTANDEN OP JAVA.

La question du crédit agricôle est un problème actuel pour Java.

Pandémas.

Wanneer wij de bepalingen nagaan, die door de regeering ter bescherming der volkscultures, lang geleden, zijn uitgevaardigd, dan treft ons het vage en sobere in die voorschriften en ook in de Wetboeken van strafrecht en voor de Strafvordering voor Inlanders (het zoogenaamd inlandsch reglement) worden slechts straffen bedreigd in gevallen van knevelarij, misleiding, misbruik van vertrouwen en oplichting volgens westersche begrippen en de gang der procedure voor den straf, als voor den burgerlijken rechter zeer onduidelijk omschreven.

Ter zake: Bijblad 360 zegt, dat de residenten gemachtigd zijn om aan behoeftige landbouwers, die door toevallige of ongelukkige omstandigheden gebrek aan zaadpadi mochten hebben, eene verstrekking daarvan bij wijze van voorschot te doen, mits telkens daarop de goedkeuring van den gouverneur-generaal verzoekende. Van deze autorisatie moet echter met omzichtigheid gebruik gemaakt worden, ten einde zij niet de strekking hebbe, om den landbouwer zorgeloos te maken ten aanzien van het in tijds vergaderen en afzonderen van zijne zaadpadi, maar alleen diene om hen te hulp te komen, die buiten hunne schuld in deze behoefte zullen vervallen.

Bijblad 1749 bepaalt dat de bevolking vrijgelaten moet worden in de bewaring van haar zaadpadi en haar niet mag

gelast worden om tot dat einde algemeene desaschuren optetichten. Dit verbod is echter niet te handhaven.

Bij koloniale verordering in Staatsblad 1834 No. 52 werd voorts bepaald, dat geene overeenkomsten voor wien of waar ook zullen mogen worden aangegaan om de landrente voor desas te betalen, tegen afstand van een gedeelte derzelver rijstgewas.

In Bijblad 411 werd bepaald, dat het geven van voorschotten op de voedingsmiddelen der bevolking, onder welk voorwendsel ook, aan particulieren verboden is, op straffe van nietigverklaring, maar tevens in Bijblad 1326 dat het bestuur zich moet onthouden van alle bemoeienis met den handel in rijst van particulieren, Europeanen, Chineezen of inlanders, hetzij om dien aantemoedigen dan wel te belemmeren. (Hier worden onder particulieren ook „Chineezen" verstaan). Voorts werd in Bijblad 2643 nog bepaald, dat bij eventueel rijstgebrek onder de inlandsche bevolking, de residenten, zoodra hulp van landswege door de omstandigheden wordt gevorderd, met gebruikmaking van artikel 2 van Staatsblad 1875 No. 25, de inlanders in de gelegenheid kunnen stellen om door handenarbeid in hun onderhoud te voorzien, hetzij dat hun dagloon worde uitgekeerd, hetzij alleen voeding op ruime schaal, waaromtrent de plaatselijke omstandigheden dienen te beslissen, zullende tijdig moeten worden overwogen welke werken daartoe in aanmerking komen.

Dit tijdig overwegen, vooral in tijden van geldschaarschte is moeilijk; reliefworks komen daarom meestal te laat. Ten slotte werd bij Staatsblad 1838 No. 50 voorgeschreven, dat geene overeenkomsten of contracten, van welken aard ook, tusschen Javanen en anderen, geen Javanen zijnde, nòch tusschen Javanen en hunne regenten of hoofden aangegaan, zullen mogen bestaan, veel minder als bestaanbaar in rechten worden beschouwd, voordat ze bij den resident, ter plaatse alwaar de overeenkomsten moeten werken, behoorlijk zijn geregistreerd.

De ambtenaren zullen de inlanders, bij het aangaan van verbintenissen, op hunne rechten en belangen opmerkzaam maken, ten einde daardoor alle misleiding of handeling tegen hun belang te voorkomen en bij de vereischte zorgen om te waken, dat geene onbedreven menschen door inboezeming van ongegronde hoop of vrees, aanwending van bedreigingen of dwangmiddelen tot voor hen nadeelige verbintenissen worden overgehaald, evenwel ook in het oog houden om in het algemeen belang aan nuttige bedrijven de noodige hulp te verschaffen, tegen eene matige en billijke betaling.

In dit staatsblad vind ik de grondgedachte voor een nederlandsch-indische woekerwet.

Het is toch duidelijk dat deze voorschriften nog te vaag en te onbestemd zijn, om bv. den landbouwwoeker te keeren en bovendien moeilijk zijn te handhaven, bij gebreke van straffen en bij de onbetwistbare tegenspraak, die zij in zich zelven bevatten. Ze zijn verouderd.

De straf van nietigheid bij het geven van voorschotten op de voedingsmiddelen of te veld staande gewassen der bevolking (idjon) treft nimmer, omdat deze overeenkomsten zoo goed als nooit bekend raken en daarvan geen enkel papier wordt aangehouden. Het wettig bewijs in rechten ontbreekt steeds geheel. De rechter stoort zich niet aan bijbladen, circulaires en aanschrijvingen doch heeft alleen de wet toetepassen. Het uitvoerend gezag mag in justitie-zaken niet tusschen beiden treden. Op de rekbare en gemakkelijk te ontduiken voorschriften in de Staatsbladen 1834 No. 52 en 1838 No. 50 in latere jaren nog vermeerderd, zal alleen bij verzuim van registratie of onttrekking aan andere formaliteiten, alzoo wegens gebreken in den vorm, door het bestuur de nietigverklaring in rechten kunnen worden uitgelokt. Zullen zich vele bestuursambtenaren daaraan wagen? Wij ende gelooven het niet!

De woekeraar staat op Java vrij wel straffeloos tegenover zijn slachtoffer, den tani of den verarmden prijaji, den visscher of den klein-handelaar, ook tegenover den vorstentelg zonder emplooi, den dobbelzieken zoon des lands of de verarmde

Indo-weduwe. Het landbouwproletariaat in de desa, het pauperisme in de groote steden, de ontvolking van het binnenland door de Europeanen, zij nemen met elken dag toe, de woekeraars, woekeraarsters, beleeners en beleensters op pand, verkoopers en wederverkoopers op woekercrediet i. e. w. het aantal van hen, belust op deze gemakkelijke wijze van geld verdienen, wordt steeds grooter. Chineezen, Arabieren, Bengaleezen, Indo-Europeanen, volbloed Europeanen, de hier geboren en ook niet hier geboren echtgenooten dezer laatsten, met of zonder medeweten van den echtgenoot, alles woekert, zet geld uit, verleent crediet op onereuse voorwaarden.

En de uitzuiging des lands door het europeesche en het chineesche groot-kapitaal door middel van maatschappijen, vennootschappen, naamlooze dito, kongsi's en verbonden, die hongerloonen bedingen, gaat maar steeds ongehinderd voort. Dit is de keerzijde der medaille van de „vrije" exploitatie, waarvoor Indië niet dankbaar kan zijn.

En geen wet, geen straf, geen stelsel van crediet op gezonde basis, geen uitsluiting of verbanning, niets belet den woeker, dien grooten en zoo schrikbarend verbreiden kanker in Indië.

Wij achten ons in staat hieromtrent eerbiedwaardige ? onthullingen te doen. Enkele daarvan zullen nader volgen.

Laten we nu eens zien hoe tegen deze, staat en individu ondermijnende kwaal in andere landen werd opgetreden in het belang der economische ontwikkeling van de maatschappij, die hier gemengder is dan ergens ter wereld, Singapore en San Francisco, mogelijk ook het kustgebied van Zuid-Oostelijk China uitgesloten.

Enkele kleine voorbeelden uit het practische leven op Java van het oogenblik.

Een chineesch kapitalist, pachter van het opiummiddel, leent aan pachters en onderpachters van pandhuizen (Chineezen) in aangrenzende streken bedrijfskapitaal tegen 12 à 15 procent 's maands of 144 tot 180 procent 's jaars. De man zet op die wijze 's jaars 3 millioen om en krijgt, na aftrek

van zijn bedrijfskosten, $4\frac{1}{2}$ millioen 's jaars terug. Kan het kapitaal niet worden teruggegeven, dan wordt de woeker-interest rente op rente berekend.

Waar zonder eigen kapitaal gewerkt wordt, moet op de opbrengst der verstane panden, dus zeker reeds ruim 150 procent worden verdiend bij een gemiddelden rentevoet van 6 procent 's maands op de beleeningen volgens het tarief van 1891, want ook de pachtsommen moeten worden inverdiend. Het valt niet te loochenen dat de pachters en onderpachters op het, door hen in het pandbedrijf gestoken kapitaal jaarlijks 200 procent verdienen. Er zijn op Java 350 verpachte pandhuizen, waarin plm. 22 millioen gulden chineesch kapitaal steekt.

De nationale rijkdom der inlandsche bevolking vermindert alleen door de pandhuispacht jaarlijks met ongeveer *f* 40.000.000.

En wij namen vroeger aan, dat door de opium- en pandhuispacht niets werd verdiend en alzoo alleen de 12, 6 millioen pachtschat 's jaars daaruit werden gehaald.

Men ziet dus nu zeker wel in, dat onze cijfers in hoofdstuk V niet waren geflatteerd.

Het is waar, met de opiumpacht werd in de beide laatste decennia weinig verdiend, zelfs herhaaldelijk verlies geleden. Laten wij aannemen dat, mede ten gevolge van het opdrijven der pachtsommen in vroegere jaren, door de bank „quitte" werd gespeeld en alleen de opiumsmokkelhandel een tijdlang enorme winsten heeft aangebracht, dan moet het jaarlijksch drainage-cijfer toch nog worden verhoogd met 40 — 12,6 of ruim 27 millioen en alzoo op 104 + 27 of rond op 130 millioen worden gebracht, aan kapitaal dat nimmer terugkeert, den nationalen rijkdom vermindert en andere landen, Europa, China, Turkije en Arabië ten goede komt.

Het is mogelijk dat, zooals wordt beweerd, daartegenover in de laatste vijftig jaren 510 millioen europeesch kapitaal in Java zijn gestoken, immers een peulschilletje tegen eene onttrekking van 50 × 130 millioen of zes en een half milliard.

En de „vrije" exploitatie door het chineesch kapitaal, dat in Java is gestoken en op 1500 millioen wordt geschat, gaat immers maar altijd door. [1] Alzoo wordt met twee milliard kapitaal door Europeaan en Chinees gewerkt aan de ontwikkeling van dit schoone land! Moet Java niet enorm rijk geweest zijn? Toch niet on-uit-put-te-lijk!

Een Europeaan, klein-kapitalist, leent *f* 200 aan een inlandschen handelaar, met beding dat, zoolang de hoofdsom niet geheel is aangezuiverd, elke maand een pikol rijst 1ste soort verschuldigd is, onverschillig den stand der afbetalingen op de hoofdsom, op *f* 10 's maands vastgesteld en tot de volledige kwijting daarvan. Mondelinge overeenkomst.

Een dito leent *f* 2 uit aan een koelie met beding dat elken dag door den leener (een visscher) een bandeng, kakap of andere visch van waarde moet geleverd worden aan de huishouding, totdat geheele afbetaling zal zijn gevolgd. Bij keuze kan ook *f* 1 rente 's maands worden betaald — eilieve 600 procent 's jaars. Mondelinge overeenkomst.

Een Chinees leent aan een desahoofd *f* 150 tegen maandelijksche afbetalingen van *f* 15 en gedurende den geheelen termijn met maandelijksche bijpassing van 4 procent rente 's maands over de hoofdsom, onder verband van twee javaansche huizen, een erf en drie karbouwen. Van deze overeenkomst werd een notarieele akte opgemaakt.

Een hadji-kapitalist in de desa leent bij den aanvang van den westmoesson *f* 40 aan een tani tegen afstand van de helft van het product zijner sawah (2 bouws) bij den oogst en rentebetaling inmiddels van *f* 4 's maands. Onderhandsche overeenkomst in bijzijn van desahoofd en twee getuigen.

Zulke overeenkomsten zijn legio in en buiten de desa. Voor elken geleenden gulden in December, Januari of Februari een pikol padi terug bij den oogst, is de gewone „tebasan transactie" der Chineezen. Huur van sawahvelden, twee moessons vooruit, tegen de helft of een derde der gebruike-

[1]) Deze schatting is van betrouwbare chineesche zijde.

lijke prijzen, is een voorname bron van inkomst der desa-kapitalisten. Zijn door de goede zorgen van het bestuur de inlandsche ambtenaren al buiten schulden gekomen, de desa-hoofden, die belastingen innen en moeten storten, zitten altijd in schuld en de bevolking betaalt het gelag. Bedragen de geleende sommen *f* 100 of meer, dan worden de overeenkomsten dikwerf notarieel opgemaakt, als de geldschieter een Chinees of hadjie is; beneden de *f* 100, dan meestal ondershands en al of niet met onderpand en op zegel.

De meeste apanagevelden der desahoofden worden bijna nimmer door de begiftigden bewerkt: ze zijn bijna altijd aan de schuldeischers verhuurd, soms tegen spotprijzen — dikwijls jaren van te voren. Nog ergerlijker leen-overeenkomsten worden aangegaan tusschen inlandsche hoofden en Arabieren, handelaren in preciosa en kains, vooral in West-Java, Banjoemas, Bagelen en Pakalongan en trouwens op alle hoofdplaatsen ter Noordkust, waarbij vaak na enkele jaren geheele gezinnen worden ten onder gebracht en waarvan tal van onrechtmatige handelingen tegenover den staat en de bevolking het gevolg zijn. Deze woeker wordt gedreven onder het masker van handel in paarden, *f* 500 wordt bij een huwelijksfeest geleend tegen drie procent 's maands met schulderkenning van *f* 1000, enz. Renten van 200, 600 procent 's jaars zijn op Java regel, van 1000, 1200 procent en meer geen uitzondering. Wij vragen in gemoede, bestaat hier geen urgentie tot ingrijpen?

Wij gaven slechts enkele voorbeelden uit duizenden; elk besturend ambtenaar zou er honderden bij kunnen leveren.

Oeconomische slavernij, vermomd pandelingschap bestaan dan ook van inlander tegenover Chinees en Arabier. Deze menschen heeten margasari's, ook wel menoemgpangs of noesoep's, wonen op het erf van den schuldeischer en boeten vaak de schuld hunner ouders in.

De duitsche woekerwet van 1880, nader aangevuld in 1893, heeft aan de strafwet de volgende bepalingen toegevoegd in de additioneele artikelen 302, 360 en 367:

1. Hij, die misbruik makende van den nooddruft, de lichtzinnigheid of onervarenheid van anderen, met die personen een geldleening aangaat of er in toestemt eene bestaande geldleening te verlengen of die eenige andere overeenkomst maakt, tot onderwerp hebbende eenig zakelijk recht en tengevolge van zulke leening of overeenkomst verkrijgt of er in toestemt te verkrijgen materieele voordeelen, die, de omstandigheden in aanmerking genomen, in onereuse verhouding staan tot den bewezen dienst, zal als woekeraar met gevangenisstraf tot zes maanden worden gestraft en met boete tot een bedrag van *f* 1800, al of niet met verlies van burgerlijke rechten.

2. Hij, die voor zichzelf of voor een ander de in het vorig artikel bedoelde voordeelen verbergt of een aandeel daarvan geniet in een toekennende bepaling of overeenkomst, zal worden gestraft met gevangenisstraf tot een jaar en met boete tot *f* 3600, al of niet met verlies van burgerlijke rechten.

3. Dezelfde straffen zijn toepasselijk op hem of hen, die desbewust zich eene pretentie heeft (hebben) weten te verwerven met woekerrente of deze overdoet aan een derde dan wel gebruik maakt (en) van zijne (hunne) woekervoordeelen.

4. Zij, die er een beroep van maken woeker te drijven als bovenbedoeld, zullen met niet minder dan drie maanden gevangenis worden gestraft en met eene boete van *f* 3000 tot *f* 9000, tevens met verlies van burgerlijke rechten.

5. Dezelfde straffen, als sub 4, zullen worden toegepast op ieder, die in eenige overeenkomst, niet onder 1 vermeld, doorgaand of bij wege van zaken doen, gebruik maakt van den nooddruft, de lichtzinnigheid of onervarenheid van een ander, om eene belofte aftedwingen of om zoowel voor zichzelve als voor een ander voordeelen te bedingen, die onder de omstandigheden, waaronder de overeenkomst werd gesloten, moeten worden beschouwd als geheel onevenredig aan den bewezen dienst.

En voorts in een additioneel artikel 360:

a. Wie als beleener op pand of handelaar in beleende en opgekochte goederen, in de uitoefening van zijn beroep

in strijd handelt met de reglementen op deze zaak van toepassing, in het bijzonder een rentevoet eischt, hooger dan bij de wet of door de bevoegde autoriteit vastgesteld, zal worden gestraft met boete van *f* 80 tot *f* 120, of met gevangenisstraf.

b. Overeenkomsten met bedingen in strijd met de sub 1, 2 en 3 genoemde bepalingen zijn nietig.

Alle woekerrenten door of ten behoeve van een schuldenaar betaald in de gevallen 1, 2 en 3 zullen worden terugbetaald met bijpassing van renten van af de eerste betaling.

Al diegenen, die hebben medegewerkt tot het verkrijgen van of die hebben gedeeld in woekerwinsten, zijn hoofdelijk aansprakelijk, behalve in het geval sub 5 van artikel 302, waarbij ieder slechts aansprakelijk kan worden gesteld voor het genoten voordeel.

Ten slotte in een additioneel artikel 367:

a. De burgerrechtelijke aansprakelijkheid van iemand in verband met woekerpraktijken, die reeds strafrechtelijk voor woeker is gestraft, zal worden beheerscht door de gewone burgerlijke wet. Het recht op restitutie van woekervoordeelen vervalt na vijf jaren na dato der eerste betaling.

b. De schuldeischer bij een in rechten nietig verklaard contract, heeft het recht tot vordering van terugbetaling der hoofdsom als die terugbetaling door de borgstelling, door den schuldenaar gegeven, is gewaarborgd.

Andere rechten van den schuldeischer, die overeenkomstig het gemeene recht niet zijn vernietigd door de uitspraak van onwaarde, worden door deze wet onaangetast gelaten.

c. Hij, die er zijn gewoon beroep van maakt, gelden uittezetten en crediet te verleenen, moet bij het einde van een jaar de rekening opmaken van iederen schuldenaar en moet binnen drie maanden na afloop van het jaar, aan elken schuldenaar een geschreven extract rekening-courant zenden, waaruit moet blijken de hoegrootheid der vordering en hoe daaraan werd gekomen.

Hij, die moedwillig deze bepaling verzuimt optevolgen, zal met boete tot een bedrag van *f* 240, dan wel met

gevangenis worden gestraft en verliest zijne aanspraken op rente-uitkeering over het afgeloopen jaar op elk punt der overeenkomst.

Bovenstaande bepalingen zijn niet toepasselijk:

1. Als er slechts één enkele afgesloten overeenkomst tusschen schuldeischer en schuldenaar in een gegeven jaar bestaat en als de schuldenaar een geschreven document bezit, waarin aard en bedrag der schuld zijn omschreven.

2. Op openbare bankinstellingen, wisselbanken, landbouw- en hypotheekbanken, publieke instellingen van leening, crediet- en spaarbanken, banken, ressorteerende onder openbare lichamen of tot wettige coöperatieve vereenigingen behoorende — wat de laatste soort van vereenigingen betreft, voor zoover het aangaat transactiën van de vereenigingen met de leden.

3. Op handelsoperatiën tusschen mannen van zaken, wier namen als zoodanig zijn ingeschreven in het register van handel en nijverheid.

Het Wetboek van koophandel werd terzelfdertijd aangevuld met de volgende beperkende bepaling:

Bovenstaande verbodsbepalingen zijn ook toepasselijk op hen, die er hun beroep van maken vee uit te leenen, vee op te koopen en te verkoopen dan wel aankoop en verkoop van stukjes grond tot hun gewoon beroep maken (handel in vee en handel in gronden).

In Rusland zijn de artikelen 1707, 1708 en 1709 van het Strafwetboek aangevuld met de ondervolgende bepalingen:

1. Iemand is schuldig aan het misdrijf van woeker indien hij desbewust een leening toestaat onder zoodanige voorwaarden, dat den leener een buitengewoon zware last wordt opgelegd en voorts indien hij van gelduitzetten zijn gewoon beroep maakt, of indien hij den buitengewoon hoogen interest onder de hoofdschuld verbergt, dan wel deze invoert als kosten van onderhoud, handhaving van zijn recht als anderszins.

Zij, die zich hieraan schuldig maken, zijn strafbaar met gevangenisstraf van twee tot zes maanden.

Ieder, die eene woekertransactie sluit, wetende dat die woeker voordeelen oplevert of zijn recht daarop vervolgt of uit dien hoofde betalingen ontvangt, zal tot dezelfde straffen kunnen worden veroordeeld.

2. Ieder, die schuldig wordt bevonden aan de misdrijven, vermeld in de eerste alinea van het voorgaand artikel, kan worden ontzet van alle rechten en speciale voorrechten aan zijn stand of positie verbonden en kan worden verbannen naar eene verwijderde provincie buiten Siberië of gestraft worden volgens de eerste of tweede categorie van straffen, vermeld in artikel 33 van het Crimineel Strafwetboek.

3. Renten, niet boven 12 procent per jaar, zullen niet als woeker-interest worden aangemerkt.

Eene overeenkomst, die als woekerachtig wordt veroordeeld, zal beschouwd worden als nietig en ongeldig, maar de geldopnemer zal verplicht zijn tot restitutie der werkelijk geleende hoofdsom, na aftrek van reeds gedane afbetalingen.

Vooral de Joden exploiteerden den russischen boer op buitengewone wijze. Naast de pogingen van landswege om daartegen te waken door het bevorderen van een goedkoop landbouwcrediet, heeft de russische regeering in 1893 deze woekerwet, gebaseerd op fransche leest, uitgevaardigd en in de bestaande strafwetboeken geinsereerd, die trouwens omtrent woeker en afzetterijen bij verkoopingen door middel van bedwelmende dranken meerdere wijder strekkende bepalingen bevatten.

In Bulgarije werd in 1896 een nieuwe woekerwet uitgevaardigd, waarbij straffen werden bedreigd tegen hen, die geld uitzetten tegen meer dan 12 procent rente 's jaars, namelijk van een tot zes maanden gevangenisstraf en boete van ƒ 48 tot ƒ 240.

Niet alleen verbiedt deze wet den woeker bij geldleeningen, maar zij voorkomt ook den verkoop van het te velde staand gewas tot meer dan 10 procent beneden de gewone marktwaarde, zoowel als den verkoop van gronden tegen eene geregelde betaling in producten en daarbij overmatige winsten bedingende.

Voorts is bepaald dat iedereen, die onder den dekmantel van geschreven schuldbekentenis of ruilovereenkomst woekertransactiën sluit, strafbaar is met gevangenisstraf tot twee jaren. (¹)

In Nederlandsch-Indië, waar door alle landaarden en onder alle standen wordt gewoekerd, de kwade trouw groot is, waar de woeker in het bloed zit en waar speciaal de landbouwwoeker ontzettende afmetingen heeft aangenomen, voornamelijk wordt uitgeoefend door chineesche en javaansche kapitalisten, overal in het binnenland verspreid (²), zouden wij, bij de bekende onhandigheid van ons, Hollanders, in het maken van wetten, er voor zijn slechts met enkele, zoo sober mogelijk gestelde artikelen de bestaande strafwetboeken voor Europeanen en inlanders aan te vullen.

Wij zouden die bepalingen, voor zoover het Europeanen en met dezen gelijkgestelden betreft, willen brengen onder titel XXIII van het nieuwe strafwetboek voor Europeanen in Staatsblad 1898 No. 171 — alzoo die doen ressorteeren onder: „afpersing en afdreiging" in enkele additioneele bepalingen van artikel 330 S. W. B. v. E. en voor zoover inlanders en met dezen gelijkgestelden betreft, onder het daarmede overeenkomende artikel 330, handelende over misbruik van vertrouwen in afdeeling III, titel II van het nog vigeerend strafwetboek voor Inlanders in dezer voege:

Artikel 330*a*. Ieder, die misbruik makende van den nooddruft, de lichtzinnigheid of onervarenheid van anderen, van welken landaard ook, met die personen eene geldleening aangaat of er in toestemt eene bestaande onereuse geldleening te verlengen of die, rechtstreeks of zijdelings, eenige andere overeenkomst maakt, tot onderwerp hebbende eenig zakelijk recht en door die overeenkomst heeft verkregen of er in toestemt te zullen verkrijgen materieele voordeelen, die, in aanmer-

(¹) Nicholson, volume II, pagina 247—249.

(²) De Arabieren op de hoofdplaatsen van Java woekeren ook en geven geld tegen onderpand met woekerbedingen, echter niet op groote schaal.

king genomen de omstandigheden waaronder de overeenkomst werd aangegaan, ter beoordeeling van den rechter, in onevenredige verhouding staan tot den bewezen dienst, zal als woekeraar met gevangenisstraf of dwangarbeid van een tot drie jaren worden gestraft, al dan niet met ontzetting uit de bevoegdheden en rechten als bedoeld bij artikel 37 No. 1 — 3, voor zoover Europeanen en met dezen gelijkgestelden betreffende.

Artikel 330*b*. Deze straffen zijn mede toepasselijk op hen, die desbewust zich eene vordering op derden hebben weten te verwerven met woekerinteressen of deze overdoet aan een ander, dan wel gebruik maakt van zijne bedongen woekervoordeelen.

Artikel 330*c*. Ieder die, ter beoordeeling van den rechter, er zijn gewoon beroep van maakt rechtstreeks of zijdelings woeker te drijven, in welken vorm ook, zal met niet minder dan een jaar tot vijf jaren gevangenisstraf of dwangarbeid buiten den ketting worden gestraft, met verbeurdverklaring van het geheele tegen woekerinteressen uitgezette kapitaal, tevens met verlies van burgerlijke rechten, voor zoover het Europeanen en met dezen gelijkgestelden betreft.

Artikel 330*d*. Ieder, die als beleener op pand of als handelaar in beleende en opgekochte goederen, daartoe niet gerechtigd door bijzondere reglementen of het wetboek van koophandel, bij de uitoefening van zijn beroep in strijd handelt met deze wetsartikelen en in het bijzonder voor zijn crediet een rentevoet bedingt, hooger dan bij de wet of door de bevoegde macht is vastgesteld, zal worden gestraft met eene boete van *f* 10 tot *f* 100 voor elke overtreding, subsidiair met gevangenisstraf of dwangarbeid b. d. k. (1)

Artikel 330*e*. Alle overeenkomsten, in strijd met het bepaalde sub *a*. *b*. *c*. en *d*. van dit artikel gemaakt, zijn van rechtswege nietig en van onwaarde.

---

(1) Artikelen 337, 339 en 386 van het Strafwetboek voor Inlanders zullen dientengevolge moeten worden gewijzigd.

Bij veroordeeling worden alle reeds genoten woekerrenten terugbetaald.

Artikel 330*f*. Al diegenen, die hebben medegewerkt tot of hebben gedeeld in woekertransactiën, zijn daarvoor hoofdelijk aansprakelijk en worden gestraft met dezelfde straffen, als dengene, ten wiens name de woekerovereenkomst is gesloten of werd bedongen.

Ook niet-geschreven overeenkomsten vallen onder deze bepaling.

Artikel 330*g*. Onder het sub *a*. *b*. *c*. *d*. *e*. en *f*. bepaalde ressorteeren alle overeenkomsten en transactiën betreffende voorschotten op het te velde staande groene of op het reeds geoogste gewas van inlanders, op de opbrengsten van zeevischvijvers en van het visschersbedrijf ter zee en op alle gefingeerde schulden, eene levering ten grondslag hebbende.

Zij zijn ook toepasselijk op hen, die er hun beroep van maken vee optekoopen en te verkoopen, uit te leenen en in bruikleen te nemen, stukken grond te bezwaren tegen betaling van renten in natura als anderszins.

Openbare of erkende bankinstellingen, dan wel geldinstituten, banken van leening, hulp-, spaar- en voorschotbanken, zoomede landbouwcredietbanken en coöperatieve vereenigingen in hare gestie met de leden onderling, zijn bij hare operatiën als zoodanig van deze strafbepalingen uitgesloten.

XXX.

RECHTSGEVOLGEN EN JURISDICTIE.

La question du crédit agricole est un problème actuel pour Java.

PANDÉMAS.

Het zou niet gaan deze studiën over Java's œconomischen toestand, den achteruitgang der volkswelvaart, het verlies van nationalen rijkdom der inlandsche bevolking in de tweede helft der vorige eeuw en over de middelen tot opheffing van den achterlijken inlandschen landbouw, zoomede tot tegengang van den woeker te besluiten, zonder ook de rechtsgevolgen, verbonden aan de invoering van het inlandsch landbouwcredietwezen op coöperatieven grondslag te hebben overwogen. Rechtszekerheid toch is een eerste vereischte en ook snel en goedkoop recht is ten deze een desideratum.

De leeningen, die zullen kunnen worden aangegaan, behooren te zijn òf collectief, nl. de desaleeningen, òf individueel. Alhoewel elk op zich zelf niet groot behoeft te zijn, zal de veelheid dier leeningen weldra het credietwezen tot een beduidende hoogte opvoeren.

Nu zal zich echter de moeilijkheid voordoen dat een desa geen rechtsgeldige of vermogenseenheid is en dat dus het desabestuur voor den rechter de desa niet vertegenwoordigen kan, evenmin als een regentschap, een afdeeling, een gewest een unicum is, dat door den hoogsten plaatselijken gezaghebber in rechten kan worden vertegenwoordigd.

Een tweede vraag is: welke rechter moet competent worden om over de geschillen, uit het inlandsch landbouwcrediet voortvloeiende, in eerste instantie te oordeelen en hoedanig

zal de gang der procedure in hooger beroep zijn, in zake vorderingen, ten grondslag hebbende het inlandsch landbouwcrediet?

En aan deze beide vragen sluit zich aan de kwestie of het noodig is, dat bij leeningen als de onderwerpelijke, die een zakelijk recht, uitsluitend gevestigd op roerend [1] goed, ten grondslag hebben, de leeners, hetzij de desa, hetzij het individu, hetzij een groep van desalieden, zich al dan niet hebben te onderwerpen aan het Europeesch burgerlijk en handelsrecht.

Deze drie vragen, die zoowel het formeel als het materieel recht raken, zullen noodwendig vóór de invoering van het inlandsch landbouwcredietwezen op Java afdoende dienen te worden opgelost en geregeld. Was ik enkele jaren geleden nog van meening in het algemeen [2], dat de desaman voor eene onderwerping aan het europeesch burgerlijk en handelsrecht nog niet rijp kon worden geacht en dat de vorderingen, uit het coöperatief inlandsch landbouwcrediet voortvloeiende, formeel nog zouden moeten worden beheerscht door het zoogenaamd inlandsch reglement, aldus daarop onze beginselen van burgerlijk recht, in verband met de bestaande inheemsche instellingen en gebruiken, voor zoover niet in strijd met recht en billijkheid, zouden moeten worden toegepast, aan de andere zijde bracht mij de aanraking met de zoo omslachtige en overal afwijkende behandeling van burgerlijke zaken voor de inlandsche rechtbanken tot de overtuiging, dat vorderingen uit het inlandsch landbouwcrediet voortvloeiende, zooveel mogelijk zouden dienen te worden behandeld naar ons formeel en positief burgerlijk recht, dat alzoo ter zake van overeenkomsten, die in het „obligatie-register" worden ingeschreven, de leener, c. q. de leeners, zich te dezer zake zouden hebben te onderwerpen aan het europeesch burgerlijk en handelsrecht. Te meer helde ik tot deze zienswijze over bij het uitwerken van

---

(1) Inlandsche schuren als loemboeng's, goedang's, enz. niet staande op steenen fundeering, worden in rechten als roerend goed aangemerkt.

(2) Zie Pandémas' studiën: *De rijkspostspaarbank in verband met locale spaarbanken* (1897—98).

mijne schets van het bankwezen en van de wettelijk œconomische regeling dezer aangelegenheid, daarbij bedenkende, dat in de commissiën van beheer der centrale banken ook Europeanen zitting zouden hebben, dat de hoofdcrediet-instelling onder europeesch beheer staat en de districts- en regentschapsgerechten, zoomede de landraden, zoowel voorzitters en leden hebben, uit de inlandsche hoofden gerecruteerd, al hebben de hoogste inlandsche rechtbanken dan ook europeesche rechtsgeleerde voorzitters.

Ter wille eener onpartijdige en snelle rechtspraak acht ik het daarom noodig de vorderingen, die uit het inlandsch landbouwcrediet tegen de desa of het individu zouden kunnen voortvloeien, zooveel mogelijk te onttrekken aan de jurisdictie der inlandsche rechtbanken in de streek, waar het crediet werkt, te meer waar de regent optreedt als voorzitter der centrale commissiën van beheer, en tegelijk voorzitter is van het regentschapsgerecht en lid van den landraad.

Toch zou het wenschelijk zijn ter bevordering eener snelle rechtspraak en om ten deze gebruik te kunnen maken van de persoonlijke voorlichting der besturende europeesche ambtenaren, dan wel van de controleurs met het kastoezicht belast, om de vorderingen te brengen voor den plaatselijken rechter. Hiertoe nu bieden de nieuwe regelen, ten aanzien van de residentie-gerechten op Java en Madoera en hunne rechtsmacht eene ongezochte gelegenheid, zooals die bij Staatsblad 1901 No. 15 het reglement op de Rechterlijke organisatie en het beleid der justitie in Nederlandsch-Indië hebben aangevuld, welke nieuwe bepalingen op een nader door den gouverneur-generaal te bepalen tijdstip in werking zullen treden. Wij lezen toch in artikel 116 *f*, dat de residentie-rechters kennis nemen in eersten aanleg, in burgerlijke zaken, van de rechtsvorderingen bij dit artikel 116 onder de letters *a* tot en met *h* omschreven, ingesteld tegen Europeanen of met hen gelijkgestelden, die hunne woonplaats, gekozen domicilium of werkelijke verblijfplaats hebben op Java en Madoera, alsmede tegen zoodanige woon- of verblijfplaats hebbende inlanders

of met hen gelijkgestelden, die, voor zoover het onderwerp der vordering betreft, krachtens wettelijke bepalingen zijn of vrijwillig zich hebben onderworpen aan het voor Europeanen vastgestelde burgerlijke en handelsrecht.

Zou er nu bezwaar tegen kunnen bestaan om sub *i* van artikel 116 *f* alsnog optenemen de volgende clausule:

i. van alle vorderingen, voortspruitende uit het inlandsch landbouwcrediet, hetzij door de volksbanken, hetzij door de centrale banken ingesteld tegen de desa, een groep desalieden of tegen den individueelen leener of diens borgen, binnen het sub *a* van dit artikel gestelde maximum, wordende hierbij tevens bepaald dat te dezer zake de desa wordt vertegenwoordigd door het desahoofd of vervangend desahoofd met twee oudsten der desa, een groep desaleeners door den grootsten bezitter van bouwgrond en erf te zamen en de credietbanken door den administrateur der volksbank, dan wel den secretaris-thesaurier der commissie van beheer der betrokken centrale bank, die het crediet verleend heeft.

Artikel 116 *h* zou dan moeten worden aangevuld met:

6e. in de zaken, bedoeld bij artikel 116 *f* sub *i* is hooger beroep toegelaten op den raad van justitie, indien de vorderingen, voortspruitende uit het landbouwcrediet bij leeningen aan de desa, meer bedragen dan vijfhonderd gulden, van een groep desalieden meer dan twee honderd gulden en bij individueele leeningen meer dan vijf-en-zeventig gulden.

Bezwaren, als die al bestaan, zouden zeker gering zijn te achten en wel zijn te overkomen.

Aan de wettelijk oeconomische regeling dezer aangelegenheid (zie hoofdstuk XXVII) zou dan nog in een additioneel artikel 13 van den eersten titel, afdeeling I (over geldleeningen) moeten worden toegevoegd de clausule:

„Bij het sluiten der overeenkomsten (obligatie-contracten) ter bekoming van landbouwcrediet moeten de desa, de groepen-leeners, dan wel het individu en zijne borgen verklaren zich vrijwillig ter zake dezer leening te onderwerpen aan het Europeesch burgerlijk en handelsrecht."

Nu afstappende van het juridisch gedeelte der zaak, rest ons nog enkele punten dezer studie, die mogelijk twijfel zullen hebben doen ontstaan, nader ophelderen.

In de eerste plaats dan rest ons te verklaren het doel, waarmede deze regelen werden geschreven.

Welnu, ons streven was geen ander, dan eene oorzakelijke verklaring te geven van de volksnooden van het oogenblik en te wijzen op de middelen tot herstel, binnen het land zelf gelegen, en tot nu toe ongebruikt gelaten.

Niet alleen de Atjeh-oorlog toch is een kanker aan ons koloniaal bezit (1), ook de landbouwwoeker en het kapitalisme in zijne schrilste uitingen zijn even groote, zoo niet grooter parasieten van de volkswelvaart van Java dan Atjeh.

Zeker is het noodig de koloniën door het kapitaal te doen ontwikkelen (2), doch even wenschelijk is het de enorme kapitaal-onttrekking aan de koloniën te breidelen en dadelijk noodzakelijk is het de vervreemding van gronden door inlanders aan niet-inlanders, kapitalisten, op allerlei slinksche wijzen binnen de grenzen der wet plaats hebbend, tegen te gaan.

Vooral tegen den chineeschen landhonger moet worden opgetreden door bescherming der rechten van de bevolking en door eene krachtige handhaving van het passenstelsel met behulp van eerlijke en onafhankelijke bestuurshoofden.

Waar eene zoo groote afname van de absolute koopkracht der bevolking allerwege valt te constateeren, waar fiscaal beleid voert tot het niet verder ontwikkelen van de hulpbronnen des lands, waar langzamerhand onder de vereenigde werking der vrije exploitatie door naamlooze vennootschappen (3) en door den woeker in een oorspronkelijk rijk en gezegend land een proletariaat onder alle landaarden is gevormd, waar geldschaarschte de geregelde werking van het staatslichaam

---

(1) Zie de brochure van den kapitein, thans luitenant-generaal J. B. VAN HEUTSZ: de *Atjeh-oorlog*, 's Hage 1890.

(2) Handelingen van de Eerste-Kamer der Staten-Generaal, December 1900.

(3) Men denke aan de stille of geheime dividenden.

gaat verhinderen, daar moeten œconomische oorzaken zijn, die land en volk in dien toestand hebben gebracht en die dagelijks het landbouwproletariaat doen toenemen.

Wij hebben getracht die oorzaken optesporen en in œconomisch verband te brengen, te becijferen en te motiveeren. De tijd zal leeren of onze beschouwingen waarde hebben. Ieder toetse mijne studiën aan eigen ondervinding en vulle aan, waarin ik te kort schoot.

Als hoofdzakelijke middelen tot herstel van de dépressie wezen wij op de opheffing van den inlandschen landbouw uit haar toestand van verval en verwaarloozing, op de bescherming der volksbelangen tegen die van het groot-kapitaal en den woeker, op het landbouwcrediet voor inlanders, naast de verbetering in het groot van het irrigatiewezen.

Volgens den ingenieur Homan van der Heijde zouden voor eene afdoende verbetering der bevloeiing en waterloozing 240 millioen gulden noodig zijn, alzoo de dubbele kapitaal-onttrekking van een jaar.

Voor het inlandsch coöperatief landbouwcrediet, zooals door ons ontworpen, achten wij een aanvangs-kapitaal van landswege gegeven van ruim drie en een half millioen gulden voldoende.

Dit laatste middel zal zeker meer direct en meer overal tegelijk en algemeen den œconomischen toestand verbeteren, wanneer tegelijk op den spaarzin wordt gewerkt.

Men zal mij tegenwerpen, dat met *f* 3.265,000 het inlandsch landbouwcrediet in het eerste jaar, als nog geen spaargelden der bevolking beschikbaar zijn, niet zal kunnen werken.

Ik geloof echter van wel!

De administratie der dorpskas kost per jaar *f* 720. Er zijn 400 dorpskassen. De administratie-kosten per jaar bedragen dus 400 × *f* 720 = *f* 288.000. De commissiën van beheer der centrale kassen, 19 in aantal, bestaan uit een onbezoldigd voorzitter (den regent) en 4 leden, twee inlandsche en twee europeesche. De eersten genieten *f* 25 toelage 's maands ieder, de laatsten *f* 50 per maand en worden gekozen zoowel uit gepensionneerde europeesche als uit inland-

sche ambtenaren. Totale administratiekosten per bank *f* 1800 per jaar. Stel dat er 20 centrale banken noodig zijn, dan zijn de administratiekosten der centrale banken per jaar *f* 36.000, zoodat in totaal per jaar aan administratiekosten noodig zijn *f* 288.000 + *f* 36.000 = *f* 324.000. Breng het aanvangskapitaal op *f* 3.250.000 ([1]), als renteloos crediet door den staat aan de Javasche Bank te verstrekken.

Met 3¼ millioen werken het eerste jaar de kringbanken alleen en leenen geld uit tegen 18 procent 's jaars, maar zij betalen 6 procent rente aan de hoofdcrediet-instelling.

Zuivere bate op den geldomzet in het eerste jaar (18—6 procent) over 3¼ millioen = *f* 360.000, zoodat nog *f* 36.000 overschieten op het eerste jaar van evolutie van het landbouwcrediet voor inlanders, alzoo tien procent, die als reserve kunnen worden opgelegd.

Het kan zijn dat deze berekening te optimistisch werd opgezet; mogelijk ook kunnen niet dadelijk en tegelijk 400 volksbanken worden opgericht en zal dus de zaak met minder ondersteuningspunten dienen te beginnen; mogelijk ook wordt niet direct het geheele bedrijfskapitaal geleend, alhoewel ik geloof dat er veel kans is dat dit wel zal gebeuren en dergelijke mogelijkheden meer.

Vermoedelijk, neen zeker zal het woekerkapitaal zich verzetten en zijne interessen verlagen. Het chineesche grootkapitaal zal gaan concurreeren.

Doch al die mogelijkheden en vermoedelijkheden doen aan de levensvatbaarheid en wenschelijkheid, liever gezegd de urgentie dezer groote instelling, niets af en wij vleien ons dat binnen een tiental jaren niet alleen het bedrijfskapitaal van 3¼ millioen guldens aan den staat zal kunnen worden teruggegeven, doch millioenen en nog eens millioenen zullen zijn gespaard en in den vorm van landbouwcrediet op coöperatieve wijze zullen zijn omgezet, waardoor ook alle staatsinkomsten

([1]) Het hoofdgeld over een jaar bedraagt *f* 3.265.000. nu vermoedelijk meer. Er is gerekend dat *f* 15000 of *f* 400 gemiddeld per dorpskas wordt besteed voor eerste inrichting.

in geld gemakkelijker zullen gaan vloeien dan thans. Er is nu stramheid in het geldverkeer. Dit kapitaal zal althans in het land blijven, terwijl zelfs de, in de Postspaarbank ingelegde gelden voor ruim 80 procent in Nederland belegd zijn en alzoo ook al weder aan het land van oorsprong worden onttrokken.

Dit feit is niet zonder bedenking en een œconomisch gevaar te meer ([1]).

Tot staving van ons beweren behoeven wij hier slechts de aandacht te vestigen op de gemakkelijkheid, waarmede èn in het arme Italië èn in het even arme Zuid-Duitschland de rentelooze voorschotten aan de volksbanken (stelsel Raiffeisen) van staatswege verleend, werden terugbetaald en welke verbeteringen daar reeds in de cultuurtoestanden tengevolge van het coöperatief landbouwcredietwezen zijn ontstaan.

Java's bodem is nog lang niet arm, dank zij de gebrekkige wijze waarop zijne gronden door de bevolking tot nu toe onder de zorgen van ons aartsvaderlijk, maar achterlijk bestuur werden bearbeid. Er zit in den grond nog een, neen, nog vele appeltjes voor den dorst — dat bewijzen de europeesche cultures daarnaast.

De bevolking van Java en hare afstammelingen zijn daarentegen wel verarmd door te hoogen fiscalen druk, woeker en knevelarij in de desa, doch deze verarming, die duidelijk waarneembaar is en met iederen dag onder de werking dezer drie factoren grooter wordt, behoeft gelukkig slechts voorbijgaand te zijn, als het coöperatief landbouwcrediet voor inlanders zijn weldadigen invloed gaat uitoefenen.

Wij hebben, zooals ik bescheiden en oprecht meen te hebben aangetoond, het wel degelijk in de hand, door middel van het coöperatief landbouwcredietwezen voor inlanders en door toepassing van juistere œconomische beginselen, door opheffing van den inlandschen landbouw, door rationeele en

---

([1]) *Indische Gids.* Februari-aflevering 1901.

In 1897/98 heeft PANDEMAS reeds den nadruk gelegd op de kwestie der geldbelegging van den inleg der Postspaarbank.

intensieve volkscultures, in één woord door landbouw-crediet en landbouw-onderwijs voor inlanders, alzoo door gelijktijdige materieele en intellectueele ontwikkeling van den javaanschen boer, de inkomsten van het land, den nationalen rijkdom te doen stijgen, zooals die voor en na het cultuurstelsel en mogelijk zelfs tijdens die staatscultuur-periode nimmer hebben gevloeid. Per aspera ad astra!

Wij stelden met opzet de materieele zijde voorop. Indië is nu eenmaal een geldland!

Aller streven hier is helaas nu eenmaal op geld gericht, hetzij langs directen, hetzij langs indirecten weg en het geld beheerscht de politiek. Ook den inlander hebben wij dat streven tot zijn nadeel door allerlei conversiën van belastingen in arbeid, door fiscale heffingen in geld en nog eens in geld, buitendien nog door schrielheid in het staatsbeheer geleerd.

Maar een œconomisch zelfstandig individu verzuimden wij hem te maken. In de eerste plaats moet dus nu geld als middel gebracht worden waar het niet is; in de tweede plaats moet gezorgd worden, dat waar wij den nervus rerum versterken, de baten niet wederom wegvloeien, in de derde plaats er tegen waken, dat het niet langs zijkanalen door de woekeraars en het europeesche of chineesche groot-kapitaal in zijne voortgezette evolutie wordt weggehaald

Dat is onze plicht.

Ziedaar de objectieve richting mijner publicatiën, die ik zeker nog veel had kunnen uitbreiden, wilde ik nu reeds alles zeggen, wat ik te zeggen heb. Maar gedachtig aan het spreekwoord: „qui prouve trop, ne prouve rien", wilde ik mij voorloopig beperken tot het aangeven eener algemeene richting „sans détails plus infamants."

De onmondigheid van het inlandsch individu hebben wij altijd beweerd, de mondigheid der inlandsche gemeente hebben wij al in 1854 erkend (artikel 71 Regeeringsreglement).

Het wordt tijd, dat wij deze bewering en erkenning op œconomisch gebied handhaven.

XXXI.

OECONOMISCHE BESCHOUWINGEN OVER JAVA'S TOEKOMST.

Van een sociologisch dan wel altrüistisch oogpunt bezien, zal het zeker noodig worden geacht tegelijk met de intellectueele ontwikkeling van den inlander door volks-onderwijs er tevens op bedacht te zijn aan de geletterden onder hen de gelegenheid te verschaffen zich een menschwaardig bestaan te verzekeren. Zonder die gelegenheid te scheppen, is volksonderwijs op groote schaal niet te motiveeren en buitendien gevaarlijk ([1]). Daartoe mogen dan de opiumregie, de uitbreiding der staatsspoorwegen, de bevloeiingswerken, het leger, de vloot dienen, daartoe diene ook het inlandsch landbouwcrediet op Java. Mits goed geleid, zal dat crediet de pandhuizen buiten de groote centra overbodig doen worden. Waar de inlander geen grond bezit, in de groote steden en nabij de groote centra der europeesche cultures, zullen deze inrichtingen, zij het dan ook van staatswege gedreven, een noodzakelijk kwaad blijven en moeten blijven bestaan.

Velen—allicht een twaalfhonderdtal personen van inlandschen landaard — zullen bij de door ons geschetste inrichting der administratie van het landbouwcrediet en het spaarbankwezen voor inlanders — aan eene voor hen passende betrekking

([1]) Ik bedoel hiermede half onderwijs, dat geen degelijke resultaten kan opleveren.

kunnen worden geholpen. Zij het dan ook niet in den staatsdienst. 400 volksbanken, tevens spaarkassen hebben alleen reeds een personeel van 1200 ontwikkelde inlandsche jongelieden noodig en allicht zullen op dezen grondslag meerdere coöperatieve vereenigingen onder inlanders ontstaan, die aan het inlandsch proletariaat van ontwikkeling een bestaan gaan verschaffen.

De verhooging der welvaart zal tevens ten dienste komen aan de algemeene verbetering van het land, steeds grooter zal het aantal worden van hen, die nu nog in onwetendheid voortleven onder de afpersingen der desa-bestuurders, die niet ontevreden zijn, omdat zij niet beter weten, maar dan zich een menschwaardig bestaan zullen willen gaan verschaffen.

Daartoe zal uit en door het coöperatief landbouw-crediet gelegenheid geboden worden.

Er zullen volksscholen voor den landbouw moeten verrijzen in de binnenlanden, waar op de staatsscholen gevormde inlanders onderwijs geven: er zullen polderwerken en stoomgemalen, waterkeerings- en waterloozingswerken moeten worden aangelegd, waar weer anderen emplooi zullen vinden; er zullen ook desa-irrigatie- en drainagewerken moeten worden uitgevoerd, waar bekwame inlandsche handwerkslieden hun levensonderhoud bij zullen gaan verdienen. Hierin zie ik decentralisatie der toekomst, van meer belang dan de decentralisatie van bevoegdheden, macht of gezag.

En wat den handel, dien grooten internationalen factor van elk volksbestaan betreft, ook deze zal de goede werking van het landbouwcredietwezen op Java ondervinden. De absolute en relatieve koopkracht der bevolking zal stijgen en wij zullen gelegenheid hebben om het mercantiele staats-exploitatiestelsel met het restant dwangcultuur te verlaten en het staatsdualisme vaarwel te zeggen.

Ook de heer Haridas, advocaat en lid van den gemeenteraad in Soeratte, komt voor Engelsch-Indië tot ongeveer dezelfde conclusiën in eene memorie over de toeneming en de gevolgen van het jongste tijdvak van ellende in zijn district. Hij zegt:

„Het beste geneesmiddel zal zijn verbetering van den materieelen toestand der „rajats" door verlaging van belastingen, door den aanleg van de noodige openbare werken, door invoering van een goed industrie- en landbouw-onderwijs, door aanmoediging van goed gedreven landbouw en boven alles door het den landbouwer mogelijk te maken aan geld te komen. De eenige weg om hem uit de handen van den „sowkar" te redden, is een nieuwen sowkar (geldleener) te scheppen in den vorm van landbouwbanken, die hem op billijker voorwaarden crediet zullen verleenen. Geld is noodig, verschaf dat en vermeerder dat!"

Wij voegen er bij: Geef van staatswege een aanvangskapitaal en laat den inlander op zijn kapitaal (den grond) gaan zitten. Steun hem met alle gepaste middelen in zijn oeconomisch streven en laat hem coöperatief optreden om te behouden en te ontwikkelen wat hij heeft, doch nu niet behouden kan.

Het behoeft zeker niet gezegd te worden, dat in het kader dezer beschouwingen het denkbeeld ligt opgesloten om ook de inspecteurs van het inlandsch landbouwcrediet over eenige jaren uit de ontwikkelde inlanders te kiezen en langzamerhand hun ook het toezicht op de dorpskassen van inlanders optedragen en dit aan de europeesche controleurs te ontnemen. Het aantal betrekkingen van inlanders bij het credietwezen zelf zal dan al spoedig tot een vijftienhonderdtal, zoo niet hooger, kunnen stijgen.

Alle aangelegenheden, met het landbouwvak samenhangende, als ontginning van woeste gronden, rationeele bemesting, verbetering van den veestapel en van het veevoeder, zuivelbereiding, de fokkerij, de leerlooierij, bestrijden van ziekten in het gewas, alsook landverbetering in het algemeen, zullen onder de inlanders leergrage beoefenaren vinden, zooals ik die in mijn controleurs-tijd heb aangetroffen op de particuliere landerijen bewesten de Tjimanoek. In ooftteelt, groententeelt en veredeling daarvan ligt ook een bron van inkomsten. Daarbij zal menigeen een broodje kunnen verdienen. Een staat die zijne beste krachten aan den landbouw en aan de

kennis zijner hulpbronnen besteedt, toont dat hij zijne belangen begrijpt.

Tusschen de feiten van het leven en de cijferkunst der comptabiliteit bestaat geen verband. Britsch-Indië leert ons ook dit. Op het papier is daar een overschot en nog eens een overschot ten spijt van den ergsten hongersnood in de wereldgeschiedenis, ten spijt van het feit, dat millioenen inlanders in het afgeloopen jaar gestorven zijn van gebrek, niet omdat er geen voedsel genoeg was in het land, maar omdat zij te arm waren om het te koopen of te leenen. Dat is staatsegoïsme. Het komt dus voor dat er tijden zijn, waarin een overschot verkeerder is dan een tekort.

Die tijd is ook voor Java aangebroken. Het staats-egoïsme, dat overschotten tracht te kweeken, komt in conflict met het werkelijke leven, dat de batig-slot-politiek heeft gevonnisd.

Hoeveel te meer is het noodig den landbouw der bevolking op Java opteheffen, waar vier vijfde deel der bevolking landbouwers zijn.

Tot nu toe werd alles, wat wij in die richting gedaan en beproefd hebben, beschouwd uit een fiscaal oogpunt en verricht door ambtenaren, veelal zonder speciale opleiding. Zelfs hoofd-inspecteurs der cultures hadden nimmer eenig landbouw-onderwijs genoten. Dat was en is verkeerd en ook œconomisch onjuist: Java is een cultuurland en en heeft vooral landbouw-onderwijs noodig, gesteund door het coöperatief klein kapitaal in het land.

Aan vaardiger pennen dan de onze zij het gegeven op al die eerste behoeften telkens en telkens te wijzen. De tijden zijn ernstig! De vervulling van vele en velerlei behoeften wacht op de geldmiddelen, die ontbreken. Waarom ontbreken die? Door de voortdurende kapitaal-onttrekking, door de stelselmatige drainage van het land, door den onbelemmerden woeker, door te groote vrijheid van handelen aan exploitanten van allerlei landaard verleend, door een niet consequent doorgevoerd stelsel in cultuurzaken, door verwaarloozing van den inlandschen landbouw vooral.

Het kapitaal uit Europa, tot ontwikkeling der koloniën in de laatste halve eeuw hierheen overgebracht, het is tienvoudig teruggekeerd. Zie onze vroegere becijferingen van kapitaalonttrekking in verband met den beweerden inbreng van 500 millioen europeesch ontwikkelings-kapitaal. Het kapitaal der vreemde Oosterlingen is, vooral door het pachtstelsel, verhonderdvoudigd sedert 1880 en wordt een ernstig œconomisch gevaar voor den landbouw, na de opheffing der pachten. Het is nu reeds driemaal zoo groot als het aangebrachte europeesche kapitaal en wordt voor een goed deel gebezigd tot verarming van den inlander.

Het proletariaat, dat onder het cultuurstelsel (1830—1850) niet bestond en zich ook niet uitbreiden kon, omdat de staatsuitgaven in het land in aller behoeften ruim voorzagen, is verduizendvoudigd in de cultuurcentra en in de groote steden. Honderdtallen van betrekkingen voor inlanders en voor Europeanen zijn sinds 1880 ingetrokken, bestaan niet meer en steeds wordt in die richting voortgegaan, waar het hooger bezoldigde ambten betreft in dienst van den lande, den handel of de industrie, maar vooral bij de landbouw-industrie. Door een niet meer te verdedigen stelsel van uitvoerrechten (gesteld dat die œconomisch ooit te verdedigen waren) worden enkele cultures nog zwaar gedrukt, wordt de producent bemoeilijkt. Voor suiker werd dat recht onder internationalen druk reeds lang afgeschaft, waar ook andere suiker-produceerende landen die rechten reeds voor lang loslieten. Steeds wordt overal en nog eens overal op zuiniger beheer, op minder en op lager bezoldigd personeel aangedrongen. De lusten dalen, de lasten stijgen. In den staatsdienst, in den particulieren dienst, in den handel, overal worden vroeger toegekende buitengewone voordeelen besnoeid, afgeschaft, verminderd. Het kapitaal wordt goedkoop, de rentevoet daalt steeds door. Vreemd kapitaal overstroomt ons.

Het aanbod van werkkrachten tegen steeds lager loon wordt grooter, alleen uitstekende worden nog goed betaald, doch het gros der menschen is middelmatig, overal ter wereld.

En juist de middelmatigheden, die de meerderheid uitmaken, regeeren het land of de gemeente uit kracht hunner numerieke sterkte, totdat. . . .

Dit is de waarheid, die zich niet naar *ons* zal richten! wij moeten ons naar *haar* richten. Zij wordt wel is waar niet gaarne gehoord, maar elk weldenkend burger van den staat moet zich verplicht achten haar onder de oogen te zien, indien hij vermeent daardoor op eene verandering ten goede te kunnen hopen. Salus publica, suprema lex!

Ook de Indische Bond schrijve de landbouw-belangen van den inlander boven aan in zijn vaandel, aangezien hierin de hoofdbron moet worden gevoeld van aller welvaart of verarming. Elk weldenkend burger van den staat steune deze regeering, die zoozeer toont een open oor en oog te hebben voor de volksbelangen, in hare zoo uiterst kiesche taak. Wij weten zeer goed met deze publicatie ons eigen belang niet te dienen — integendeel! (1) Wij hebben nimmer getracht dat eigenbelang te bevorderen, maar hebben ook nooit verzuimd te spreken, waar ons dat plichtmatig voorkwam, zoowel als ingezetene en als mensch. Wij wezen op het gevaarlijke eener domme nabootsing van Engelsch-Indische systemen van bestrijding eener te ver gedreven exploitatie-politiek van de koloniën. Dat was en is geen onwelwillendheid. Het Engelsch-Indische voorschottenstelsel vooor den landbouwer komt ons alleen bruikbaar voor, voorzoover het geld verschaft tegen lagen interest, en nuttig, voor zoover het den landbouwwoeker een weinig tegengaat. Het bezit echter geen voldoende organisatie om te kunnen slagen.

Maar vooral, het was geen coöperatief crediet, het ontwikkelde en hief het volk niet op, als daaruit niet geboren; het had daarom geen succes. De Engelschen erkennen dit zelf.

Op Java, waar wij in het desaverband, in het communaal grondbezit in den geest van coöperatie en solidaire aanspra-

---

(1) Reeds mochten wij hiervan de duidelijke bewijzen ontvangen.

kelijkheid op allerlei gebied onder het volk zelf de krachtige elementen vinden voor een daardoor snel te organiseeren inlandsch coöperatief landbouw-credietwezen, waar nog zooveel kapitaal in den grond is gebleven en op agronomisch en œconomisch terrein nog zoo oneindig veel goeds kan worden gedaan, daar is het eeuwenlang verwaarloozen van zooveel, dat voor de hand ligt om voor allen een beteren maatschappelijken toestand te scheppen en de volkswelvaart te verhoogen, die van zelf kracht naar buiten met zich brengt, eene niet te verdedigen staathuishoudkundige fout, die het gevleugeld woord van minister Canning met eene kleine variatie tot axioma verheft:

„In matters of colonial administration, the fault of the Dutch
Is giving too little and asking too much."

LIJST VAN ERRATA.

Blz. 3 7de regel van onderen *staat* „onze" *moet zijn* „onzer".

Blz. 21 2de regel van boven *staat* bevloeïingen *moet zijn* „bevoeïingen".

Blz. 46 16de regel van onderen *staat* „zelven" *moet zijn* „zelve".

Blz. 47 2de regel van boven *staat* „naar" *moet zijn* „raar".

Blz. 52 3de regel van boven *staat* „vorig", *moet vervallen.*

Blz. 59 2de regel van boven *staat* „met" *moet zijn* „men".

Blz. 73 2de regel van boven *staat* „persoonlijke" *moet zijn* „persoonlijk

Blz. 83 2de regel van boven *staat* „dit", *moet vervallen.*

Blz. 97 4de regel van onderen *staat* (¹), *moet vervallen.*

Blz. 98 2de regel van boven *staat* „aftestaan" *moet zijn* „aftestaan (¹

Blz. 106 17de regel van boven *staat* „e.a." *moet zijn* „e.a.'

Blz. 112 14de regel van onderen *staat* „hat" *moet zijn* „het".

Blz. 114 4de regel van onderen *staat* „gecompliceerde" *moet zijn* „gecompliceerden".

Blz. 122 5de regel van onderen *staat* „contrôlekas" *moet zijn* „centrale kas".

Blz. 123 6de regel van onderen *staat* „kapiaal" *moet zijn* „kapitaal".

Blz. 124 12de regel van onderen *staat* „contrôlebanken" *moet zijn* „centrale banken".

Blz. 133 17de regel van boven *staat* „dezen" *moet zijn* „deze".

Blz. 138 13de regel van boven *staat* „socialen" *moet zijn* „sociale".

Blz. 179 2de regel van onderen *staat* „kan" *moet zijn* „kon".

Blz. 193 13de regel van boven *staat* „1902" *moet zijn* 190?".

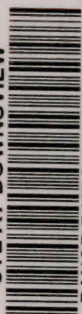
Blz. 204 bovenaan *staat* „XVII" *moet zijn* „XXVII".

Blz. 215 14de regel van boven *staat* „Leray" *moet zijn* „Leroy".

Blz. 239 13de regel van onderen *staat* „indidueele" *moet zijn* „individuëele".

Blz. 240 13de regel van boven *staat* „parasieten van" *moet zijn* „parasieten op".

Blz. 246 1ste regel bovenaan *staat* achter „geholpen" een punt *moet zijn* een komma.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 16 13 12 04 009 5